

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kjersgaards
Danmarks
historie

WIKINGIAE
Hofenes
Blide
Grauehelm
Korbogel
Fleckeroe
Hernes
Boeser
Wiholm
Pater noster
Bahuis
Conel
Weynagel
Falcopen
Nilsus
Elfsburch
Winge
Munster
Wartsbergen
Widm
Olleden
Valk
Meiland

CEANI GERMA
ICI PARS

Cimbriem Prom

CHERSONESVS
CIMBRICA

IVIT
LANT

CODANVS SINVS

DEN
FVINEN

MARE
SELAN
DIA

SRANT FRIE
SEN

HOLSA
RENSBORCH
TIA

LOLLAN
FEMEREN
FALSTER

MEDITMERS

CODANVS SINVS

Scagen
Lakeren
Lesse
Anont
Suderoe
Zerue
Kol
Rifones
Niicoen
Halsnes
Rodnes
Abrens
dorp
Elsnoer
Kallen
borch
Hael
seck
Ros
schilt
Coypen
hauen
Slangenoe
Ramsfer
Kuick
Corfuer
Suafuso
Scelfoer
Nestuel
Fakoe
Goller
Sont
Waeren
borch
Profloe
Stiek
MVEN
Twoff
Lutkeborch
Slangeborch
Sly
baum
Wrees
Spro
Sui
borch
Omt
LANGE
LANT
Sander
wurt
Slees
wijk
Gottodorp
Hebel
wilde
Kiel
Lutke
borg
Peters
warren
Stabul
Derborch
Wacramondt
Rostock
Wijmar
Galen
Wijmar
Wacramondt
Rostock
Wijmar
Galen

Kjersgaards Danmarks historie

1 Jæger · Bonde · Ridder

Kjersgaards Danmarks historie

12.000 f.Kr.-1523

Kjersgaards Danmarks historie

1 Jæger ~ Bonde ~ Ridder

Forlaget Danmark

Kjersgaards Danmarkshistorie 1

© 1983 Forlaget Komma A/S og

Lademann Forlagsaktieselskab, København

Forfatter: Erik Kjersgaard

Billedredaktion: Stig Hornshøj-Møller og Lisbeth Andersen

Forlagsredaktion: Lisbeth Andersen

Lay out og typografi: Kjeld Brandt

Tegninger: Ole Espersen

Fotografier: Se billedlisten side 120-121

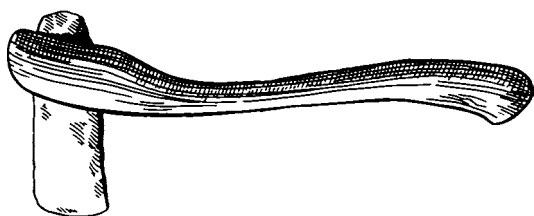
Sats og repro: Aarhus Stiftsbogtrykkerie

ISBN 87-15-08349-7 (bind 1)

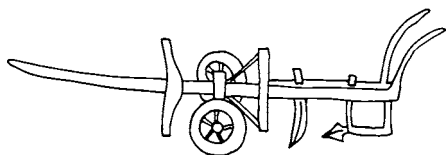
ISBN 87-15-08348-9 (komplet)

Indhold

Tidstavle indtil år 800	8	Tidstavle 1100–1330	62
Rensdyrjægerne	10	Kongsemnerne	64
Skovjægerne	12	Det hellige kongedømme	66
Kystfolket	14	Vendertogene	68
Bønderne	16	Valdemarerne	70
Flintsmeden	18	Totusind kirker	72
Bronzealder	20	Kirkeherrer	74
Bronzealdermennesket	22	Klosterbyggeri	76
Jernalder	24	Bed og arbejde	78
Romere og germanere	26	Stormændenes oprør	80
Religion og gravskik	28	Kirkekamp og diktatur	82
Den hellige mose	30	Danehof og kongemord	84
Landsbyen	32	Gentagelser	86
Våbenofre og guldfund	34	Falskspilleren og panteherrerne	88

Tidstavle 800–1100	36	Tidstavle 1330–1523	90
Dannevirke	38	Hansestæderne	92
Hedeby	40	Skanör	94
Vikingernes skibe	42	Valdemar Atterdag	96
Runeindskrifter	44	Unionen i Kalmar	98
Lejre	46	Den hellige Birgitta	100
Og gjorde danerne kristne	48	Studebaroner og unge konger	102
Vikingeborgene	50	Landbrug	104
Et nyt kongedømme	52	Købstæderne	106
Møntfund	54	Fattig mand og rig mand	108
Ærkebispesædet	56	Moral og umoral	110
Kristenheden	58	Hr. Aksels sønner	112
Troen	60	Jens Holgersens hus	114
		To mærkelige konger	116
		Blodbadet i Stockholm	118

Forord

En fransk historiker har sagt, at historikeren beretter om dagen af i går for mennesker, som lever i dag og mest er optaget af, hvad der skal ske i morgen.

Denne bog er skrevet ud fra det samme synspunkt. Den er skrevet for læsere, der kender historie som et fag i skolen, men hvis kundskaber er forvitret, så sandt som alle kundskaber, der ikke er i daglig brug, må gå til grunde med årene.

Konger, krige og årstal slipper man ikke for, og derfor er teksten hist og her afbrudt af tidstavler, der hægter begivenhederne sammen i deres kronologiske forløb. Ved at samle dette nødvendige, men tørre stof på nogle få sider, har jeg opnået større frihed til at affatte teksterne, så de former sig som mere sammenhængende beretninger.

Bogen fremtræder alene under mit navn og på mit ansvar. Det er måske overflødigt at fremhæve dette, eftersom enhver historiker nødvendigvis må give sin personlige opfattelse; men der er – og det er ikke mindst stærkt fremtrædende i disse år – en tendens til at ville opfatte historie som en videnskab, der takket være et sindrigt apparat af fremmedord og en udspekuleret brug af teorier kan og skal gøres til et instrument for bestemte politiske ideer. Al anden opfattelse af fortiden, siger profeterne, er forkert og falsk.

Jeg angriber ikke deres ret til at have en opfattelse, kun deres farisæiske afvisning af andres. Og jeg vil tillade mig at mene, at jeg efter i mere end tredive år selv at have været ved faget også må have ret til at udtrykke en holdning til historien, der – når alt kommer til alt – stadig må bygge på det grundlag, som oldtidens grækere, der »opfandt« faget, også benyttede sig af, nemlig at historie må fremtræde som en fortælling.

Bogen er rigt illustreret. Ud over det formål at anskueliggøre og udvide teksten med billeder, har det været min hensigt at understrege, at de historiske begivenhedsforløb udspillede sig på steder og i omgivelser, der også er rammen for vor egen tilværelse, og at oplevelsen af historie ikke alene er knyttet til en bog med dens trykte sider, men også kan opsøges dér, hvor fortiden – såvel den fjerne som den nære – har sat sine stærke spor i landskabet. Der har levet mennesker i Danmark i mere end titusind år, og alt fra ertebølledynger til jernbanestationer er vidnesbyrd om deres og vort liv – historien, kort sagt.

Tidstavle

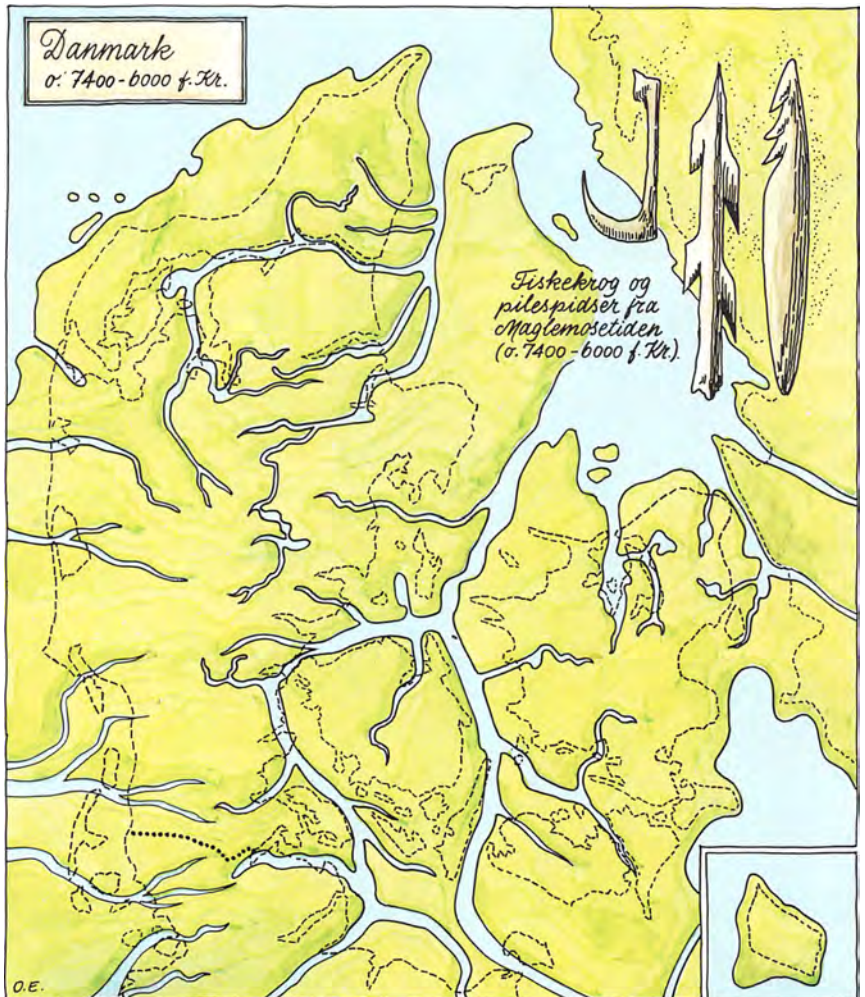
Årstal	Politisk historie
250.000 f. Kr.	Mellemistid med ganske få spor af menneskers færden i Danmark.
11.000 f. Kr.	Småflokke af jægere med hjemsted i Nordtyskland strejfer om i det kolde land.
9.000	Tundrabevoksning af birk, nåletræer og krat. Ældste kendte boplads ved Bromme nær Sorø.
7.500	Mulleruptid, åbne skove med meget storvildt.
5.200	Ertebøllelid. Landsenkning, Kattegat og Bælthavet opstår. Landet dækkes af tæt skov fattig på vildt.
4.200	Yngre stenalder eller bondestenalder.
2.800	Muligvis indvandring sydfra af indoeuropæere.
1.800	Bronzealder.
500	»Keltisk jernalder«
Ca. Kr. f	»Romersk jernalder«
400 e. Kr.	Folkevandringstid eller »germansk jernalder«. Det berettes, at »danerne« erobrer Danmark.
710	Missionæren Willibrord prøver forgæves at omvende »danernes konge« til Kristendommen.

Økonomisk og social historie	Kulturhistorie	Udlandet
		Neanderthal- og Cro-Magnonmennesker i Europa
Jagt på rensdyr, ingen fast beboelse.	Groft tilhuggede redskaber af sten og rensdyrtak uden udsmykning.	Mennesket indvandrer til Amerika fra Asien.
Jagt på rensdyr, elg, vildhest, svaner m.m. Bopladsen tjener kun som midlertidig lejr.		
Bosættelse ved åer og indsøer, jagt på urokse, elg, hjort og andre skovdyr.	Indridsede figurer i knogler; dyrefigurer tjener jagtmagi.	De første bondesamfund i Mellemøsten dyrker hvede og byg og holder geder og får.
Bopladser langs kysterne. Man ernærer sig af fiskeri, indsamling af muslinger, jagt på søfugle m.v.	Tilvirkning af keramik. Omsorg for de afdøde.	
Skovene afbrændes, overgang til agerbrug og kvægavl. Bosættelsen stabiliseres i landsbyagtige bebyggelser.	Stenredskaberne slibes glatte, dekoreret keramik. Storstensgravene – dysser og jættestuer – bygges i tillid til et liv efter døden.	
Flintekспорт til Skandinavien.	Ændringer i gravskikke – storgrave afløses af »enkeltgrave«.	De egyptiske pyramider opføres.
Livlig handel med Mellemeuropa. Bronze begynder at fortrænge sten og ben ved fremstilling af redskaber. Kvæglandbrug.	Bronzeobjekterne er rigt dekoreret; på sten og klipper udføres »helleristninger«, der bl.a. skildrer tilbedelse af solen.	Det oldbabyloniske rige; kong Hammurabi udsteder sin lovsamling.
Udvinning af jern fra moserne muliggør nye, stærke redskaber og våben. Landsbyer med mange gårde anlægges.	Smykkekunsten er under stærk påvirkning af kelterne (gallerne).	Keltiske eller galliske folk behersker Mitteleuropa. Perserne forsøger uden held at erobre Grækenland.
Landskabet bærer stærkt præg af omfattende opdyrkning. En klasse af landsbyhøvdinger opstår.	Gennem handelen formidles der en stærk kulturel påvirkning fra romerne.	Romerrigets magt kulminerer; romerne befæster grænsen langs Rhinen.
Guldrigdom og våbenofre, der afspejler tiltagende militær aktivitet.	Runealfabetet bruges, de ældste dansksprogede indskrifter. Aserne – i hvert fald Odin – tilbedes.	Kristendommen bliver romersk statsreligion. Gentagne germanske angreb splitter det romerske rige.
	Skibsbyggeriet gennemløber en hurtig udvikling; det sejlførte nordiske skib konstrueres.	Det arabiske rige når sin største udbredelse med erobringen af Spanien.

Rensdyrjægerne

Hvem var de første indbyggere i Danmark? - Takket være geologernes flid er det lykkedes at spore mennesker mere end 100.000 år tilbage; men det kan have været neandertalere, og vi er under ingen omstændigheder i familie med dem, for siden kom isen skridende ned fra Nordskandinavien, udslættede alt levende, rodede rundt i terrænet, ophobede bakker og udhulede dale. Og alt dette er geologi - ikke Danmarkshistorie.

Vi må snarere begynde henved 12.000 f. Kr. Da var isen atter på et langsomt tilbagetog, og foran ismuren lå et nyfødt land. Det var ikke et Danmark, som vi kender det. Navnet eksisterede slet ikke - ej heller landets nu så velkendte omrids. Der var fastland, hvor vi finder hav, og dale og slugter, hvor vi møder søer og fjorde. Jorden selv var hvidgult, kalkrigt ler - i de korte, kølige somre dækket af lave, hårdføre planter; men isranden stod heller ikke langt borte - bare oppe i Småland. Isbjørne travede over drivisen ved Skagen.

Kun en snes oldsager vidner om menneskers færden i Danmark i de første årtusinder, heriblandt denne kraftige skaftungepil af flint fra Nordjylland.

Da den tunge is smeltede bort, hævede landet sig - befriet for det stærke tryk. Det varede årtusinder, før Danmarks nutidige omrids blev kendeligt. Kortet viser Danmark, som det så ud i Maglemosetiden (o. 7400-6000 f. Kr.).

Men landdyrene indvandrede sydfra - rensdyr og vildheste. De græssede på de vidtstrakte sletter, og med dyrene kom deres værste fjende - mennesket. I årtusinder havde menneskene holdt til i Sydeuropa, hvor de drev jagt på tundralandets store dyr, og efterhånden som Nordeuropa tøede op, og renerne søgte nordpå, fulgte jægerne instinktivt med.

Man har fundet deres bopladser så at sige på tærskelen til Danmark, nemlig på Hamburgegnen, hvor de fortrinsvis ernærede sig af rensdyr og fuglevildt. De boede åbenbart i en slags telte meget lig de koter, samerne har brugt indtil vor tid, og ligesom samerne fik de omtrent alt, hvad de skulle bruge, fra rensdyrene. Deres skind blev til klædedragt og teltdug, deres knogler kunne tildannes til værktøj og våben.

Det var Hamburg-egnens jægere, der som pionerer tog det nye land heroppe i besiddelse. Under deres strejftog slog de vel lejr for at overnatte; men de boede her ikke fast, og de fund, der er gjort efter dem, er uhyre sparsomme - kun lige akkurat nok til at vi kan se, at de altså var her. Og engang imellem vendte kulden tilbage, afsved alle planter og gjorde atter landet ubrugeligt, for så igen at blive afløst af lunere vinde, nye rensdyr og nye jægere.

Hvor mange var de? Nogen folketælling foregik der såvist ikke; men ud fra kendskabet til levevilkår i tilsvarende egne i nyere tid mener arkæologerne at kunne fastslå, at der i det højeste har været eksistensmuligheder for nogle få snese mennesker eller måske snarere en håndfuld familier.

Og således er der forløbet en to-tre tusinde år. Mere præcist er vi næppe i stand til at indkredse det, for vi blader i geologiens store kalender.

Dryas er det latinske ord for rypelyng, en af de få planter, der kunne trives i efteristidens kolde land. Derfor taler geologerne om Dryastiden. Rensdyr og vildhest nippede til planterne, og nogle få mennesker drog på jagt.

Rensdyrenes hårde gevirer var et velegnet materiale for jægerne, når de udførte jagtvåben - stærke køller og økser, hvormed de kunne nedlægge endnu flere rensdyr.

Skovjægerne

Af det gyldne rav opsamlet ved kysterne skar man dyrefigurer og hængesmykker. En smule forfængelige må de også have været.

Intet menneske nåede vel nogensinde i sin levetid at registrere de ændringer i naturforholdene, der i eftertidens øjne tegner jægerfolkets lange historie i Danmark - faktisk halvdelen af al den tid, der har levet mennesker i landet. Århundrederne gik. Det blev varmere og koldere igen, for så atter at blive varmere. Det førhen nøgne land blev dækket af lave, spinkle træer - birk og bævreasp. Siden fulgte de store skovtræer, navnlig fyr, foruden hasselen, hvis nødder man samlede og spiste.

Rensdyret holdt ud en tid endnu, men fik konkurrence af nye store dyr, som foretrak den åbne skov - kæmpehjorten, elgen, bjørnen og urokse. Også menneskene blev. De var stadig ikke særlig mange, måske nogle få tusinde, og der var rigelig plads, for Bælthavet var skovdækket land ligesom Nordsøen. Sporene af dem er stadig svage, men en enkelt boplads kendes dog, nemlig på en gammel søbred ved Bromme nord for Sorø. Engang o. 9.000 f. Kr. kom en stamme hertil for at slå sig ned nogle uger og drive elgjagt. Hvor de kom fra, og hvor de siden blev af, ved vi ikke, for Bromme-bopladsen er et enligt fund; men i skov og på mark - ja, endog fra havbunden - har man opsamlet indbyggernes spredte efterladenskaber.

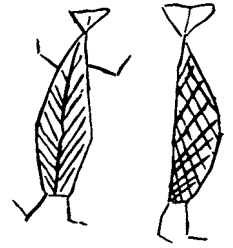
Tilsyneladende levede de godt. Bare en enkelt nedlagt urokse gav omtrent et halvt ton skært kød eller lige så meget, som en moderne dansker spiser af kød på syv-otte år. Og så megen fritid havde de i

hvert fald, at de kunne lade kunstneriske talenter komme til udfoldelse. For det meste drejede det sig om geometriske figurer - streger og prikker - ridset i en urokseknogle; men en enkelt gang blev det også til et halv-realistisk billede af nogle mennesker, der tripper afsted i gåsegang.

Hvad der mest fanger interessen er dog de små, let genkendelige skulpturer i rav af dyr: bjørn, elg, hest og svømmefugl. De er så dygtigt gjort, at man nemt kommer til at opfatte dem som »kunst« i ordets moderne betydning; men i virkeligheden må de have haft en dybere, nærmest magisk betydning. For nok må jægeren dræbe for selv at kunne overleve, men han må også på overnaturlig vis vinde dyrenes venskab, så de altid vender tilbage og aldrig forsvinder.

De små figurer bringer nogle glimt af jægerens tankeverden, og af de få fund kan man slutte sig til lidt om deres livsvilkår. De strejfede stadig; vel drog de ikke længere nordpå om sommeren for at vende tilbage mod syd, når det atter blev koldt; men de cirklede sikkert rundt fra boplads til boplads, efterhånden som vildtet blev nedlagt eller forjaget.

Danmark blev beboet, men var langt fra bebygget. Vi må forestille os vidtstrakte, åbne skove overstrøet med rådnende vindfælder. Hist og her ses stier i skovbunden, men banet af dyr - ikke af mennesker. Og efter dages kæmpen sig frem gennem vildniset ville man måske langt borte øjne en spinkel røgsøjle fra et bål. I det land fyldte menneskene stadig kun meget lidt.

De ældste kendte menneskefigurer fra Danmark ses indridset i en urokseknogle fra Rymarksgård nær Sorø. Tegningen til højre må vi vel forstå som en gravid kvinde, figuren til venstre er antagelig en mand.

Flinten, der let danner skarpe brudflader, var i årtusinder det foretrukne materiale til værktøj. Af flint fik man pile- og spydspidser, knive, skrabere, hvormed man skrabe dyreskind frit for hår og kødrester - værktøj til flere formål, end vi vel kan forestille os.

Omkring 7.500 f. Kr. - meget rundt regnet - var meget forandret i Danmark. Klimaet var mildt, vistnok det mildeste, vi har haft her i landet; men af den tidlige oldtids store kontinentale slette var der kun stumper tilbage. Havet stod højt, land var blevet havbund, og Vendsyssel var en øgruppe. De hidtil så frit omvandrende jægere var trængt sammen på et langt mindre areal end før, og størstedelen af det land, som havet havde levnet dem, var nærmest ubeboeligt.

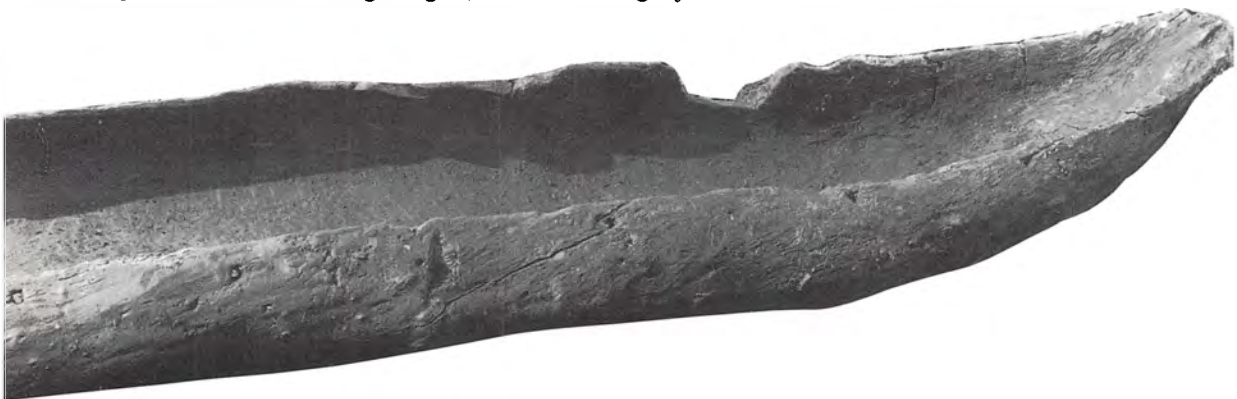
For samtidigt med, at havet steg og varmen tiltog, »indvandrede« der nye, store skovtræer som eg og lind, og løvhanget lagde sig som et tæt tag over landet - så at sige fra kyst til kyst. I denne mørke skov kunne der hverken trives græs eller krat, og de store skovdyr havde ikke længere noget at æde. De vandrede nordpå til de svenske skove, hvor de delvis findes endnu, og lod nogle få strejfende vildsvin om at rode rundt i den våde, sure jord.

Skoven fortrængte menneskene fra indlandet, og de søgte ud til kysten for at finde andre eksistensmuligheder. En lykke var det, at havets stadige æden sig ind på landet frigjorde en mængde salte og andre stoffer, der blev opløst i vandet og tjente til næring for et rigt dyreliv. Aldrig har den danske kyst vist vrimlet med dyr som netop nu: muslinger, fisk, sæler, søfugle m. m.

Man kalder perioden for Ertebølletid efter en stor skaldyng, der i forrige århundrede blev fundet i Jylland - en såkaldt køkkenmødding, og det er blevet lidt af en myte, at folk dengang levede af østers. Men det passer nu ikke, for ganske vist var der mange østers, men de slog langt fra til. Køkkenmøddingerne røber da også, at man levede af snart sagt alt, hvad man kunne skaffe sig af spiseligt. Man nedlagde vildsvin, når man kunne komme afsted med det, fangede fugle og fiskede. Man fremstillede fiskekroge af sten, skar lystre af knogler og flettede ruser af bøjelige kviste - for øvrigt en type ruser, der har fundet anvendelse helt ned til vor tid.

Skoven satte ret snævre grænser for bevægelsesfriheden; men bofaste var man dog ikke endnu. Man flyttede sikkert fra boplads til boplads, alt efter om det var sommer eller vinter, men man vendte dog regelmæssigt tilbage til de kendte steder og byggede trøstigt videre på de affaldsbunker, som det må have taget generationer at hobe op. Med lidt fantasi kan man forestille sig stanken fra sådan en køkkenmødding en god, vindstille dag i juli.

Båden eller kanoen, der udhules af en træstamme - kaldet en »ege« - blev brugt langt ned mod vor tid, men er egentlig en oldtidsbåd. Man har fundet adskillige af dem i moserne. Det var i sådanne fartøjer, kystfolket drog ud på fiskeri, og de fjernede sig naturligvis ikke ret langt fra kysten. Turen gik ofte til nærmeste muslingebanke.

Til de seneste års mest opsigtsvækkende fund hører en gravplads ved Vedbæk i Nordsjælland. Det døde barn var gravlagt på udbredte svanevinger - en smuk skik; men vi ved ikke hvorfor. Gravene fortalte, at kvinderne oftest døde i en yngre alder end mændene - en følge af hyppige børnefødsler. Gamle blev næsten ingen. Kvinden på billedet døde i barsels seng og er gravsat med sin to måneder for tidligt fødte søn.

En fiskeruse flettet af spinkle, bløde kviste. Kystfolket havde en raffineret teknologi - langt mere indviklet end jægernes; men i det lange løb var det ikke tilstrækkeligt til at sikre deres eksistens.

Og helt så traditionsbundne som deres jæger-forfædre var kystfolket ikke. Deres religiøse forestillinger kredsede ikke længere om dyrene, men om menneskene selv, for de gravlagde i det mindste deres døde med megen omhu og mange ceremonier, og de indførte - uden tvivl påvirket sydfra - en revolutionerende ny teknik, nemlig opfindelsen af keramikken eller lertøjet. De kunne opbevare mad, de kunne koge den, og de kunne lave spæklamper og skaffe sig lys i hytterne om natten.

Men måske blev de for mange til at kunne leve af, hvad naturen uden videre undte dem. Måske følte de nødvendigheden af at forøge og variere deres kost. Måske begyndte de at spærre vilde dyr inde i en fold og at tilså små jordstykker med en slags græs. Måske gjorde de et svagt tilløb til landbrug.

Kornseglen blev et af bondens vigtigste redskaber. Man greb om aksene med venstre hånd, medens man filede kornet af med seglen, der var skæftet i træhåndtag.

Trods megen forskning er det stadig ikke lykkedes videnskaben at give nogen helt sikker redegørelse for landbrugets komme til Danmark. Kom det på én gang - fikst og færdigt, eller sivede det langsomt ind? Kom kvægholdet for sig og kornavlens for sig? Noget kunne tyde på, at man indfangede vilde okser, holdt dem gående i et vænge og fodrede dem med løv, som man rev af elmetræerne.

Men hvorom alting er, så kom landbruget ind under påvirkninger sydfra og blev den mest skelsættende begivenhed i hele vor ældre historie. Nu gik mennesket til modoffensiv mod den skov, der gjorde indlandet ubeboeligt, fældede træerne med tunge stenøkser, afbrændte den og såede korn i asken.

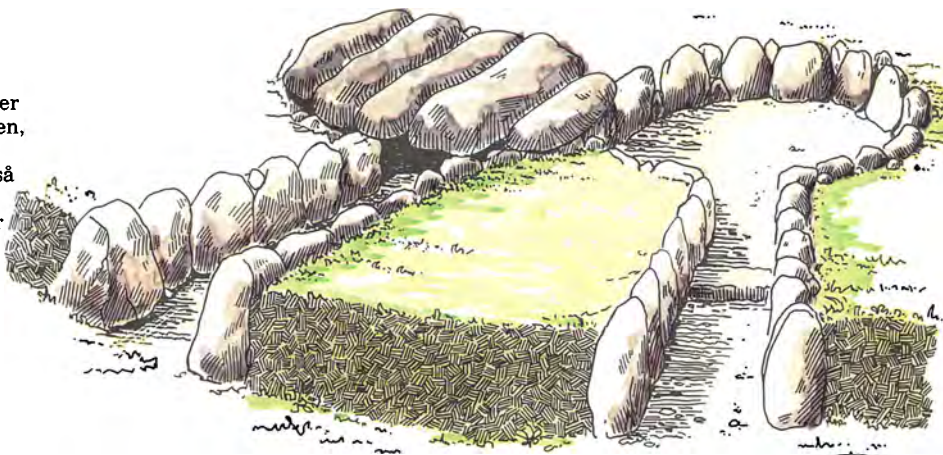
Landbrug var i modsætning til jagt en stabil levevej, men forudsatte også stabilitet og organisation. Jægeren tænkte ikke meget over, hvordan tilværelsen ville forme sig til næste år; men bonden vidste, at meget afhang af hans egen forudseenhed, hans stædige og uophørlige arbejde med ageren, høsten og udsæden. Jægeren kunne jage alene eller sammen med en to-tre kammerater; bonden kunne kun udrette lidt, dersom han ikke arbejdede nært sammen med andre. De forholdsvis få bevarede bopladser fra denne »yngre stenalder« fortæller da også, at familierne levede tæt sammen i en slags rækkehusbebyggelser. Der var også en tydelig arbejdsdeling. Det fysiske hårde arbejde med at rydde skov og hakke jorden op tilkom nu mændene, medens kvinderne ikke bare - som i jægertiden - lavede mad, men også i høj grad har været beskæftiget med bondekornernes senere så velkendte sysler: smørkærning, ostefremstilling - alle de forberedelser, der skulle sikre, at man overlevede til næste høst.

Jægeren knyttede sine religiøse forestillinger til jagtdyrene alene. Bonden gjorde sig tilsvarende tanker om hele den natur, der omgav ham, og som han var afhængig af - solen, regnen, det ferske vandløb, kornet, jorden selv. Man forblev år efter år på det samme sted.

En udpining af ageren kunne gøre det nødvendigt at flytte landsbyen, men ikke ret langt. Som en sikker forankring til egnen lå slægtens store grave - jættestuer og dysser - ude i marken som et vidnesbyrd om, at de døde forblev sammen med de levende.

Eller er det bare grave? Det var i virkeligheden snarere en slags gravtempler for de bortgangne - i hvert fald de mere ansete - der her blev bisat med mange indviklede ceremonier, velforsynet med mad og

Jættestue med to kamre. Tegningen viser tydeligt konstruktionen, inden anlægget blev dækket til med jord, så kun randstenene, der afgrænsede højen, var fuldt synlige. Når dækstenene ofte kan ses i dag, skyldes det senere udskred af højen.

Interiør fra jættestuen Troldhøj i Odsherred. Højen ligger midt i landsbyen Stenstrup og har ikke desto mindre helt ned i vort århundrede været omgivet af legender om de underjordiskes puslen ved nattetid. Den er nu tilgængelig for besøgende, men er for længst tømt for indhold. Oftest findes skeletter og skeletdele hulter til bulter - næppe en følge af de efterlevendes hensynløse behandling af de gravlagte, men snarere et resultat af nogle besynderlige begravelsesceremonier, hvor ligene er blevet henlagt i en foreløbig grav, for derefter - når forrådnelsen var vidt fremskreden - at blive overført til den endelige begravelse.

drikke til den næste tilværelse - og under vældige æde- og drikkegilder, som må have tjent de efterlevende til megen fornøjelse.

Et navn som »jættestuer« fortæller om den forundring, disse storstensgrave har vakt hos en eftertid, der havde tabt enhver forestilling om deres oprindelse. Det måtte være jætter eller trolde med uanede kræfter, der havde stablet disse blokke op. I dag ved vi, at de er menneskeværk, og vi ved, at man f. eks. bragte overliggerne på plads ved at fylde kammeret med jord og slæbe blokkene op på ruller ad lange, senere bortgravede jordramper; men vi er stadig forundrede. Storstensgravene er et forbløffende udtryk for den koncentration af arbejdskraft, det talent for planlægning og organisation, som prægede bøndernes samfund.

Deres hverdagsøkonomi ved vi ikke så forfærdelig meget om; men højdepunktet af deres formåen investerede de altså i boliger for evigheden.

Med landbruget følger udviklingen af keramikken, for det er bondens kone snarere end jægerens, der føler behovet for lerkar til opbevaring af maden. Den yngre stenalders danske keramik bekræfter smukt denne teori. Den bærer præg af at være en ung kunst, sprudlende vital i sin glæde over den raffinerede formgivning, og ofte har man ødslet med dekorationer - streger og striber indridset med en tilskåret pind eller presset ind i det våde ler med en snor. Sammenlignet med disse pragtstykker var f. eks. Bronzealderens keramik meget ringe.

Flintsmeden

Dolken fra Hindsgavl er et sent, men usandsynligt vellykket eksempel på stensmedens kunst. Den tilhuggede overflade giver - helt tilsigtet - en æstetisk virkning, der overgår den blanktslebne overflades.

Rekonstruktion af en flintmine ved Limfjorden, som kan ses på museet på Gottorp Slot. Minerne var ikke synderligt dybe, men forudsatte dog adskillige mands betjening. Hertil kom den første bearbejdning af stenen ved selve minen og et net af handelsmænd, der afhentede og distribuerede varerne.

Ofte nok er vi blevet belært om, at »Danmarks undergrund er fattig på råstoffer«, og sandt nok - der er hverken kul eller jernmalm af betydning. Men i en fjern fortid med et andet forbrugsmønster og andre råvarebehov end vore, havde Danmark tværtimod overdådigt rige råstofkilder. Det drejer sig om flint. Man kan godt lave redskaber af andre stenarter end flint - som f. eks. grønsten; men den glashårde flint, der ved afslag danner knivskarpe ægge, var oldtidens stål.

Flinten er en aflejrning i den kridtsokkel, Danmark hviler på. Nogle steder, som f. eks. i Stevns klint, kommer flinten frem »i dagen«, og når bølgeslaget vasker kridtet ud, styrter flinten ned og bliver liggende som en tyk strandvold - lige til at samle op.

Jægerens fattige udvalg af redskaber - pilespidser, skrabere, stikler osv. - var baseret på simple afslag af flintknoldene, så der fremkom skiver og flækker og som en rest af produktionen: kerner. Man »retoucherede« disse stykker, så de egnede sig bedst muligt til formålet; men længere gik man heller ikke.

Men bønderne forlangte større, tungere, bedre og pænere redskaber, og i den yngre stenalder ser vi da også tilvirkningen af skarpt værktøj blive et speciale for en uddannet håndværker - en flintsmed, ja, det er ikke for meget sagt, at dette håndværk omtrent blev industrialiseret og blev grundlag for en indbringende fjernhandel.

Flere steder ved Limfjorden blev der anlagt flintminer, og ved minerne blev der placeret værksteder, hvor de uregelmæssige stenkolde blev befriet for overflødige knaster. Dette stykke »halvfabrikata« var reduceret så stærkt i vægt, at det kunne betale sig at transportere det langt - ad kystvejen helt op til Den botniske Bugt, og her kunne det så igen forarbejdes til økser, dolke, spydspidser osv.

At stenalderens Danmark var et tæt befolket land sammenlignet med Sverige, der så at sige ikke ejer flint, kan meget vel hænge sammen med dette enkle geologiske forhold.

Det er et ikke ukendt fænomen, at et gammelt fag yder sine bedste præstationer, lige før det dør. De bedste og hurtigste sejlskibe i verden blev således bygget, efter at dampskibet var opfundet. Og de gamle stensmede var aldrig dygtigere end dengang, da bronzeredskaberne dukkede op og truede med at gøre dem brødløse. Her ses noget så absurd som et krumsværd af flint, en efterligning af et bronzesværd, som det afbildede fra Rørby. Stensværdet er »oversat« med både krum od og bæresken.

Lurene - som vi kalder dem med et langt senere udtryk - er vel de mest særprægede levn fra bronzealderen. De blev vistnok kun fremstillet i Danmark; men her havde de som blæseinstrumenter åbenbart også en fremtrædende plads under religiøse ceremonier. De bedst bevarede kan stadig bruges; men hvordan bronzealderens musik egentlig lød, kan vi dog ikke vide.

Om der nogensinde har været en egentlig bronzealder i Danmark - således forstået: en periode, hvor bronzen helt og holdent erstattede flint som råmateriale - er man efterhånden kommet stærkt i tvivl om, for bronze var og er yderst kostbar. Men den kom altså - først i form af færdige bronzesværd, smykker o. lign., siden som en råvare, vi selv lærte at bearbejde.

Bronzen kom sydfra - fragtet herop ad Mellemeuropas floder og bragt over havet til Danmark. Derfor er skibet eller måske snarere båden også et motiv, der ofte går igen i datidens billeder.

Hvorom alting er, så formidlede bronzehandelen en livlig kontakt sydpå, og Danmark kom under indflydelse af de blomstrende kulturlande ved Middelhavet. Ejendommeligt for tiden er dyrkelsen af den store økse - så påfaldende lig økse-kulten i Mykene, og det var sikkert også fra de samme egne, man modtog de stærkt fremherskende forestillinger om solen som en øverste guddom. Snart forestillede man sig, at den rejste over himlen i en båd, snart at den blev trukket af en hest. Akn-Aton, der forsøgte at fastslå soldyrkelsen som den eneste egyptiske statsreligion, herskede, medens vi havde ældre bronzealder.

Bronzen bragte ikke bare en livlig kulturel indflydelse med sig; den repræsenterede rigdom i sig selv, og den uddybede sikkert klasseforskellene i samfundet. Jægernes samfund var demokratisk, for det må den slags samfund nødvendigvis være, hvor ingen kan ophobe rigdom. Om bondesamfundet i yngre stenalder var demokratisk, er imidlertid tvivlsomt, og bronzealderen var det i hvert fald slet ikke.

Nu som før giver menneskene sig stærkest til kende i deres grave, og vi kan ligefrem veje og måle os til den velstand, der var kendetegnende for den gravlagte: få gram bronze, fattig mand - flere kilogram bronze, rig mand.

Vi behøver ikke at forestille os, at der eksisterede en overklasse af bronzeimportører og -grossister. Der kan lige så vel have været tale om bronze-rige høvdinge, der vandt deres position ved med ødsel hånd at bortgive prægtige sager - for eksempel økser, sværd, musikinstrumenter, halssmykker, ringe osv. - til andre høvdinge, til guderne, til de døde.

En farverig tid var det uden tvivl. Klippevægge, hvor sådanne fandtes, og store sten blev dekoreret med billeder og tegn - snart af en egen kras realisme, snart rent symbolske. »Læse dem« kan man desværre ikke, men dog udlæse en masse om livlige religiøse forestillinger, prægtige ceremonier, hvor udklædte personer optrådte, medens der blev slået på tromme, blæst på lur m. v.

Tidens største og mærkeligste monument er den vældige, hårdt restaurerede, men fantasi-æggende »kongegrav« i Kivik ved Simrishamn i Skåne. Tusinder af tons sten er her slæbt sammen for at dække en hellekiste - et mindre gravkammer af flade sten dekoreret med helleristninger, som kun den døde selv kunne få glæde af at se. Hans navn og bedrifter er forlængst glemt, og måske vækker betegnelsen »kongegrav« alt for voldsomme forestillinger til live; men han må have været en meget stor høvding i det østlige Skåne engang - rig på jord, mennesker og bronze.

I Kivik-graven nær Simrishamn i Skåne finder vi en stor slæt grav med dekorationer. Her ser vi bl.a. de ceremonielle økser og en lur.

Prægtige økser i overstørrelse, øksebærende statuetter af mænd med hornede hjelme og helleristningerne i Kivik-graven giver os en anelse om datidens farverige ceremonier; men vi formår ikke at tyde dem.

Udkast efter Originalerne af et par Bronce Øksers og en Lur, som er fundne i jorden ved Graven af Kivik, nær Simrishamn i Skåne.

A. B. Er bronze Øks. Den, der synes at ligge på A. B. De er nok nok til at have været brugt som ceremonielle. De er fundne i jorden, men ikke af samme størrelse som de, der er fundne i jorden. De er fundne i jorden, men ikke af samme størrelse som de, der er fundne i jorden.

C. D. E. Er en Lur, som er fundet i jorden ved Graven af Kivik, nær Simrishamn i Skåne. Den er fundet i jorden, men ikke af samme størrelse som de, der er fundne i jorden.

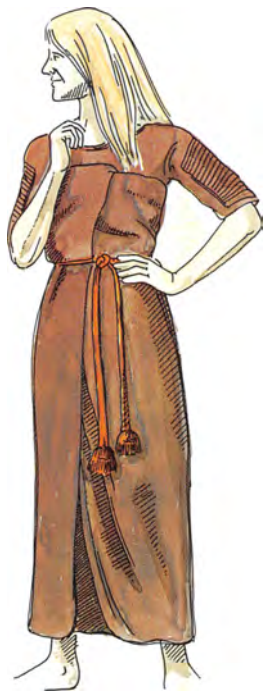
F. Er en Lur, som er fundet i jorden ved Graven af Kivik, nær Simrishamn i Skåne. Den er fundet i jorden, men ikke af samme størrelse som de, der er fundne i jorden.

Bronzealdermennesket

Herover mandsdragten fra Muldbjerg og nedenunder kvinden fra Skrydstrup.

Intet skærper nutidens interesse for fortiden mere, end når mennesket selv iført sin egen dragt og endda undertiden med genkendelige ansigtstræk, dukker op efter årtusinders forløb. Dette gælder ikke mindst det danske »højfolk«, som P. V. Glob kalder de bevarede lig fra bronzealderen.

Takket være det forhold, at der inde i en gravhøj bygget af lyng- og græstørv kan danne sig en lufttæt »osteklokke« af al, og at osteklokken igen holder på fugtigheden, er det under heldige omstændigheder sket, at egetræskiste, dragt, hår, negle - til og med det skrøbelige kød er bevaret.

Udgravningerne har fået et præg af det sensationelle, og hele befolkningen blev omtrent dus med Egtvedpigens og Skrydstruppigens - ja, Egtvedpigens nærmest uanstændigt korte snoreskørt og formentlig bare mellemgulv kunne i en tidsalder, der ikke var fortrolig med kvindelig afklædthed, afstedkomme rasende diskussioner. Man undgik helst at se, hvad man så.

Så stærk var optagetheden af Egtvedpigens, Muldbjergmanden og de andre højfolk, at man nærmest glemte, at disse lyslevende oldtidsfigurer omtrent færdedes i et tomt land. Klimaet var mildt i bronzealderen - det turde den lette påklædning jo tyde på. Og hvad så ellers? Arkæologerne, der havde fundet masser af bopladser fra stenalderen, var bogstavelig talt ude af stand til at lokalisere bronzealderens mennesker. Man gættede ligefrem på, at de - takket være det milde klima - havde klaret sig med telte.

Men kommer tid, kommer råd. Bronzealderens bopladser er dukket op - som landsbyen ved Vadgård ved Limfjorden. De boede i ret store huse, temmelig let bygget af tømmer udfyldt med lerklining. Husene blev tilsyneladende klattet lidt tilfældigt ud i terrænet uden nogen samlet plan; men det lille samfund havde dog en fælles helligdom. Det kunne være en stor sten dekoreret med en helleristning af en fisk.

Bønderne ved Vadgård har da vel også søgt deres næring ved fiskeri i Limfjorden, og i øvrigt lader det til, at landbruget snarere byggede på kvægavl end på det mere slidsomme agerbrug. Bronzealderens Danmark var ikke længere dækket af uigennemtrængelig urskov - den havde stenalderens bønder gjort det af med. Landskabet havde snarere en parklignende karakter - skov, krat og slette i en skønsm blanding, et udmærket terræn for græssende og nippende hornkvæg.

Gradvis tegner der sig nu en baggrund for de berømte bronzealderbegravelser: et samfund af kvæghyrder - et grønt Arkadien benådet af sol og varme. Og de døde, til hvis ære man hvævede høje og udhulede egetræskister, levede i hvert fald ikke på livets skyggeside. De blev svøbt i kohuder, som det passede sig for indbyggerne i et hyrdeland, der vel også sov under kohuder om natten, de klædte sig i vævede og tilskårne dragter af fåreuld, brugte megen tid på at sætte det lange hår i kunstfærdige frisurer og at barbære skægveksten bort med ciselerede rageknive. De drak en gæret drik brygget på honning og urter - en slags mjød.

Og endnu ét fortæller disse grave. I al deres misundelsesværdige rigdom og luksus var der kun sjældent beskåret dem noget langt liv. Både Egtved- og Skrydstruppigens døde unge.

Kvindebegravelsen fra Egtved nær Vejle blev fundet i 1921. Et højt indhold af syre i jorden havde opløst skelettet totalt, men havde til gengæld bevaret alt af horn - herunder dragten med den korte trøje og det lette snoreskørt. Gravgodset bestod af mange småting: en æske med amuletter, en kam, en øring, et par armringer m. v. Mest ejendommeligt var en bylt af uldtøj, hvori man fandt brændte knogler af et seks eller syv år gammelt barn. Det er fristende at tolke dette fund som en menneskeofring - en barnetræl, der er medgivet den døde til opvartning; men det er meget usikkert.

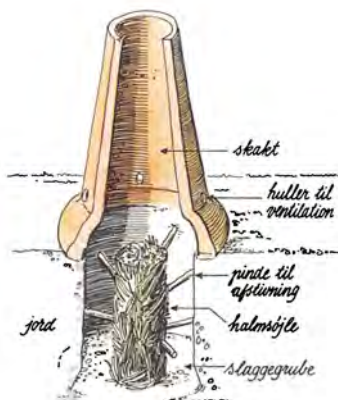
Bronze kunne aldrig fortrænge sten som råvare ved fremstilling af de mest nødvendige redskaber, for dertil var bronzen alt for kostbar; den måtte forblive et privilegium for de færreste. Med jernet forholdt det sig ganske anderledes, det kunne blive hvermands eje, for der findes faktisk jernmalm i Danmark, selv om den ikke udnyttedes mere, nemlig i form af myremalm - opkaldt efter »myrene« eller moserne, hvor den kan graves frem.

Kendskabet til jernudvinding, der nåede Danmark o. 500 år f. Kr., medførte altså, at landet ligesom i stenalderen gjorde sig uafhængigt af råvarer udefra. Det betød sikkert noget af en samfundsomvæltning. De bronze-rige familier så værdien af deres formuer svinde ind, de mistede deres hævdvundne anseelse, og et tidligere proletariat af fattig-bønder kunne nu regne sig for at være lige så gode som alle andre takket være billige, seriefremstillede jernredskaber og -våben.

Omtrent samtidigt med at kendskabet til jernudvinding nåede Nordeuropa, brød en bølge af folkeslag østfra, som kaldes keltere eller gallere, ind over Europa, angreb Grækenland og trængte frem til Rom. Til de ældste efterretninger om den romerske republik historie hører fortællingen om kelternes mislykkede forsøg på at overliste borgen Capitol. De blev kastet tilbage fra Rom; men i århundreder beherskede

Talrige udgravninger af små huller i jorden med spor af slagter (billedet yderst th.) ledte arkæologerne på sporet af den tidlige jernudsmeltning. Den må være foregået i diminutive »højovne« - nærmest små skorstene på jorden klinet op af ler (se modellerne ovenfor og th.). Den udvundne råvare var smedejern - et sejt produkt, der lod sig udhamre til sværd, knive og andre skærende redskaber.

kelterne store dele af Mellemeuropa, og deres kulturelle indflydelse på nabofolkene var så stærk, at man har valgt at kalde den tidlige danske jernalder for keltisk jernalder. Den berømte sølvkedel fra Gundestrup (se side 28) og pragtvognene fra Dejbjerg mose hører til periodens mest kendte fund, og de er af ren keltisk oprindelse.

I eftertidens bevidsthed aftegner den keltiske jernalder sig som temmelig trist og grå. Det hænger til dels sammen med vejret. Klimatologerne hævder, at det blev koldere og mere regnfuldt, og man har heri set en forklaring på, at jernalderens huse blev bygget mere solidt end bronzealderens. Bondegårdene skulle være tætte og varme, når mennesker og dyr søgte ly for kulde og regn.

Hvad med menneskene selv? Redskaber af jern kunne de smede, gedigent værktøj til hverdagsbrug; men bronzealderens spraglede udfoldelse af drøm og fantasi, af billedkunst og ornamentik havde de glemte. De lod sig spise af med keltiske importvarer og figurer, de ikke forstod.

Det er muligt, vi dømmes dem for hårdt. Den herskende gravskik - ligbrændingen - har ødelagt gravgodset i en sådan udstrækning, at alt virker mere fattigt, end det måske i virkeligheden var. Det er også muligt, de arbejdede så hårdt med at opløje ny agerjord, at de ikke havde overskud til ret meget andet end deres landbrug. Stednavneforskerne mener, at de ældste endnu kendte landsbynavne, dvs. dem der bærer endelserne -um som Virum og Nærum og -inge som Buddinge og Helsing, stammer fra tiden omkring Kristi fødsel. Dermed er det ikke sagt, at landsbyerne var anlagt for tid og evighed. De havde stadig et præg af det flygtige; men landet over udfældede der sig en række faste bygder med kendelige navne.

Jernalderen er temmelig fattig på egentlige gravfund, for den fremherskende skik var ligbrænding; men ved Nørre Sundby har man dog kunnet udgrave en vældig gravplads, Lindholm høje, hvor gravene er markeret med oprejste sten (herover til venstre), og netop i denne periode træder »de levendes land« os stærkt imøde. Billedet foroven til højre viser den befæstede landsby i Borremose i Himmerland. Talrige udgravninger har afdækket jernalderens landsbyer og huse i sådanne mængder, at vi kender dem snart sagt til de mindste detaljer.

Romere og germanere

Omkring et halvt hundrede år før vor tidsregnings begyndelse erobrede romeren Julius Cæsar det keltiske Gallien - nu Frankrig - og lagde landet ind under Rom. Han forsøgte også at gå over Rhinen, men mødte her så hård modstand blandt de germanske stammer, at han atter indledte et tilbagetog.

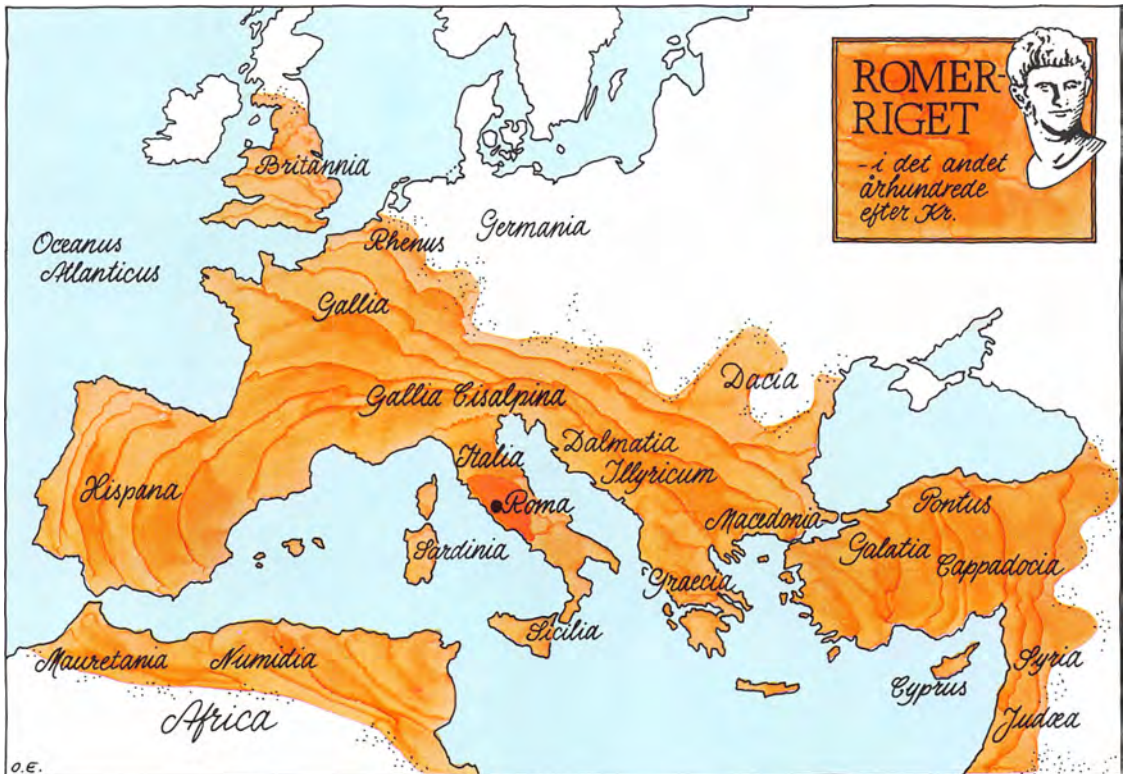
Da Romerriget i det andet århundrede e. Kr. stod på højden af sin magt, lå der romerske legioner i Wien, Trier, Köln og London. Kun nogle få dagsrejser skilte Danmark fra Romerrigets nordgrænse, og vi må antage, at mange unge mænd heroppefra meldte sig frivilligt til krigstjeneste under de romerske ørne. Og hvor må de have været stolte, når de vendte hjem - misundt af mændene for de flotte, romerske våben og som genstand for pigernes beundrende blikke.

Cæsars arvtager, kejser Augustus, forsøgte at videreføre erobringerne øst for Rhinen, men fandt det for vanskeligt, og i stedet stabiliserede Romerriget da sin nordgrænse langs med Rhinen og tværs igennem Holland.

Danmark var altså aldrig direkte truet af den romerske stormagt; men indirekte mærkede man dog en hel del til den. Det siger sig selv, at en så voldsom udfordring som de veldisciplinerede romerske legioner kun kunne stoppes, når de hidtil spredte og indbyrdes krigende germanske stammefolk sluttede sig sammen. Syd for Danmark opstod der altså en krigsmagt, der kunne afvise romerne - og måske vende sig mod nord.

Det skete vistnok ikke; men Romerriget satte en grænse i Holland, der ikke var længere borte fra Haderslev, end Haderslev er fra Skagen, og selv om Romerriget besluttede sig for fred, udøvede det alligevel en kolossal indflydelse - omtrent svarende til den, som de industrialiserede lande i dag udøver over for u-landene.

Lad os indrømme det! Sammenlignet med datidens Rom var Danmark et u-land - desorganiseret og primitivt. Der fandtes vel høvdinge-

landsby- og slægtsoverhoveder, rige på jord og kvæg, der kunne kalde slægtens unge mænd sammen til kamp, men målt mod den mægtige kejser i Rom var de kun små mænd.

Og som alle u-landes overklasse havde de dog ét mål, nemlig at blive regnet for ligeværdige med overklassen i den nation, der repræsenterede den store udfordring.

Da Rhingrænsen blev fastlagt, blev Rom også en fredelig nabo, og fra Romerrigets grænsebyer - f.eks. Köln, Trier og Wien - rejste romerske købmænd nordpå for at afsætte deres varer: vin, vinkander, drikkebægre m. m.

Som det var skik blandt germanerne, medgav også indbyggerne i Danmark deres høvdinge et rigt gravgods - herunder en mængde drikkebægre og drikkekar, de fineste sager, man kendte. Selv om man ikke ligefrem var en overklasseromer, lod man sig dog begrave, som om man havde haft det privilegium at leve i Rom.

Det elegante drikkehorn af glas var en romersk industrivare, som germanerne ikke kunne efterligne. Guldet derimod blev ofte smedet om til smykker af umiskendelig hjemlig tilvirkning. Guldsmedens arbejde var gerne særdeles raffineret.

Sølvbægrene fra Hoby på Lolland hører til de bedste arbejder fra de romerske værksteder, der nogensinde er fundet uden for rigets egne grænser. Men hvad tænkte danske høvdinge mon om udsmykningen - relieffer fra noget så fjernt og fremmed som sagnet om den trojanske krig?

Den store sølvkedel fra Gundestrup mose i Himmerland er ikke alene et af de prægtigste danske oldtidsfund. Med sine afbildninger af den keltiske gudeverden er den tillige et af de vigtigste vidnesbyrd om kelternes tankeverden og forestillinger.

Hvad der navnlig har gjort oldtiden levende i eftertidens bevidsthed, er det væld af offergaver, som blev nedlagt i søer og moser, og de grave, hvor de døde blev jordfæstet med deres bohaver, så de ikke ville komme til at savne noget i den næste tilværelse. I de perioder, hvor man søgte at befordre den dodes ånd til det nye liv ved at brænde liget, bliver gravgodset uanseligt og vor viden tilsvarende fattigere.

Bronzealderens soldyrkelse forsvandt igen uden at efterlade sig det ringeste spor i religionen, og i jernalderen møder man en folketro på utallige gudelignende skikkelser. Nogle blev gengivet i form af ret primitive træfigurer - undertiden med et erigeret mandligt lem, der tydeligvis skal fremme frugtbarheden (se side 31), og på jernalderens metalkunst finder man et mylder af sære væsener.

Sølvkedlen fra Gundestrup mose rummer en hel række scenerier, som må ægge fantasien, og i sin roman om cimbrernes tog har Johannes V. Jensen da også forsøgt at genskabe ceremonierne omkring »cimbrer-tyren«; men sandt at sige er kedlen et keltisk arbejde, som kan fortælle meget om kelterne, men intet om Danmark.

Ærkedanske er til gengæld de to berømte guldhorn fra Gallehus i Sønderjylland, som desværre er gået til grunde, men dog kendes fra gamle billeder. Hornenes »røde sider« er dækket af en mystisk billedverden. Det er, som om de brænder efter at fortælle en indviklet og spændende historie; men vi er desværre ikke i stand til at forstå sproget med sikkerhed.

Det er dog helt sikkert, at man netop i jernalderen formede den gudeverden, der siden skulle overleve i sagnene - den vise, enøjede høvding Odin, frugtbarhedsguden Frøj, den tapre, hammersvingende

heltegud Thor og den dystre, blodtørstige krigsgud Tyr.

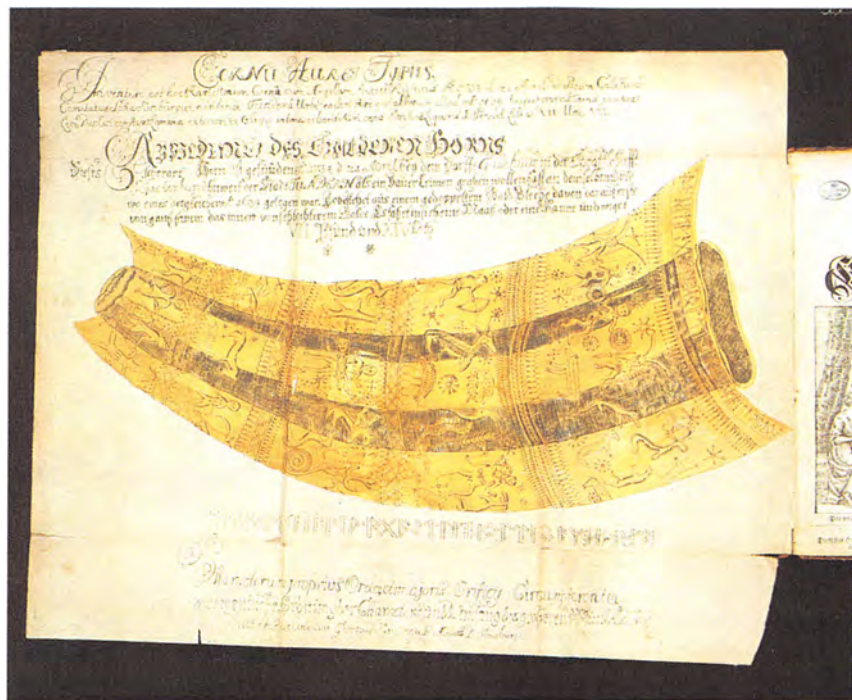
Egentlig var guderne altid fjendtlige, og man måtte tilfredsstille deres glubende sult med en endeløs strøm af gaver. Undertiden kan ofringerne forekomme temmelig ubegribelige. Lurerne f. eks. er blevet nedlagt i moserne på et tidspunkt, da de var gamle og slidte. Tog man afsked med dem og deres musik, og hvorfor? Man fatter lettere, at alt erobret bytte fra en besejret hær måtte overgives til guderne; det var betalingen for en sejr - og man var kvit.

Det var en tro for bønder og krigere - et råb til magterne om god høst, mange børn, evig medgang. Livet var råt, og livets frugter kunne næppe købes for dyrt.

De to guldhorn fra Gallehus i Sønderjylland blev fundet i 1600- og 1700-årene og var i høj grad med til at vække interessen for Danmarks oldtid. Det såkaldte »lille horn« bar i runer påskriften: ek Hlewagastir holtijar horna tawido - jeg Lægæst fra Holt gjorde hornet. Sprogforskerne siger, at dette er dansk - og allerede et germansk eller gotonsk sprog, der lader sig adskille fra tysk.

Hovedet af den såkaldte Tollund-mand er et af de senest fundne og derfor bedst konserverede »moselig«.

En gravurne til den afdødes aske. Man formede gerne gravurnen, så den lignede et lille hus - en evig bolig for den døde, der antoges at fortsætte sin jordiske tilværelse uden større ændringer.

Den hellige mose

Rekonstruktion af en lavmose med våbenofre, et nøgent mandslig med overskåren strube og - i baggrunden - et par hængte. Den blev vist på Nationalmuseets udstilling »Den hellige Mose« i Brede i sommeren 1968, og den giver et udmærket indtryk af den dysterhed, der ofte hersker i de små lavmoser, idet de omgivende træer strækker grenene ud for at fange lyset.

Der er to slags moser, nemlig lavmosen, der dannes derved, at søer og vandløb gradvis fyldes op med resterne af deres randbevoksning, det vil især sige rør og elletræer, og højmosen, der i alt væsentligt dannes af tørvemosset - spagnum. Højmosen virker som en vældig svamp, der holder på fugtigheden og om muligt suger mere til sig, medens den vokser i højden og kan brede sig langt ud over det omgivende land.

Begge slags moser har vistnok altid talt stærkt til fantasien, og for en befolkning, der tillagde naturen selv levende og virksomme kræfter, var det en selvfølge, at moserne måtte være hjemsted for ånder og guder. Bragte man sine ofre til moserne, forsvandt de så at sige af sig selv - slugt af den stadigt voksende mose.

Derfor har nyere tiders tørvegravning også været en af de rigeste kilder til oldtidsfund - ja, der var så at sige ingen grænser for kostbarheden af de gaver, bronzealderens og jernalderens mennesker væltede ud i moserne i forsøg på at formilde eller bestikke magterne.

Halsring fra vikingetiden fundet ved pløjning i 1977 nær Tissø i Nordvestsjælland. Den indeholder næsten to kilogram rent guld, og bortset fra de nu forsvundne guldhorn fra Gallehus, er ringen det vægtigste stykke oldtidsguld, der nogensinde er fundet i Danmark. Hvilken afsindig ødselhed at bortgive en sådan sag til guderne, for vi kan roligt gå ud fra, at ejeren ikke bare er kommet for skade at tage sin ring.

»Manden fra Rude Eskilstrup« plejer man at kalde denne primitive træfigur, der uden tvivl er en siddende gud. Om halsen bærer han en halsring, der var karakteristisk for den germanske jernalder.

Alle de bevarede lurer er således mosefund ligesom de to pragtvogne i keltisk stil fra Dejbjerg, den fine lille solvogn fra Trundholm, sølvkedlen fra Gundestrup osv. osv.

Andre mosefund taler mere jævnt og stille - således gedeknogler omhyggeligt pakket ind i huden, omvundet med et reb og fæstnet til mosebunden med en tøjrpæl. Man aner et offer til Thor - guden, hvis vogn var forspændt med geder. Og man har fundet kvindehår - lange, smukke frisurer, der er skåret af og nedlagt i vandet. Var det de barnløses sidste fortvivlede udvej?

Størst gru knytter der sig dog til moseligene - rester af henrettede fra jernalderen. Deres fremkomst har altid vakt undren - således i 1830'erne, da en lærd forsker udpegede et kvindeligt fra en mose nær Vejle som selveste dronning Gunhild, enke efter den norske kong Erik Blodøkse. Næsten lige så fantasifulde forklaringer forekommer stadig;

men de færreste tvivler nu om, at der er tale om menneskeofringer, ligesom vi nu ved, at denne skik herskede blandt alle de germanske folk i Nederlandene, Nordvesttyskland og i Danmark. Så velbevarede er disse lig, at det endog har kunnet lade sig gøre at analysere indholdet i mavesækkene og beskrive den dødes sidste måltid.

Der er i de seneste år blevet rejst alvorlig tvivl om, hvorvidt nordboerne i hedensk tid havde egentlige gudshuse eller templer; men at moserne var naturens egne helligdomme er uomtvisteligt. Det er også her, man har fundet de yderst få bevarede gudefigurer.

»Broddenbjergmanden« stammer fra Broddenbjerg mose nær Viborg, og han turde vise, at man ikke behøvede at være nogen stor kunstner for at give sig i kast med afbildninger af de overnaturlige: en afhugget gren med en tveje, der dannede ben, og en tredje gren, der strittede frem dér, hvor penis plejer at sidde - så manglede der ikke meget i en livagtig, særdeles brunstigt frugtbarhedsfigur. Måske er det Frøj, vi ser - en gud, der fortonede sig i den senere overlevering; men hvis navn er bevaret i stednavne som Frøshøj og Frøsmose.

Landsbyen

I århundrederne efter Kristi fødsel var Danmark stærkt opdyrket. Den gamle urskov var bukket under næsten overalt - endog i en sådan grad, at det dyrkede land mange steder måtte opgives igen, sprang i lyng og blev til hede.

I denne periode tegner der sig et billede af landsbyerne, som skulle overleve helt op til omkring 1800: i midten et åbent, græsklædt areal kaldet »gaden« eller »forten« med et gadekær, omkring gaden en randbebyggelse af gårde og huse, omkring selve byen en rand af dyrkede marker med korn - solidt indhegnet, så kreaturerne ikke vadede ind i kornet, og endelig længst borte et »overdrev«, hvor dyrene græssede under opsyn af en enkelt hyrde.

Til bearbejdelse af jorden havde man endnu kun den enkle plov kaldet »arden«, og jorden blev ikke vendt - kun kradset op. Det betød vistnok, at jordens rigdom på næringsstoffer ikke blev udnyttet til bunds, og at agrene efter en kort årrække var udpint. Dette kan i det mindste give en forklaring på, at landsbyerne ikke blev liggende, hvor de nu engang var anlagt, men flyttede fra sted til sted - undertiden kun nogle hundrede meter.

Husene var bygget af græstørv og meget rummelige. Der var stald i den ene ende af huset, beboelse i den anden. Ved at optælle båsene i de udgravede gårde kan man ligefrem læse sig frem til de enkelte bønders velstand: få båse - få dyr, mange båse - mange dyr. Der var stor forskel på rig og fattig, og vi må yderligere gå ud fra, at landsbyen havde en arbejdende underklasse af ejendomsløse trælle, for den frie mand arbejdede nødigt i marken. Han var især kriger.

Den romerske forfatter Tacitus kunne ikke blive træt af at rose germanerne for deres tapperhed, men måtte samtidigt indrømme, at de lå under for to laster, nemlig drukkenskab og spillelidenskab. Det sidste gik de så stærkt op i, at de om fornødent satte al deres ejendom overstyr og i et sidste håb om revanche gjorde sig selv til indsats og - i tilfælde af endnu et tab - blev træl hos vinderen.

Ved Hodde i Vestjylland har man udgravet en hel landsby fra tiden kort efter Kristi fødsel. Som flere andre jernalderlandsbyer var den omgivet af palisadelignende hegn næppe nogen egentlig befæstning, men opsat for at hindre kreaturerne i at ødelægge markerne.

I Historisk-arkæologisk Forsøgscenter ved Lejre har man søgt at rekonstruere en række jernalderhuse af varierende størrelse og konstruktion; billedet til venstre viser et langhus. Romerne fandt, at de germanske byer sammenlignet med deres egne var små, grimme, uregelmæssige og dårligt bygget. Forfatteren Tacitus hæftede sig også ved, at husene lå et stykke fra hinanden - han antog, at det var på grund af brandfaren.

Ved Risby i Sydsjælland har man udgravet en brolagt vejstrækning og en træbro fra den senere del af jernalderen. Sådanne veje er fundet flere steder, men kun hvor moser og engdrag gjorde passagen meget vanskelig. Der, hvor vejene blev ført over fast bund, bekymrede man sig ikke om egentlige vejanlæg. Under jernaldervejen fandt man yderligere flere lag vejbelægning, hvoraf den ældste var fra bronzealderen, men her drejede det sig dog kun om sammenpakkede grene og kviste. Træbroen hvilede på en stor sten, der igen lå oven på vraget af en slæde og et hjul fra en kærre.

Den senere jernalders karakteristiske hængesmykke var brakteaten, fremstillet af tyndt guldblik og smykket med et præget relief. Oprindeligt var brakteaterne ret tro kopier af romerske kejsersmønter; men med årene antog de et mere og mere selvstændigt udseende. En fremherskende type gengiver en rytter. Egentlig kan vi ikke vide, hvem rytteren skal forestille; men det er nærliggende at antage, at det drejer sig om guden Odin på hesten Sleipner. En sjælden gang bærer brakteaterne en kort runeindskrift, som røber, at de blev båret som amuletter.

En østromersk historieskriver fortæller, at henved år 400 brød et folk, der kaldte sig danerne, op fra Sverige for at underlægge sig et nyt land. Kort som denne oplysning er, lyder den trolig nok. Men det skal næppe opfattes således, at disse daner ligefrem bortjog den oprindelige befolkning. Der var snarere tale om et stammefolk, der slog sig ned som en herskende høvdingeklasse.

Tiden var urolig. Efter århundreders fred var Romerriget atter i konflikt med sine germanske naboer, og nu var det germanerne, der var i offensiven. Visigoter, ostrogoter, heruler, burgunderere, vandaler og flere andre stammer trængte ind over rigets grænser, plyndrede, sluttede fred og bosatte sig. Man må antage, at det var dele af plyndringsgodset, der i skikkelse af guld sivede nordpå til stamme-frænderne, og som er skyld i en forbløffende rigdom på guldfund.

Men da germanerne gik mod Rom lokket af håbet om let vinding og deres drømme om endelig at tilegne sig rigets attraktive herligheder, kom hele det germanske bagland også i opbrud. Folkene kastede sig ud i en bitter kamp indbyrdes.

Det ville vi sådan set også have vidst, dersom krøniken havde været helt tavs, for netop fra disse århundreder stammer de store våbenofrefund - en snes stykker, der fordeler sig på Fyn og Jylland. De fortæller om rasende kampe, om sejre og nederlag, og om krige, der så at sige fornyede sig af sig selv. Det må have været de triumferende sejrherre, der efter kampen lod den slagne fjendes hele udrustning - ja, endog deres heste og skibe - forsvinde i søer og moser for at mætte de forslugne krigsguder.

Det er interessant at bemærke, at de ældste af disse ofre må hidrøre fra små hære på kun nogle få snese mand; men efterhånden som årene gik, og de krigende høvdinge blev mægtigere og mægtigere, voksede også deres krigsmagt til flere hundrede mand. Det begyndte som fejder mellem landsbyer for at ende som krige mellem landsdele.

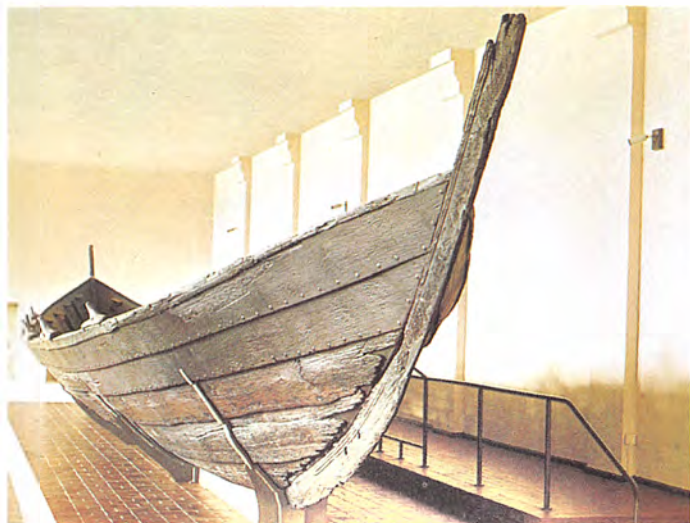
Alle germanske folk, der slog sig ned i Romerriget, bøjede sig for rigets religion og lod sig kristne; det var legitimationen for, at de var anerkendte romere. Men Kristendommen blev foreløbigt stående ved Romerrigets gamle grænse. O. 700 forsøgte missionæren Willibrord et fremstød blandt danerne, men blev afvist af kong Ongendus eller Angantyr. Han er det første danske statsoverhoved, vi kender ved navn, og hvor langt hans herredømme strakte sig, ved vi ikke.

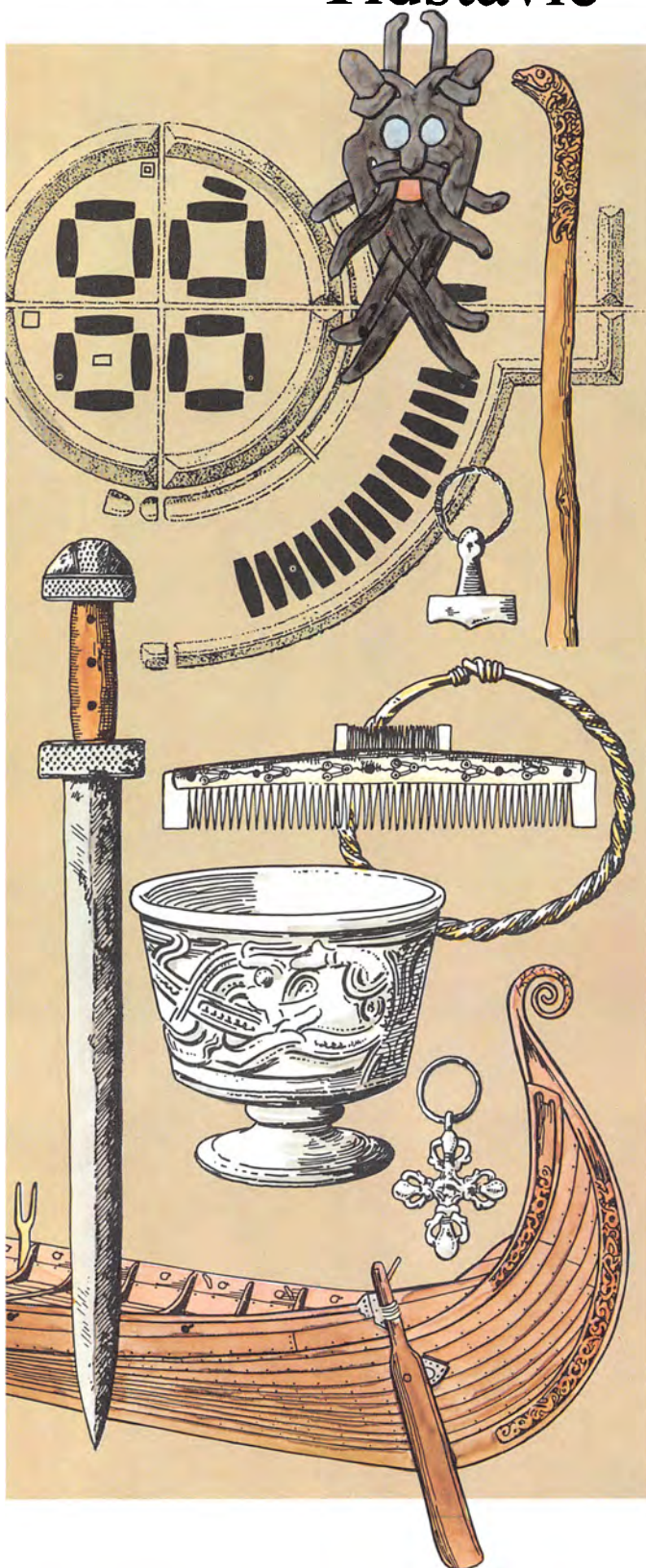
Til venstre ringbrynje fra Vimose i nærheden af Odense. Den består af mere end tyvetusind sammennittede jernringe.

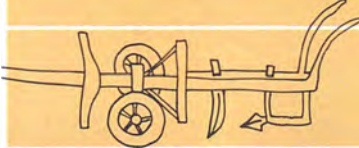

Herover et lille udsnit fra mosen i Illerup ådal ved Skanderborg, hvor man begyndte at grave i 1951, og hvor udgravningerne vil fortsætte adskillige år endnu. Ofringerne i Illerup hidrører ikke fra et enkelt slag, men fra kampe, der har stået på gennem mange år. Det tegner til at blive det allerstørste våbenofferfund, der hidtil er konstateret.

Stor båd, som blev fremført med årer, fundet i Nydam mose i Sundeved, nu på Gottorp slot. Det formodes, at mosen rummer i hvert fald endnu én båd, som ikke er udgravet.

Årstal	Politisk historie
735	Ukendt konge i Jylland opfører Dannevirke.
808	Kong Gudfred plyndrer Reric og styrker Dannevirke for at afvise frankerne.
826	Støttet af den frankiske kejser indleder Ansgar kristen mission i Danmark.
845	Kong Horik forjager ærkebisp Ansgar fra Hamburg.
900	Uklar situation i Danmark. Svenske vikinger hersker i Hedeby, norske i Jylland.
936	Kong Gorm afviser ærkebisp Unni af Hamburg.
o. 960	Harald Blåtand lader sig døbe og erobrer Norge.
o. 985	Svend Tveskæg fratager sin fader magten.
1013	Svend Tveskæg erobrer hele England.
1027	
o. 1060	I samarbejde med ærkebisp Adalbert af Hamburg-Bremen reorganiserer Svend Estridsen kirken.
1086	Oprørske bønder myrder kong Knud (den Hellige) i St. Albans kirke i Odense.

Økonomisk og social historie	Kulturhistorie	Udlandet
		Under ledelse af Karl Martel kaster frankerne araberne tilbage.
Kong Gudfred flytter købmænd til Hedeby, der får en økonomisk opblomstring.		Vikingeangreb på Vesteuropa.
		Vikingerne behersker det østlige England.
		Araberne plyndrer Rom. I Kina forfølges buddhisterne.
		Magyarerne indleder gentagne angreb på Tyskland.
	Den såkaldte Jelling-stil, navnlig fra kongegravene i Jelling.	Otto den Store bliver tysk konge.
Araberen Al Tartushi skildrer Hedeby.		Sung-dynastiet tager magten i Kina.
Mange nye landsbyer anlægges. Hjulploven indføres.	Der bygges kirker af træ.	Islændinge koloniserer Grønland.
		
	De første stenkirker. Stærk engelsk indflydelse på de kirkelige forhold.	Knud den Store, konge af Danmark og England, besøger paven i Rom.
	Stærk tysk indflydelse på kirken. Der er ca. 1.000 kirkebygninger i Danmark.	Syditalien erobres af normannerne.
	Dansk historieskrivning indledes med beretninger om kong Knuds martyrium.	Investiturstriden mellem pave Gregor 7. og kejser Henrik 4.

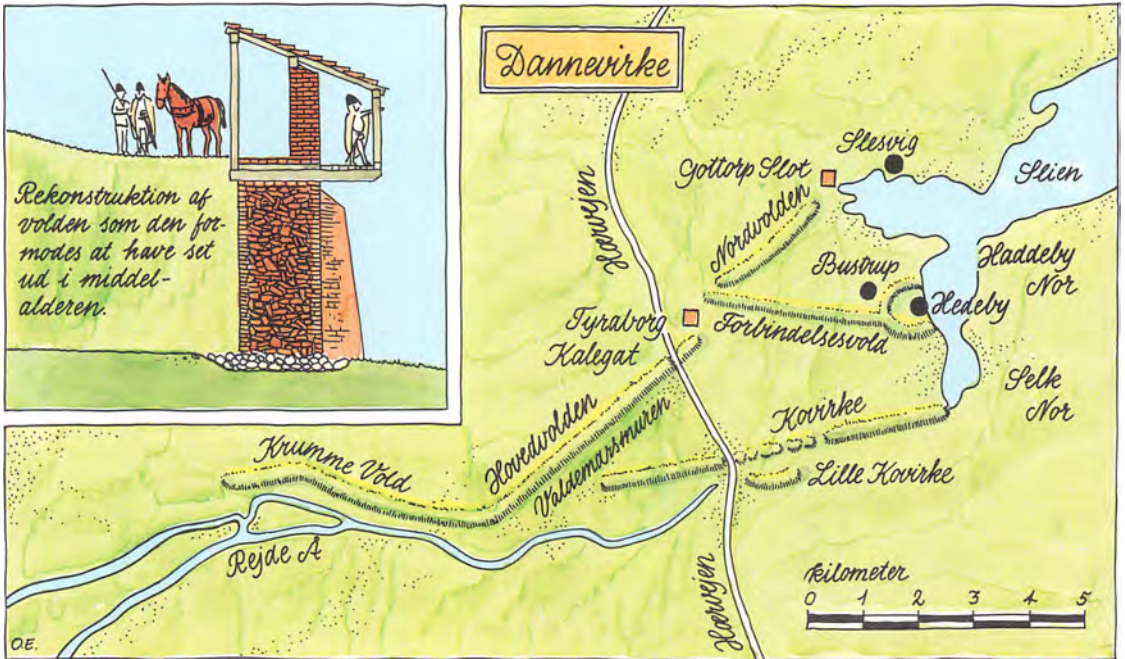
Fra den østligste del af fæstningsanlægget nær Slien. Voldens bevaringstilstand er her rimelig god. Andre steder er der gjort alvorlige indhug i anlæggene – bl. a. på grund af befæstningsarbejder fra 1864 og militære anlæg fra 2. verdenskrig.

Sagnene har haft travlt med Dannevirke - den lange fæstningskæde, der så at sige skærer den jyske halvø af ved roden. Det var dronning Thyra, gift med Gorm den Gamle, der byggede volden til værn mod den tyske kejser, fortælles det. Historikerne og arkæologerne har dog ikke været tilfredse med forklaringen. Fæstningen må være anlagt o. 800 e. Kr., siger de, for dengang - beretter de frankiske årbøger - lod den danske kong Gudfred en vold bygge fra det østlige til det vestlige hav. Og så har det ovenikøbet nyligt vist sig, at fæstningen endda er endnu ældre end kong Gudfred. Den må være påbegyndt 737.

Historien tier, og vi aner ikke af hvem og hvorfor. Men på det tidspunkt må der altså have været en meget mægtig høvding - lad os bare kalde ham en konge, der satte arbejdet i gang. Måske herskede

Den yngste tilføjelse til det egentlige Dannevirke var den »mur af brændte sten«, som Valdemar 1. (den Store) lod opføre langs det centrale voldstykke i 1170'erne (se også rekonstruktionstegningen øverst næste side). I den senere middelalder tilføjede man ikke fæstningen nogen militær betydning.

han kun i det sydlige Jylland, men han havde i hvert fald magt og evne til at opføre et enormt bygningsværk af jord, sten og træ. Det må have været sachserne - vore naboer mod syd, han rustede sig imod.

Men op imod år 800 skete der store omvæltninger i Nordtyskland, og nu begynder krøniken for alvor at snakke. Karl den Store, konge over det vældige, kristne Frankerrige og titulært kejser af Rom, underkastede sig størstedelen af det nuværende Tyskland, herunder Sachsen, og under trussel om dødsstraf blev indbyggerne tvangs døbt. I året 804 trængte en frankisk hær så langt nordpå som til Ejderen; men den danske kong Gudfred stod parat til at opfange angrebet, der dog ikke kom. Frankerne havde - foreløbig - ikke planer om yderligere erobringer.

Kejser Karl var imidlertid en farlig nabo, og i de følgende år styrkede Gudfred sit grænseforsvar - nej, han anlagde ikke Dannevirke, for det var der i forvejen; men han må have forstærket fæstningen, og det var han i øvrigt ikke den sidste, der gjorde. Helt op til o. 1180 blev Dannevirke tid efter anden moderniseret og styrket, og i eftertidens bevidsthed blev det slået fast, at her var Danmarks sande sydgrænse. Denne tanke skulle spille en afgørende rolle i 1864.

Stort set falder Dannevirke også sammen med en tidlig sprogrænse mellem dansk og tysk; men linjen var først og fremmest valgt af strategiske grunde, for netop på dette sted mellem de lave, ufarbare enge omkring Trene-åen i vest og Slien i øst er strækningen meget kort og forholdsvis let at forsvare. Og kong Gudfred skelede uden tvivl også til det forhold, at han ydermere sikrede sig den fulde militære kontrol med en yderst udbytterig handelsvej mellem det vestlige og det østlige hav.

Dannevirkeanlæggene måler ca. femten kilometer fra vest til øst. De består af et ret kompliceret system af volde, der ikke kan være lige gamle, og som må have tjent forskellige formål. Systematiske udgravninger af Dannevirke blev først iværksat i 1920'erne. Snittene gennem jordlagene afslørede klart, at der gennem flere hundrede år var foretaget adskillige bygge- og reparationsarbejder på volden; men resultaterne afstedkom kun øget uenighed blandt arkæologer og historikere. Takket være den nye dendrokronologiske metode er det imidlertid nu lykkedes at datere hovedvolden til 737.

Hedeby

Snart kaldes den Hedeby, snart Sliastorp eller Slesvig; men der hersker ikke længere tvivl om, at det drejer sig om én og den samme by, og at den lå ved noret inderst i Slien, hvor arkæologerne nu i et par menneskealdre har gravet og fundet en tæt bybebyggelse fra vikingetiden.

Netop her er strækningen over den jyske halvø kort, og i en tid, da skibene helst undgik at sejle nord om Skagen, og varer fra Vesterhavet til Østersøen og omvendt nødvendigvis måtte føres over land, blev pladsen ved noret den selvskrevne ud- og indskibningshavn.

I 808, fortæller de frankiske krøniker, plyndrede kong Gudfred handelsbyen Reric ved Wismarbugten og førte købmændene herfra til Hedeby, hvor de måtte slå sig ned. Muligvis var Gudfred ligefrem Hedeby's grundlægger, og i hvert fald var byen den mest udbytterige besiddelse, han ejede, for naturligvis har han opkrævet afgifter af købmændene.

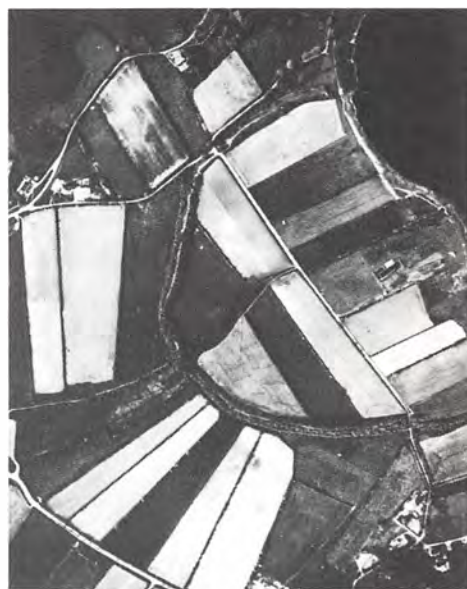
Udgravningerne fortæller, at der blev drevet en del håndværk i Hedeby; men byen levede først og fremmest af sin internationale handel. Vestover var der forbindelse til Doorstad i Friesland og dermed til Frankerriket, nordpå til Kaupang ved Oslofjorden, ja, helt op til Finnmarken, østpå til den svenske handelsby Björkö ved Mälaren, som igen havde forbindelse med Rusland og ad de russiske floder med Konstantinopel og Bagdad.

Man handlede hovedsagelig med fine luksusvarer som frankiske glas og sværd, smykker af hjemlig tilvirkning, orientalsk silke, pelsværk fra Norge; men hertil kom dog også mere praktiske sager som for eksempel hvalroshuder fra Ishavet, der kunne skæres ud til skibstakelager.

Som Damarks store internationale havn, der ydermere lå i landets yderste udkant, måtte Hedeby blive indfaldsporten for megen fremmed indflydelse og virke tiltrækkende på mange magthavere. Selv om det ikke siges direkte, var det uden tvivl netop i Hedeby, at den kristne munk Ansgar indledte sin missionsvirksomhed i 826, da tronstridigheder i Danmark åbnede vejen for den frankiske kirke og - muligvis - for direkte frankisk intervention. Desværre for Ansgar havde han knyttet sin sag til Harald Klak, der tabte i magtkampen, og siden måtte Ansgar trække sig tilbage til Hamburg, hvor han grundlagde et bispesæde, og hvorfra han på afstand forsøgte at fortsætte sin mission »i danernes grænseområder«. Først efter mere end tyve års arbejde lykkedes det Ansgar at få tilladelse til at bygge nogle få kirker i Danmark.

Hedeby's egen skæbne blev meget omtumlet. I begyndelsen af 900-årene sad der en herskerslægt i byen, som åbenbart var af svensk herkomst. Runestenene har bevaret et par navne: Gnupa og Sigtryg. De blev atter forjaget - vistnok af en dansk konge; men i Harald Blåtands regeringstid blev byen erobret af den tyske kejser, for atter at blive generobret af Svend Tveskæg.

Vikingetidens voldsomme historie brødes over handelsstaden Hedeby, ligesom havet brydes over en klippe, indtil byen endelig bukkede under for et norsk angreb ledet af den navnkundige Harald Hårderåde i året 1050.

Enhver, der i dag besøger det gamle Hedeby, kan stadig lade sig imponere af den vældige halvkredsvold, der har beskyttet byen ind imod land. Stort mere er der heller ikke at se. Selve bybebyggelsen og havneanlægget, der rakte ud i noret, kendes alene fra arkæologiske udgravninger.

Fra Hedeby's havn har man bjerget en kirkeklokke (foroven til venstre), der nok kan sætte fantasien i sving. Det kneb for Ansgar med at få opført kirker i Danmark, og da den første blev rejst - i Hedeby i året 850 - var det på betingelse af, at der ikke blev ringet med klokker. Få år senere lykkedes det dog at få tilladelse til klokkeringning. Var det Hedeby's omstridte klokke, man fandt på bunden af havnen? En fristende tanke, men næppe sandsynlig. Klokken er yngre end Ansgar, og hvorfor skulle Hedeby ikke handle med klokker, når man handlede med så meget andet?

Udgravningerne i Hedeby har bragt så mange hustomter for dagen, at man på Moesgård ved Århus har dristet sig til at rekonstruere et helt Hedeby-hus. Dette er det centrale rum. Væggene er risflettede og lerklinede. Langs væggene er opført lave brikse, hvor beboerne kunne sidde og ligge. Formentlig arbejdede de også her - f. eks. med vævning. Ildstedet ses midt på gulvet. Her foregik madlavningen. Der er ingen skorsten; røgen undslipper gennem en lyre i taget.

Vikingerne skibe

Hemmeligheden bag den slagkraft, som nordboerne pludseligt skulle udfolde o. 800 e. Kr., var sikkert først og fremmest *vikingskibet* - en ny konstruktion, der var udviklet i Norden og særligt egnede sig til sejlsads i voldsomme farvande.

Det egentlige krigsskib - langskibet - kunne gå under sejl, men også drives frem med årer, det var bøjeligt og sejt, red ubesværet over høje bølger, og var ikke desto mindre så let, at det næppe stak en meter i dybden. Derfor kunne det også føres op ad snævre, lavvandede floder, hvilket frankerne skulle sande, og det stillede ingen synderlige krav til gode havneforhold - tværtimod, det kunne løbe op på snart sagt enhver nogenlunde jævn kyst.

Vikingerne var ikke egentlige søkrigere; ganske vist forekom der søslag i vikingetiden; men de var få. De betragtede snarere deres hurtige skibe som transportfartøjer, der når som helst og hvor som helst kunne landsætte en hær; med et moderne udtryk kunne vi godt kalde vikingehærene for marineinfanteri.

Siden 793, da klostret Lindisfarne ved Englands østkyst blev ødelagt af røvere fra havet, slog skiftende bander ned snart her og snart der på Englands, Irlands og Frankrigs kyster. Siden formerede de sig til store hæere, der erobrede land i Normandiet og det østlige England; men dette kommer strengt taget ikke Danmarks historie ved. Det er mere interessant at iagttage, hvorledes vikingerne opførte sig hjemme, hvor de ikke var mindre brutale end ude.

Engang imellem hører vi om danske konger, der herskede i Syd-norge, engang imellem om norske konger, der udstrakte deres herredømme til Danmark. Deres riger overlevede næppe nok dem selv, men var typiske »vikingeriger« - rakte fra kyst til kyst, så langt langskibene kunne nå og var i øvrigt så flygtige som det hav, der bar dem. Et hastigt blik på Danmarkskortet - det gamle med Skåne, Halland og Blekinge - vil overbevise enhver om, at de danske farvande var det ideelle operationsområde for vikingeskibe, og at skibet bestemte landets udstrækning.

Det største af vikingeskibene fra Roskilde fjord er den seksten meter lange knar - et højbordet handelsskib, som kun kunne føres frem under sejl. Det var ikke egnet til krigsbrug, men så meget desto mere velegnet til langfart over åbent hav med tung last. Knarren er formentlig ikke bygget i Danmark - snarere i Norge. Det var i skibe af denne type, man sejlede til Island og videre endnu - helt til Grønland og Amerika. Men mange gik også ned på vejen.

Det første store fund af vikingeskibe i Danmark blev fremdraget i Peberrenden i Roskilde fjord i 1962 (Skuldelev-skibene). Fem skibe var o. år 1000 blevet sænket for at danne en spærring mod forventede angreb fra søen.

Ved Mammen i Midtjylland har man fundet en høvdingebegravelse, som var rig på gods - bl. a. fine tekstiler. Det mest iøjnefaldende fund var dog denne pragtøkse med sølvindlægninger i bladet. Ved siden af sværdet var øksen vikingernes foretrukne håndvåben. Om Knud den Stores 3.000 huskarle fortælles det, at de alle søgte at overgå hinanden med »guldbeslagne stridsøkser og gyldne sværdfæster.«

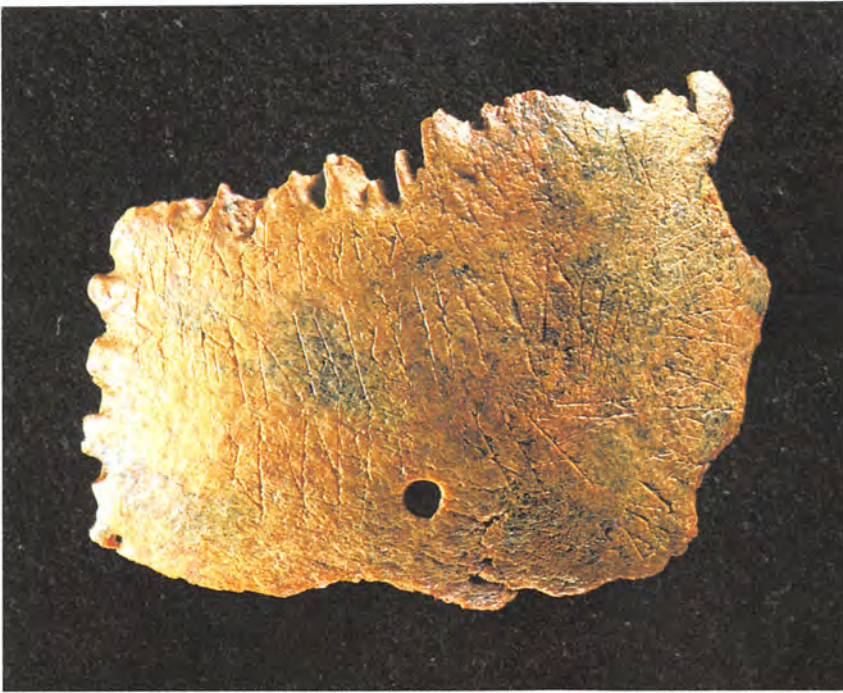

Ved Glavendrup på Nordfyn står en vældig skibssætning, og som »stævn« er anbragt en runesten rejst over »Alle Sølve, viernes gode, hirdens hæder-værdige thegn.« Det er uvist, om Alle har været thegn eller høvding i kongens hird, eller om han har haft egen hird. Men »gode« var han altså, dvs. hedensk offerpræst.

Runealfabetet blev anvendt langt ned i middelalderen, også efter at det egentlig var afløst af det latinske alfabet; men man knyttede fortsat noget hemmelighedsfuldt og magisk til kunsten »at riste runer«. Faktisk var der ikke noget særligt mystisk ved runerne; det var et fælles alfabet for de germanske folk, som ganske enkelt efterlignede det romerske skriftsprog, men omformede det, så bogstaverne lettere lod sig skære i træstokke. Først herfra vandrede de over til andre materialer - lod sig indgravere i guld, indhugge i sten.

De ældste danske indskrifter er fra de første århundreder efter Kristi fødsel, men er gennemgående yderst korte og meget lidt sigende - et enkelt navn, en kort besværgelse osv.

Først i vikingetiden bliver indskrifterne mere veltalende. De er næsten alle hugget i sten, som er sat til minde over de døde, og

Man tillagde det skrevne ord en særlig »kraft« og anvendte det ofte til trolddomsformularer o. lign. Denne halvt ulæselige indskrift fra ca. 800 er fundet i Ribe og fortæller, at en vis Ris søgte hjælp hos Ulf, Odin og Hydr mod Storværki og Twerkun Egbor - hvad så det end skal betyde. Men det var utvivlsomt en »stærk« indskrift, for den er ristet i hjerneskalen af et menneske.

hensigten er klar. Som der står i Edda-digtet Havamaal: »En ting ved jeg, som aldrig dør, dommen over hver død«. Stenene tjener til eftermælets forherligelse: »Eskild satte denne sten efter Toke Gormsen, der var ham en huld herre. Han flygtede ikke ved Uppsala. Drengene satte efter deres broder stenen på højen støt med runer. De gik Gorms Toke nærmest«. Drengene, ved vi, var de unge hirdkarle; men hvem Toke Gormsen ellers var, ved vi ikke, lige så lidt som vi kan vide noget om det åbenbart mindeværdige slag ved Uppsala. Indskrifterne modtages som korte telegrammer befriet for enhver uddybning: »Esbern, Tokes hirdmand, satte denne sten efter Toke, sin broder«. - »Gunnulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter Ful, deres frænde, som fandt døden, da konger kæmpede«. - »Svend Konge satte stenen efter sin hirdmand Skarde. Han var faret vestpå, men fandt døden ved Hedeby«.

I al deres knaphed giver stenene et signalement af tiden - en tid, da forældre måtte begrave deres sønner, da krig, krigsbytte og krigerære gik forud for livet selv. Om det fredelige hjemmeliv på gårdene erfarer vi intet - kun om kampe, lange rejser og pludselig død, om skibsbesætninger, der gik ned derude, om de heldige unge mænd, der fulgte store høvdinge og kom hjem belæstet med sølv og guld. Deres verden var uden tvivl lige så barsk, som runestenene skildrer den; enkelte overlevende skjaldekvad om glørværdige kampe bekræfter indtrykket af en periode, hvor det var ambitionen at blive husket »som den største unidding blandt mænd«.

Runealfabetet kaldes futharken efter de seks første tegn. I øvrigt er der egentlig to alfabeter, nemlig et ældre, der blev brugt i folkevandringstiden, med 24 tegn, og et yngre fra vikingetiden med kun 16 tegn.

f u p a r k g w h n i j p i z s t b e m l n g d o

Allerede for mere end 300 år siden undersøgte runeforskeren Ole Worm mindesmærkerne i Lejre, som han satte i forbindelse med de berømte sagnkonger. I dag ved vi imidlertid, at monumenterne i virkeligheden stammer fra vikingetiden. Det flotteste er en vældig skibssætning - desværre ret stærkt ødelagt, som må være rejst til ære for en os ukendt høvding eller konge.

En tysk biskop, Thietmar af Merseburg, fortæller om Danmark: »Der er et sted, der hedder Lejre, hovedstaden i det land, der kaldes Sjælland. Der kommer de sammen hvert niende år i januar måned for at ofre 99 mennesker og lige så mange heste til deres guder, og dertil hunde og haner, og de tror, at dette vil forsoner dem med underverdens magter«.

Dette er - bortset fra jordfundene - den eneste oplysning, der eksisterer om vikingetidens hedenske gudstjeneste i Danmark, og bemærkelsesværdigt nok refererer den altså til Lejre ved Roskilde - ifølge sagnet et gammelt sjællandsk kongesæde.

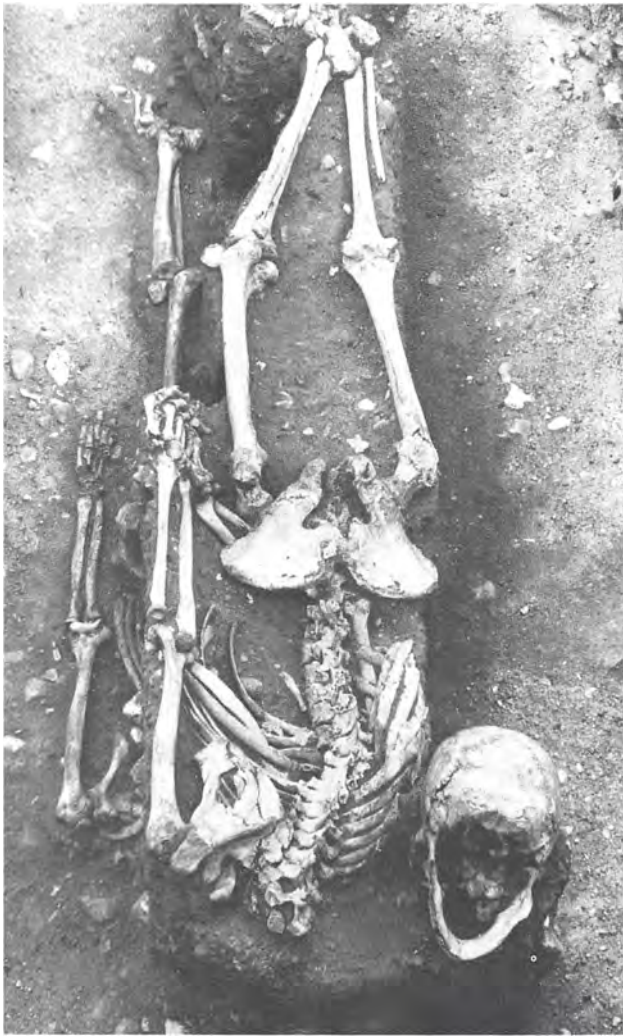
Det skal have været her Rolf Krake havde sin gård, den berømteste, mest gavmilde af dem alle. Og det skal have været her, han fandt døden i sit sidste store slag, medens hirdmændene segnede om ham, kongsgården gik op i flammer og Bjarkemålet blev digtet - denne lovsang til krigerens liv:

Mindes I, mænd, hvad ved mjøden vi loved,
da glade vi sad og gjorde os gammen,
aldrig, svor vi, at svigte Rolf,
til sejr eller død vi tro ham følger.

Hvis der nogensinde har været en kong Rolf i Lejre, må det have været flere hundrede år før vikingetiden; men sagnforskerne forsikrer, at Rolf snarest var en folkevandringshøvding et sted nede ved Donau og egentlig intet har haft med Danmark at gøre.

Der er da heller intet, som tyder på, at Lejre var noget kongesæde engang i jernalderen; de oldtidsminder, som egnen er berømt for, stammer i virkeligheden fra vikingetiden - altså fra den periode, da en dybt rystet bisp Thietmar skildrede de grufulde ofringer på stedet. Det er sandsynligt, at han overdrev; men noget var der i hvert fald om snakken, for det kan arkæologerne tale med om.

Så selv om beretningerne om Lejre-kongerne kun er et sagn, er det absolut ikke tilfældigt, at denne sagnkreds blev knyttet til denne egn,

I vikingetiden dukker der en vigtig nyskabelse op i Danmark, nemlig stighbøjlen. Den var opfundet i Asien og bredte sig til Europa med de beredne nomadefolk i folkevandringstiden. Stighbøjlen gav rytteren en hidtil ukendt sikkerhed i sadlen og dannede derfor igen forudsætningen for tungt bevæbnet rytteri.

Udgravninger i Lejre har til fulde bekræftet efterretningerne om menneskeofringer. Man fandt bl. a. en grav med en yngre mand, der var død på naturlig måde; men oven på ham lå liget af en mand, der var blevet bagbundet og halshugget - sikkert en træl, der skulle ledsage sin herre til dødsriget og tjene ham der. En araber, der overværede en vikingebegravelse i Rusland, fortæller, at man spurgte den afdødes trælle og trælkvinder, hvem der frivilligt påtog sig at følge den døde.

for den afspejler uden tvivl vikingekrigernes tankegang. Vel kæmpede hirdmændene indtil døden for deres krigsherre; men forudsætningen var netop også den gavmildhed, høvdingen udviste mod sine mænd.

Som der står i Bjarkemålet:

Tid det er at takke med dåd
vor gæve drot for gode gaver,
for tyske sværd og svenske skjolde,
for røde ringe, Rolf os gav.

Vikingetidens krigergrave bekræfter til fulde, at det var således det forholdt sig, for de vrimler af materielle belønninger for et dådrigt liv: guldarmbånd og sølvhalsringe, smykker og pragtvåben. En del heraf kan - indrømmet - være erhvervet ved »fredelig handel«; men så man vikingekøbmanden efter i sømmene, var han næppe så fredelig endda. Nogle af dem forhandlede trælle - hærtagne folk fra Ruslands stepper. I de frankiske opkøberes øjne var der måske tale om en »fredelig købmand«, men sådan opfattede de slaviske folk ham næppe. Det var kun en god tid for krigere og slavejægere.

Og gjorde danerne kristne

En lille støbeform af sten, hvori en sølvsmed kunne støbe både kristne kors og hedenske Thorshamre, afslører - hvad man også kan have sine anelser om i øvrigt - at vikingetidens religion ofte var et rodsammen af Kristendom og hedenskab.

Den sachsiske krønikeskriver Widukind fortæller, at danskerne dyrkede mange guder - herunder også Kristus, men ikke ville anerkende ham som »den stærkeste« endsiges eneste. En biskop, der hed Poppo, og som opholdt sig i kong Harald Blåtands gård, tilbød da kongen at bære et stykke glødende jern - en »jernbyrd« - som et sandhedsbevis for Kristi styrke. Underret lykkedes; Poppo kunne fremvise en uskadt hånd, og kong Harald lod sig døbe.

Historien lyder som en ren legende, men blev faktisk nedskrevet kun få år efter begivenheden, der fandt sted o. 965, så noget må der være om det, og at Harald ikke bare lod sig døbe, men endog - i hvert fald officielt - gjorde kristendommen til statsreligion, ved vi fra den store sten i Jelling - egentlig et monument over Haralds forældre Gorm og Thyra, men nok så meget et æresminde for ham selv, »den Harald, der vandt al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne«.

Om disse »Jelling-kongers« oprindelse ved vi ikke meget. Deres stamfader skal have været en høvding, der hed Hardegon - en nordmand, der o. 900 må have sat sig fast i Danmark, måske kun i det nordlige Jylland. Hans søn Gorm - gift med Thyra, der kaldes Danmarks Bod - omtales som en stor krigsherre og hedning, der blankt afviste den kristne mission fra ærkebispesædet i Hamburg-Bremen, hvorimod Harald allerede i sine unge dage skal have stillet sig imødekomende over for de kristne.

Eftertiden havde travlt med at tilsværte Haralds minde. Ifølge de islandske sagaer var han grum og uordholdende; men herom ved vi sandt at sige intet. At han omvendt skulle have været et fromt gemyt,

Til venstre den lille Jellingsten med Gorms indskrift til minde om »Thyra, Danmarks Bod«, til højre den store Jellingsten - på én gang et gravminde over Gorm og Thyra og - i ultrakort form - en selvbiografi forfattet af Harald Blåtand, da han stod på højden af sin magt: rigssamleren, der tillige herskede over Norge.

I Tamdrup kirke ikke langt fra Jelling opsatte man o. 1200 et gyldent skrin. Fire af skrinets-reliefplader udgør nærmest en tegneserie, der genfortæller historien om kong Haralds dåb - i øvrigt helt i overensstemmelse med den samtidige beretning. Billedet viser den sidste scene, hvor Poppo døber Harald - i en tønde! Skrinet røber, at man på Jelling-egnen var stærkt optaget af kongens omvendelse, og det ville efter datidens tankegang kun have været naturligt, om han var blevet erklæret for helgen; men det blev han aldrig - måske fordi han bøjede sig for den *tyske* mission, som man siden i Danmark fik travlt med at gøre sig fri af igen - først ved at søge tilknytning til den angelsaksiske kirke, senere ved at gøre den danske kirke helt uafhængig.

der modtog dåben i ren og skær henrykkelse over Poppo's bedrift er dog heller ikke troligt. Hans motiver var givetvis stærkt blandede.

Den kristne mission kom til Danmark med en stormagt i ryggen - nu det tyske kejserrige - og kristendommen var snævert forbundet med tysk indflydelse. Man kunne - som Gorm - afvise det hele, uden dog at kunne stoppe det, eller man kunne som Harald acceptere kristendommen og få det bedst mulige ud af det. Førhen havde de enkelte høvdinge som hedenske præster - »goder« - stået som de hedenske guders repræsentanter over for befolkningen. Det var de ikke mere; den plads udfyldte den kristne konge og hans præster. Kristendommen blev den hersker-ideologi, der medvirkede til at samle »al Danmark« om Harald.

Stokkehåndtag af hjortetak. Sideordnet med det kristne kors, et symbol på den nye tid, har kunstneren fastholdt samtidens ornamentik med den slyngede dyrefigur. Stilen fortæller os, at den må være fra midten af 1000-tallet.

Vikingeborgene

Den mest forbløffende opdagelse, danske arkæologer har gjort fra vikingetiden, er de fire store ringborge, nemlig Trelleborg i det sydvestlige Sjælland, Nonnebakken i Odense, Fyrkat ved Hobro og den kæmpestore Aggersborg ved Limfjorden. Alt vakte i begyndelsen forundring - husene med de krumme langvægge, den regelrethed, der prægede det hele, de cirkelrunde volde, gaderne, der krydsede hinanden under rette vinkler osv.

Hvordan gik det til, at danske vikinger kunne bygge fæstninger så præcise som romerske kaserner, hvor havde de ideen fra, hvad var formålet? Det var kun nogle få af de spørgsmål, man stillede. Kun ét var sikkert; vikingerne kunne ikke have været så primitive endda.

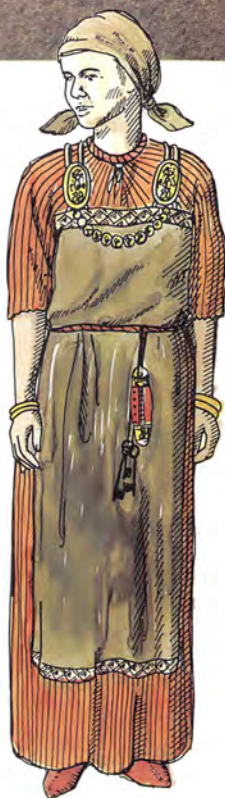
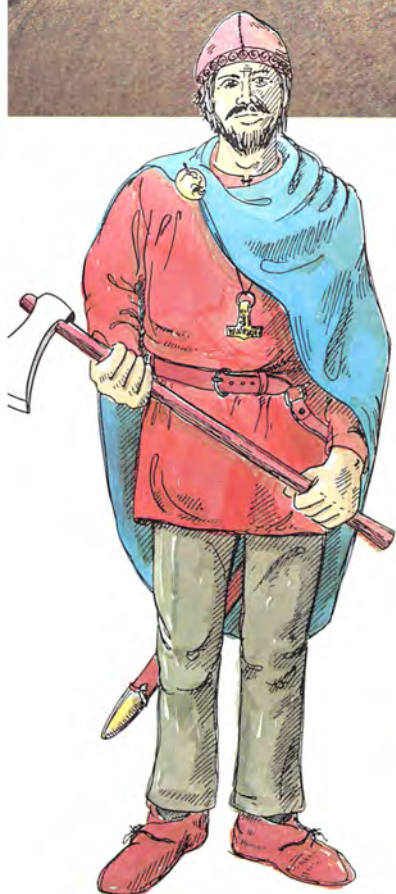
Man var tilbøjelig til at antage, at borgene alle måtte være bygget i begyndelsen af 1000-årene, og at de måtte have tjent som overvintringslejre for de hære, Svend Tveskæg år efter år førte på plyndringstogter i England; men de seneste opdagelser tyder på, at borgene i virkeligheden må være ca. 30 år ældre, og så dur forklaringen ikke. Endvidere har man opdaget, at ikke alle bygninger kan have været mandskabsbarakker; i det mindste i nogle af dem var der indrettet værksteder, og der har levet både kvinder og børn i borgene. Nu vil man snarest betegne dem som kunstigt anlagte, stærkt befæstede byanlæg.

De er altså i virkeligheden fra Harald Blåtands tid, og de har snarest noget at gøre med det forhold, at Harald altså »samlede al Danmark«. Hvad vil det egentlig sige? Det må have været ved krig. Ganske vist er der ikke en eneste oplysning i krønikerne herom, men mange skattefund fra Sjælland og Skåne taler for, at der var uro og plyndring i disse landsdele netop i disse år.

Men Harald var åbenbart - belært af sine vikingeforfædres erfaringer - ikke indstillet på at lade sit herredømme afhænge af langskibene alene og gå i opløsning igen, når yngre og heldigere høvdinge kom til. Her passer borgene eller de stærkt befæstede byer ind i billedet; med dem naglede han sit herredømme fast til de egne, han havde underlagt sig.

Den store kristne krigsherre skulle imidlertid komme til at overleve sin egen storhed. Under kampe med den tyske kejser ved Dannevirke tabte han og mistede dermed ikke bare Slesvig. Prestigetabet medførte, at et overherredømme i Norge også gik tabt, nemlig til Haralds norske vasal, jarl Hakon. En sådan modgang kunne en vikingekonge næppe bære, og det kom da også til et oprør - ledet af ingen ringere end kongens egen søn Svend Tveskæg. Under disse kampe omkom Harald - efter sigende skudt lumskeligt bagfra, da han var gået af sides for at forrette et nødvendigt ærinde.

Det ville kun være naturligt, om der blandt de utilfredse, som sluttede sig til den oprørske Svend, var adskillige høvdinge, der drømte om at tilintetgøre Haralds hele livsværk - herunder den spænde danske kirke; men det fik i så fald ingen langtrækkende virkninger. Svend overtog et udelt Danmark, og selv om han måske ikke ligefrem var kirkens mest lydige søn, holdt han dog fast ved Kristendommen som danernes religion.

Med sine seksten huse i fire karreer hører Fyrkat til de mindste vikingeborge, der er fremdraget, sikkert på størrelse med Nonnebakken i Odense. Aggersborg ved Limfjorden var tre gange større, og Trelleborg havde en separat forborg med femten huse. Det store spørgsmål til arkæologerne er nu: kan der findes flere borge, og mon der skulle findes bare en enkelt i Skåne?

Den populære opfattelse af, hvordan vikingerne så ud, rummer uvægerligt noget med hornede hjelme og en slags krydslagte wicklers, der strammer hoserne sammen omkring benene. Men det er ren fantasi; forestillingen stammer fra de tidlige opførelser af Wagners germanske operaer. På grundlag af gravfund og samtidige beskrivelser lader det sig dog gøre at genskabe et nøgternt billede af vikingen og hans kone. Kappen, der blev fæstet over højre skulder, var en almindelig europæisk mode på den tid. Til gengæld var de skålformede smykker, der parvis blev båret på brystet, karakteristiske for nordboerne alene. Araberne hævder, at svenske vikinger gerne gik med en masse våben og værktøj på sig.

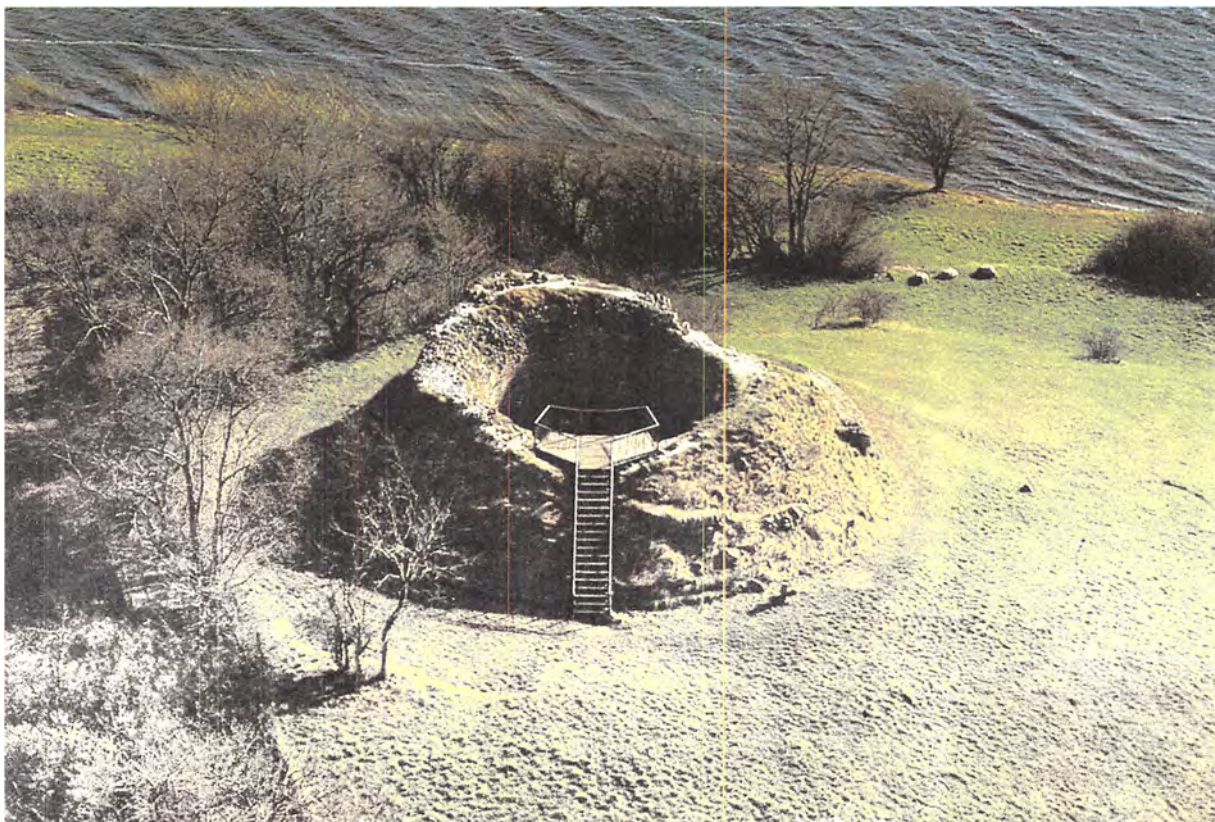
Et nyt kongedømme

Krønikeskriveren Adam af Bremen vil gerne have sine læsere til at tro, at vikingetogene hørte op, fordi nordboerne blev kristne og dermed mere fredelige; men sandheden er snarere, at alle de senere vikingetog endte i fiasko. En aldeles mislykket viking var Knud den Stores søstersøn Svend Estridsen, der i sine ældre år slog sig til ro som dansk konge og navnlig gjorde sig bemærket ved to ting: han nyorganiserede kirken, og han efterlod sig en så talstærk børneflok, at ikke mindre end fem af hans sønner efter tur skulle følge ham på tronen.

Den sidste af dem - Niels - regerede i tredive år, det meste af tiden i fred, og han fik ry for at være en viljesvag, dårløs mand, men netop på denne tid fæstnede et nyt kongedømme sig i Danmark. Niels var den første, der direkte kaldte sig »konge af Guds nåde«, og han synes meget bevidst at have lagt vikingekongens usikre krigsherredømme bag sig for at bygge sit monarki op efter mellemeuropæiske forbilleder - det, man kalder et »feudalt styre«.

Med vikingetogenes ophør bortfaldt også muligheden for at holde en stor, stående hær i beredskab, og det var ikke længere muligt at bemane fæstningsværker som Trelleborg og Fyrkat. Den ny tids borge blev små, men var til gengæld stærke og lette at forsvare med få mand. En af disse nye borge finder man ruinen af ved Bastrup sø i Nordsjælland - et svært, rundt tårn opført af frådsten, en af vore ældste stenbygninger overhovedet.

En mand, der hørte til i kong Niels' omgivelser, kaldte sig »Ebbe af Bastrup«. Formentlig var han foged eller høvedsmand på borgen, en »håndgangen mand«, der - ligesom de gamle hirdmænd - havde svoret kongen troskab, men altså ikke færdedes i kongens gård til daglig. Ud

over, at han var kommandant på borgen, har han sikkert også udfyldt en række andre funktioner af mere civil art. Han har styret de omliggende jordegodser, for så vidt de tilhørte kongen, og han har været kongens stedlige repræsentant, hans »ombudsmand«, i forholdet til de andre indbyggere. Som ombudsmand - i virkeligheden bare en gammel sprogform for »embedsmand« - kunne han f. eks. give møde på tingstedet, på kongens vegne deltage i retsforhandlinger og udbyde de våbenføre mænd i ledning, dersom riget skulle blive angrebet, for i en nødsituation ville de store stentårne med deres fåtallige besætning af »borgmænd« altid være utilstrækkelige.

Det var i stor udstrækning efterkommere af de gamle høvdingeslægter, der som slotshøvedmænd og ombudsmænd formerede middelalderens klasse af herremænd.

Det såkaldte Gunhildskors af hvalrostand, nu på Nationalmuseet, er udført i anden halvdel af 1000-årene af en vis Liutger på bestilling af Helena, også kaldet Gunhild, et af Svend Estridsens talrige børn med hans mange elskerinder. Egentlig er det et krucifiks, men Kristusfiguren er bortkommet. I fine små relieffer symboliseres bl.a. livet og døden samt dommens dag, hvor de frelste vandrer til himmelen, medens de fortabte nedstiger i helvede.

Til venstre luftbillede af tårnet ved Bastrup sø. Murtykkelsen er ikke mindre end seks meter, og tårnet må i sine velmagtsdage have været et formidabelt fæstningsværk. Udgravninger fortæller, at det var omgivet af cirkulære volde og voldgrave. Desuden må man antage, at der uden for den egentlige fæstning har ligget en gård med beboeshuse, stalde osv. - en bolig for ombudsmanden og hans folk.

Frådsten er en naturlig kalkaflejring omkring kildevæld. Den er blød og lader sig let udskære; efter nogen tid hærder overfladen og bliver hård. Som byggemateriale er den ideel, men den forekommer kun i små mængder.

Møntfund

En af de første danske mønter slået i Hedeby ca. 800. Indskrifterne på de frankiske mønter, der var forbilledet, blev sådan set også kopieret, men omtegnet til uforståeligt krimskrams eller figurer, der var mere let fattelige.

Allerede i Romertiden bragte handelen masser af udenlandsk mønt til Danmark. Man fandt, at kejserbillederne var fine og efterlignede dem gerne; men selve møntens idé, nemlig det nøje afmålte pengesymbol, fattede man ikke. Man fortsatte langt op i vikingetiden med at anvende »brudsølv« i omsætningen, dvs. sølvspiraler, som man brækkede i småstykker og vejede af under handelen. Udenlandske mønter kunne godt indgå i betalingen, men kun efter vægt og lødighed.

De første danske mønter blev slået i Hedeby o. 800. Det drejede sig om efterligninger af Karl den Stores frankiske mønter, og der var helt klart tale om en »privat« udmøntning, der skulle lette købmændenes behov for nemme betalingsmidler. Muligvis begyndte Harald Blåtand som den første konge at slå mønt, og helt sikkert er det, at Svend Tveskæg gjorde det; men dermed var det endnu ikke fastslået, at møntretten tilhørte kongen alene. I slutningen af vikingetiden blev der navnlig slået mønt i bispebyerne Lund, Roskilde, Odense, Viborg, Ribe og Slesvig. Det var også fuldt lovligt at handle med udenlandsk mønt i Danmark, og tidens møntfund udviser da også en skønsom blanding af danske, tyske, franske, angelsaksiske og byzantinske mønter.

Navnlig i Svend Estridsens tid blomstrede den danske udmøntning kolossalt op som et varsel om en møntreform, der i hvert fald bliver kendelig fra og med sønnen Harald Hens korte regeringstid (1074-80). Pludseligt blev mønttyperne få og uniforme, og hvad mere var: de udenlandske mønter forsvandt næsten helt i den indenlandske omsætning. Dermed var den feudale mønt indført i Danmark. Udmøntningen var et »regale«, dvs. en forret, der alene tilkom kongen, der også havde ret til at sætte en tvangskurs på mønten - dvs. en værdi noget over værdien af sølvindholdet. Differencen var en møntskat, der tilfaldt kongen selv. Tvangskursen kunne imidlertid kun opretholdes inden for det område, hvor kongen virkelig havde magten. Uden for rigets grænse talte kun metalværdien, og udenlandske købmænd måtte veksle til dansk mønt, når de handlede i Danmark.

At møntens værdi ikke længere umiddelbart fremgik af dens vægt kunne friste til en ny slags kriminalitet, nemlig falskmøntneri: »Det er falsk, hvis en mand rejser ambolt med underlag og slår penge uden

Møntstempel fra ca. 900 fundet i York i England, dvs. fra vikingeherredømmets tid i Danelagen. Kongedømmet i York var kristent; men mønten har dog også båret billedet af en Thorshammer! Vi kender i øvrigt navne på adskillige tidlige møntmestre i Danmark, nemlig Godwin, Aelfnod m. fl. - altså indvandrede angelsaksere. De tog også møntens præg med sig til Danmark.

Møntfund fra tiden o. år 1000 fra Lymose skov på Nordfalster. Ud over nogle stykker brudsølv består skatten af omtrent 400 mønter, de fleste tyske, men også enkelte fra England, Byzans og det arabiske kalifat. Den hidtil så sparsomme danske udmøntning er overhovedet ikke repræsenteret i fundet.

kongens tilladelse eller befaling ...» (Jyske Lov). Straffen var afhugning af hånden - unægtelig et probat middel. Men hvad når kongen selv i finansnød gav ordre til, at der skulle slås underlødige, kobberblandet sølvmønt? Det var ikke ulovligt; det var bare inflation.

Man bør dog ikke overvurdere betydningen af, at der nu fandtes et organiseret møntvæsen i landet. Det havde stor betydning for fjernhandelen og for statens økonomi; men i den daglige omsætning spillede mønten kun en underordnet rolle. Snart sagt alle afgifter, herunder også skatter, blev i virkeligheden betalt i naturalier. Bøndernes jordafgift, den såkaldte landgilde, udgjordes oftest af en hovedafgift bestående af nogle tønder korn samt småafgifter – f.eks. et slagtet svin og nogle høns, og selv når kongen tog lejetropper i sin tjeneste, kunne det ske, at solden blev aftalt i rede penge, men blev udbetalt i form af voks eller uldent klæde. I det sidste tilfælde måtte man indkalde uvildige købmænd til at vurdere klædet og sætte prisen.

Ærkebispesædet

Da Svend Estridsen i samarbejde med ærkebiskop Adelbert af Hamburg-Bremen reorganiserede den danske kirke, indsatte de som biskop i Lund en tysk prælat, der hed Eginio; men da han nåede frem, opdagede han, at bispestolen allerede var besat, nemlig med en ældre englænder, der hed Henrik. Først da han døde - som det påstås af æderi og druk - kunne Eginio tiltræde sit bispesæde. Hans efterfølger igen blev Ricwald - en undløben og bandlyst præst fra Paderborn.

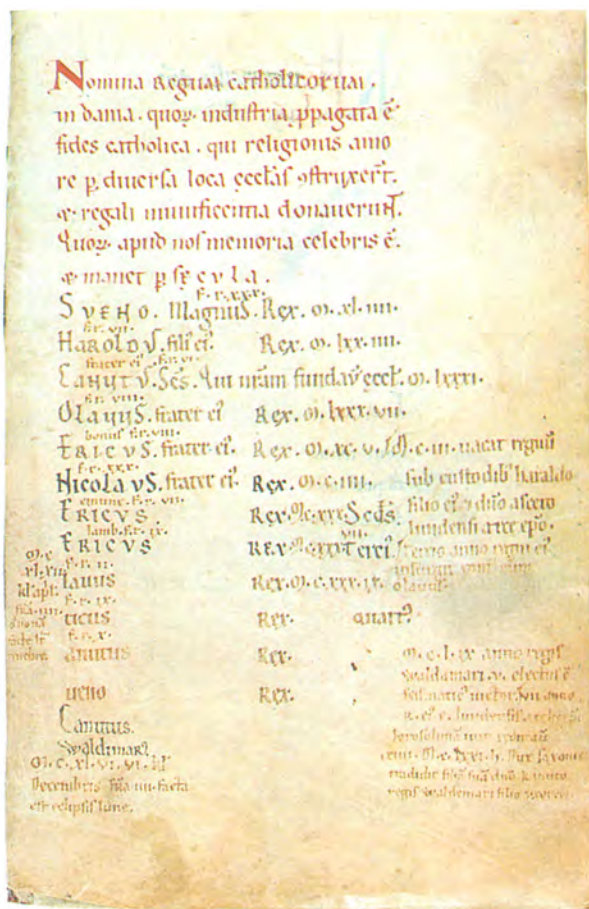
Tilstandene i den danske kirke var kort sagt wild-west-agtige, men kirken var også ret ung, og Danmark var fremdeles en missionsmark for ærkebispen i Hamburg. Størstedelen af præsterne blev også stadig hentet fra udlandet. Men i slutningen af 1000-årene blev Asser, en ætling af den mægtige slægt Trugotsønnerne, i en ung alder biskop i Lund, og han havde store ambitioner. Der herskede strid mellem paven og den tyske kejser, som bl. a. modtog støtte fra ærkebispen af Hamburg-Bremen. Derfor kunne kong Erik Ejegod af Danmark, som var på pilgrimsfærd til Jerusalem, gå om ryggen på ærkebisp og kejser og hos paven i Rom opnå tilladelse til, at bisp Asser blev ophøjet til ærkebiskop ikke bare for Danmark, men for hele Norden. Dermed var den nordiske kirke med ét slag unddraget den tyske overhøjhed. Dette skete i 1104.

Det varede mange år, før Asser også kunne vide sig i sikker besiddelse af sit ærkebispedømme, for ærkebisperne i Hamburg-Bremen arbejdede som rasende for at få omstødt pavens beslutning, og under den fortsatte strid med den tyske kejser kom paverne flere gange i alvorlig klemme, og Asser modtog gang på gang ret faretruende

Krypten under domkirken i Lund var den første del af den nye kirke, som ærkebiskop Asser påbegyndte. Her kunne han i sommeren 1130 indvi højalteret, og dermed kunne kirken tages i brug, selv om der endnu forestod mange års arbejde på bygningen.

Den store apsis på Lunds domkirke (billedet nedenfor) står i det store og hele bevaret fra Assers tid. Et byggeri af denne art magtede danskerne endnu ikke, så den må betragtes som et værk af indkaldte bygmestre.

tilkendegivelser, som han dog sad ganske overhørig. En samtidig beskriver ham som en underlig fåmælt mand, som nødtigt rykkede ud med, hvad han virkelig tænkte, og om hans omgivelser forlyder det, at de var urenlige og uappettilige såvel i klædedragt som i spisevaner.

Men hvis Asser ikke sagde så meget højt, handlede han så meget desto mere; han befæstede sit ærkebispesæde ved at bygge en ny domkirke - den største og flotteste, man hidtil havde oplevet i Norden. Byggematerialet var den lokale skånske sandsten, men stilen var den romanske, som den var udviklet i Sydeuropa - stærk og monumental med mange detaljer - skulpturer, udhugne søjler osv. Endnu i dag virker Lunds domkirke overvældende på den besøgende; hvordan må den da ikke have virket dengang, den var ny - som et hjerg, der tårnede sig op over lave, stråttækkede huse!

Asser nåede ikke at se sin kirke færdig, og i sine sidste leveår blev han kastet ud i en alvorlig krise. For at opnå den tyske kejsers militære hjælp mod oprøreren Erik Emune måtte den gamle kong Niels underkaste sig kejseren, og betingelsen var, at ærkebispesædet blev nedlagt. Da besluttede den hidtil så kongetro Asser at skifte parti. Han støttede Erik Emune, og da kong Niels i sommeren 1134 gik i land i Skåne ved Fotevik syd for Malmø, blev den kongelige hær så at sige hugget ned under udskibningen. Asser døde kort efter - stadig som ærkebisp i Norden.

Ovenfor ses et blad af domkirkens dødebog, en fortegnelse over alle, der på en eller anden måde havde gjort sig fortjent til, at præsterne fejrede deres »årstid« - dvs. deres dødsdag - og læste bønner for at hjælpe sjælen gennem skærsilden til frelsen. På listen ses optegnet en række konger.

Kristenheden

Det kan være svært for et moderne menneske helt at sætte sig ind i, hvad danskerne egentlig følte og tænkte ved Kristendommen dengang, den var ny i landet. De modtog Kristus som »den stærkeste gud«, der trængte de hedenske guder i baggrunden uden ligefrem at slå dem ihjel. Missionærerne forviste dem som slagne fjender til en underverden, hvor de levede videre som trolde og djævle i det ondes tjeneste.

Kirken var i egentligste forstand en romersk kirke. Dens sprog var latin, dens organisation og love byggede på traditionen fra det kejserlige Rom - ja endog i et sådant forhold, som at et bispesæde nødvendigvis skulle ligge i en by, finder vi en arv fra den romerske provinsadministration. Bispesædet Børglum, der lå på landet, var fuldstændig unormalt.

Kirkens lære byggede selvfølgelig på Det ny Testamente, men var dog omformuleret af kirkefaderen Augustin, biskop i Hippo i det 5. århundrede. Han kædede romerrigets og verdens historie sammen til ét eneste, vældigt forløb - en standende krig mellem Guds rige og Djævelens rige, Guds børn og Djævelens børn, der først ville slutte med Kristi endelige sejr på Dommedag. Alle hedninger hørte selvsagt til Djævelens børn; men det var så indviklet, at også bekendende kristne - ja selv præster og bisper kunne tilhøre Djævelens rige. De ydre kendetegn på deres fald var higen efter verdslig magt, umådehold med mad og drikke, seksuelle udskejelser m. v. I den strenge augustiners øjne havde mennesket end ikke nogen fri vilje til at vælge sin vej; alt var forudbestemt for enhver - såvel fortabelsen som nåden.

Det romanske alter fra Rødding kirke i Salling er faktisk udformet som et rigtigt bord, dvs. med fire svære ben. Det ene er tildannet som en knælende kirkegænger i bøn. Man bad dengang ikke som nu med foldede hænder, men med løftede hænder og åbne håndflader.

Relikviegemme - nu på Nationalmuseet - indeholdende armknogle. Ofte blev relikviegemmerne udført som skulpturer forestillende legemsdele svarende til indholdet.

En stump af hammerbåndet fra Hørning kirke ved Randers er det eneste, der fortæller noget om trækirkernes udsmykning. Inde i kirkerummet så man en fad blomsterdekoration, men uden på kirken var den gammelnordiske vildskab stadig sluppet løs i skikkelse af et voldsomt drageslyng.

Denne religion var i sin strenge ubønhørighed ikke let at komme til rette med for en stakkels nordbo, der var vant til at fylde sin vom og tilfredsstille sin erotiske appetit, når lejligheden bød sig, og kirken måtte da også finde sig i kompromis efter kompromis for overhovedet at fastholde sin missionsmark. Et fænomen som fasten - dvs. iagttagelse af en meget restriktiv diæt i tiden op til de kirkelige højtider - blev pure afvist gennem mere end hundrede år og vandt derefter kun langsomt indpas.

Hvor vidt kirken kunne lægge en dæmper på »vildskaben« er et åbent spørgsmål; de sidste vikinger var jo kristne, men tilsyneladende ikke mindre vilde end deres forfædre. Men når man ligefrem har beskyldt kirken for at have kriminaliseret erotikken ved at gøre samleje uden for ægteskab til en synd, må det være på sin plads at give den oprejsning. Nordboernes »frie« sexualliv var mest til glæde for manden, der kunne tage sig en frille og smide hende ud igen, når han fandt noget yngre og bedre. Svend Estridsens og Erik Ejegods boltren sig i damer var ikke udtryk for frigjorthed, men for en høvdingens ret til at tage, hvad han ville have, og det hindrede ikke den bedragne ægtemand i at myrde horkarlen, hvis konen skulle tage en elsker.

»Dersom nogen har en slegfred i sin gård hos sig i tre vintre og åbenlyst går til sengs med hende og hun råder over lås og lukke og åbenlyst spiser og drikker med ham, da skal hun være hans ægtehustru og rette husfrue,« skriver Jyske Lov. Man aner lidt om tilstandene før i tiden, og vi må formentlig give kirken hele æren af den retsbeskyttelse, som loven her tilsiger kvinden. Dette var ikke undertrykkelse; det var et tilløb til ligestilling.

Spørgsmålet er ikke så meget, om danskerne blev kristne, men snarere: i hvor vid udstrækning blev de kristne? Ideelt set var kravene uopfyldelige, og dog gik de på med krum hals i håb om at erhverve den vanskeligt tilgængelige nåde. Der er legender som den om den unge kongeætling Niels, der levede i fattigdom, om pilgrimme, der kæmpede sig igennem til Jerusalem, og endelig var der det store flertal, der fulgte den brede vej - beskedent sænkede blikket fra Herrens trone til den skare af hellige mænd og kvinder, der var gået forud og nu stod som formidlere mellem den almægtige og hans skabning, dvs. helgenerne.

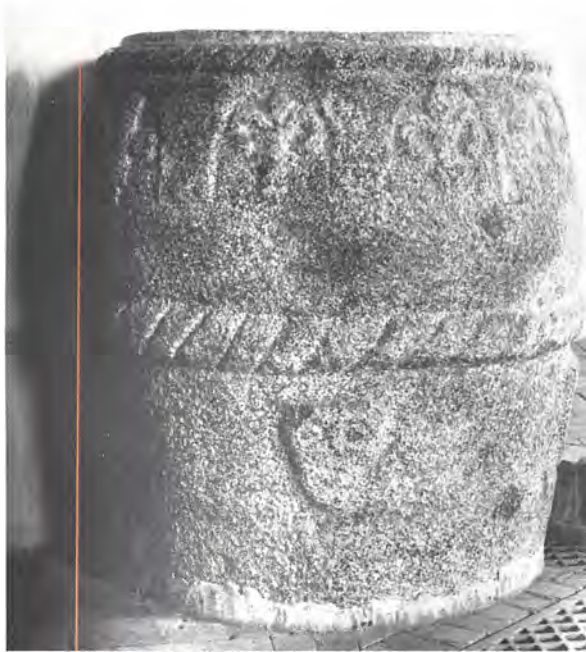
Kirken selv medbragte ved sin komme mange helgener: St. Peter, apostlen, jomfru Maria, Guds moder, St. Jørgen for kun at nævne nogle få. Dertil kom helgener, der af en eller anden grund pludselig vandt stor popularitet som f. eks. Sankt Nikolaus. I slutningen af 1000-årene »opdagede« man hans grav i Bari i Italien, og pilgrimmene strømmede til - herunder også mange fra Danmark.

Men størst betydning fik uden tvivl de lokale helgener, der gjorde Kristendommen mere hjemlig. Den tyske præst Theotgar, der virkede som prædikant på Vestervig-egnen i Svend Estridsens tid, fik sit navn omdannet til det gode jyske Thøger og blev siden tilbedt som Sankt Thøger.

Dog kunne han ikke måle sig med den norske kongehelgen Sankt Olaf - egentlig kong Olaf den Digre, der på ægte vikingevise faldt i slaget ved Stiklestad i 1030. Han var en mand, nordboerne kunne tage til sig som deres egen - en Herrens krigsmand.

Olaf blev dyrket over hele Skandinavien, og utallige er legenderne om hans dådige liv - hvorledes han sejrede i en underfuld kapsejlad, og hvordan han besejrede troldene. Med sin kæmpeskikkelse, sit store røde skæg og udrustet med øksen Hel lignede han til forveksling den populære, menneskevenlige Thor. Sankt Olaf kunne man trygt søge hen til, hvis Kristus selv skulle forekomme noget fjern og fremmed.

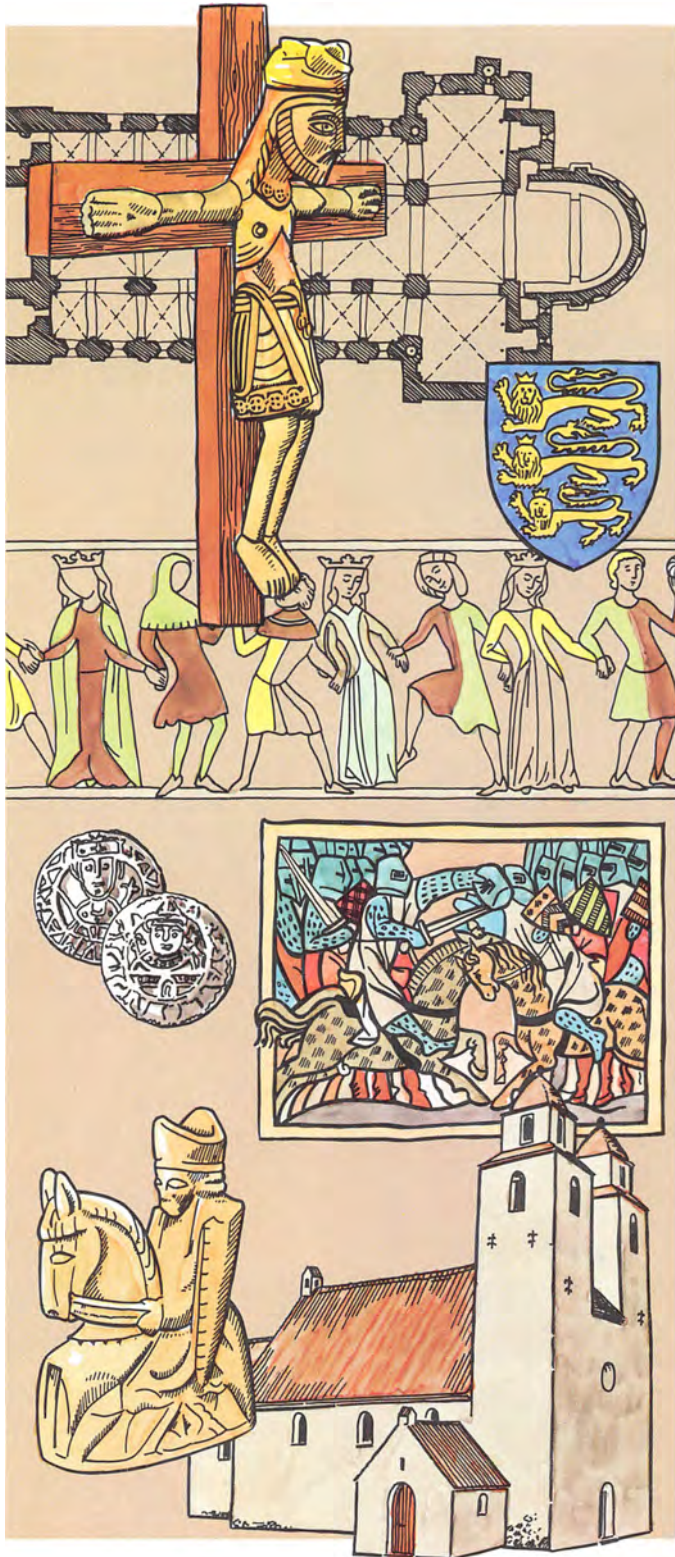
De to helligste steder i en kirke var døbefont og alter. Fonten stod nær døren, idet man opfattede det udøbte barn som en »hedning«, der først fik adgang til kirken efter dåben. Alteret skulle være af sten, og der var tradition for, at det skulle bygges over en grav, der rummede en helgen. Efterhånden som man fik kirker i tusindvis, var der ikke helgener nok, og man splittede da deres levninger op for at sprede dem til de nye kirker. Ofte finder man derfor i middelalderlige altre en lille blykapsel med knoglerester indemuret - billedet herunder.

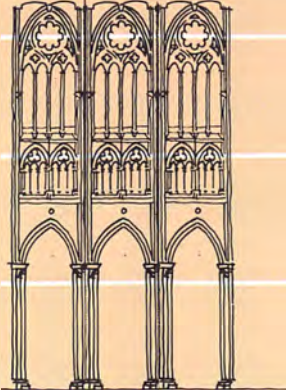

Nær Simrishamn i Skåne ligger der en St. Olofs kirke med en træfigur af den populære helgen. Kun få skridt fra kirken finder man en helligkilde viet til Olaf, hvor folk langt ned i tiden har søgt helbredelse for sygdomme, og hjalp det alligevel ikke, kunne man låne øksen, som figuren holder i hånden og stryge sig på det syge sted. Det fortælles, at der for kun få årtier siden kom nogle kvinder til kirken og bad om at måtte låne øksen - åbenbart som et middel mod barnløshed. - Bortset fra kilden i St. Olofs findes der landet over hundreder af helligkilder - mange viet til Olaf og endnu flere viet til andre helgener. Kildedyrkelsen forsvandt først for alvor i anden halvdel af 1800-årene.

Årstal	Politisk historie
1103	Under besøg i Rom opnår Erik Ejegod, at Skandinavien bliver en selvstændig kirkeprovins.
1131	Kong Niels' søn Magnus myrder i jalousi hertug Knud Lavard. Mere end 25 års fejder følger.
1157	Valdemar 1. (den Store) opnår enekongedømme ved sejren på Grathe hede.
1170	Knud Lavard ophøjes til helgen, og Valdemars søn Knud krones i Ringsted.
1203	Valdemar Sejr erobrer Nordtyskland til Elben.
1219	Kong Valdemar erobrer Estland.
1227	Valdemar bliver slået af sine tyske vasaller ved Bornhöved.
1250	Kong Erik Plovpenning myrdes af broderen hertug Abel.
1259	Christoffer 2. lader ærkebispe Jakob Erlandsen fængsle. Kongen dør – sikkert myrdet. Fyrst Jarimar stormer København.
1282	Erik Klipping besegler håndfæstning i Nyborg.
1311	Ridderfest ved Rostock. Erik Menved på højden af sin magt i Nordtyskland.
1331	De holstenske grever Gerhard og Johan får endeligt Danmark »i pant«.

Økonomisk og social historie	Kulturhistorie	Udlandet
	Ærkebisp Asser påbegynder opførelsen af domkirken i Lund.	Korsfarerriket Jerusalem modtager pilgrimme fra hele Europa.
Der anlægges stadig nye landsbyer, nemlig de såkaldte torp-bebyggelser – (-rup, -strup, -drup).	Kirker i romansk stil af frådsten, granit og andre naturlige materialer.	I Norge begynder kampene mellem kongsemnerne.
Økonomisk opblomstring for Ribe og andre byer; nye købstæder opstår.		Tyske købmænd slår sig ned i Buku, siden kaldet Lübeck.
Kystbørge opføres og Dannevirke forstærkes med det nye byggemateriale teglsten.	Cistercienserklostre anlægges i Danmark.	Den engelske ærkebiskop Thomas Becket myrdes i Canterbury.
Lübske købmænd handler på Skanör.	Saxo og Svend Aggesen skriver Danmarkshistorier.	En korsfarerhær erobrer Konstantinopel.
Stigende dansk korneksport, flere landsbygrundlæggelser.	Ridderkulturen blomstrer; de første folkeviser.	Mongolerne erobrer Bokhara.
	De sidste landsbykirker bygges.	Mongolerfyrsten Djengis Khan dør.
Nederlandske og engelske købmænd på Skanörmarkedet.		Ludvig den Hellige af Frankrig tages til fange under korstog til Egypten.
Udmøntningen af sølv forringes med tiltagende iblanding af kobber.	Gotikken fortrænger den romanske stil i byggeriet.	
		Befolkningen på Sicilien rejser sig mod det franske herredømme (Den sicilianske Vesper).
Skanörmarkedet kulminerer som handelsplads mellem øst og vest.		Kampe mellem guelfere (kejsermodstandere) og ghibelliner (-tilhængere) i Italien.
Begyndende landbrugskrise. Tilbagegang for kornavl. Udmøntningen af dansk mønt ophører.		De osmanniske tyrker gør erobringer i Lilleasien. I Japan besejres kejseren af shogunen (krigsøversten).

Rytterkampfrisen i Aal kirke i Vestjylland antages at forestille Absalons oprør mod faderen kong David; men maleriet stammer fra 1100-årenes anden halvdel, og den krig, der skildres, kunne lige så vel være kongsemnernes indbyrdes opgør om den kun alt for tillokkende kongekrone.

Knud Lavard, søn af Erik Ejegod og hertug af Sønderjylland, tilbragte julen 1130 på kongsgården i Haraldsted nord for Ringsted. I nytåret blev han kaldt ud til et møde med sin fætter Magnus, søn af kong Niels, i en nærliggende skov. Her blev Knud dræbt af Magnus, der var jaloux og mente, at hertugen stræbte efter kongeværdigheden i Danmark. Medlemmer af den mægtige sjællandske høvdingeslægt Skjalm-sønnerne lod liget begrave i Ringsted, og kort efter udbrød der en fejde, hvor Knuds broder Erik søgte at hævne den dræbte. Det førte til slaget ved Fotevik, hvor Magnus faldt, medens Niels flygtede - kun for snart efter at blive myrdet i Slesvig.

Erik kunne bestige tronen med tilnavnet Emune, dvs. den mindeværdige; men der faldt ikke ro over forholdene. Kun et par år senere blev han selv myrdet, og nevøen og efterfølgeren Erik Lam magtede ikke situationen. Han gik i kloster.

Alt i alt kom disse stridigheder til at vare omtrent femogtyve år, og en hel generation af tronkrævere gik i graven, medens et nyt slægtled voksede op, og bestandigt mærkede man i baggrunden den tyske kejser, der pustede til ilden og støttede snart den ene, snart den anden.

Og alt imens flettede man en krans af legender omkring den dræbte Knud Lavard. Det hed sig, at han var en hellig mand, og at der skete mirakuløse helbredelser i skoven ved Haraldsted, hvor drabet havde fundet sted. Der blev endog bygget et valfartskapel på stedet, som kunne tage imod pilgrimme.

Den dræbte hertugs skygge stod imellem de unge kongsemner, idet Knud Magnussen var mærket af, at han var søn af morderen, medens Valdemar var søn af hertugen selv og fætteren Svend Eriksen søn af hertugens hævner Erik Emune.

Da parterne i det lange løb ikke kunne udmanøvrere hinanden, endte det med et forlig i 1157, hvorefter de tre unge fyrster delte riget imellem sig. Udsoningen skulle fejres med en fest på kongsgården i Roskilde; men her udbrød der tumulter, Knud blev dræbt, og Valdemar undslap hårdt såret. Eftertiden har lagt ansvaret herfor på Svend

alene; men vi kan strengt taget ikke vide, om det forholdt sig således, for vi kender kun Valdemars egen udlægning af begivenhederne.

Valdemar modtog støtte fra Skjalmsonnerne - navnlig fra Esbern Snare og den unge prælat Absalon, som han var vokset op sammen med og anså for sine fosterbrødre. Han rejste til Jylland, hvor det lykkedes ham at mobilisere en hær, og den 23. oktober kom det til slag - borgerkrigens sidste - på Grathe hede syd for Viborg. Her blev Svend slået, og da han forsøgte at flygte, blev han fundet og dræbt.

Valdemar den Store var nu enekonge, og han takkede straks efter Gud på værdig vis ved at grundlægge et kloster i Vitskøl ved Limfjorden; men han glemte heller ikke, hvad han skyldte Skjalmsonnerne. Skønt meget ung blev Absalon indsat som biskop i Roskilde, og både han og Esbern modtog store kongelige forleneringer. Valdemar byggede så stærkt på disse sjællandske stormænd, at han ikke var langt fra at bringe sig selv i et alvorligt modsætningsforhold til de øvrige landsdele. Den dyrt erhvervede rigsenhed stod stadig i fare for at skulle sprænges.

Ruinen af frådstenskapellet ved Haraldsted angiver nøjagtigt scenen for drabet på Knud Lavard, der udløste 25 års borgerkrige og nær havde splittet det danske rige op i sine gamle lande eller provinser igen.

Det hellige kongedømme

Kong Valdemar den Stores politik var fast og klar: alle stridende parter måtte søge udsoning og forening under *hans* styre, og han måtte – så vidt muligt – afskære andre medlemmer af kongeslægten fra vejen til tronen. En sådan politik kunne dengang kun gennemføres ved kirkens – eller Guds – hjælp, og her passede det smukt ind i billedet, at hans egen fader, som han aldrig havde kendt, allerede havde opnået ry for hellighed.

Gennem en årrække blev Valdemar modarbejdet af ærkebiskop Eskil af Lund, der ikke brød sig om at se kirken spændt for kongedømmets vogn; men i det lange løb måtte den aldrende ærkebiskop bøje sig. I Ringsted, hvor Knud Lavard lå begravet, bekostede kongen opførelsen af en ny klosterkirke – i teglsten, et splinternyt materiale i Danmark. Og han sendte gesandter til Rom, der forelagde paven en lang række beviser på, at Knud Lavard måtte være en helgen. Den pavelige godkendelse fulgte prompte.

I 1170 samlede man en stor skare af kirkelige og verdslige stormænd i Ringsted, hvor kirken var under opbygning, men hvor koret dog stod færdigt. Ærkebispnen foretog ceremonien, der endeligt ophøjede Knud til kongeslægten og Sjællands skytshelgen, menigheden udbrød i jubelråb, og dernæst blev Valdemars mindreårige søn Knud salvet og

I hvælvingerne over korsskæringen i St. Bendts kirke blev der i slutningen af 1200-årene udført nogle kalkmalerier, der understregede kongeslægten guddommelige adkomst til tronen. Knud Lavard eller Hellig Hertug Knud, som er afbildet her, spillede som stamfader den mest afgørende rolle; men man forsøgte også at få hans oldebarn Erik Plovpenning, der blev myrdet af broderen hertug Abel, optaget blandt de hellige (se billedet side 87).

kronet til faderens efterfølger. Det var den første kongekroning i Danmark.

Eskil følte sig overvundet og tilsidesat af kongen og hans allierede – ikke mindst Absalon; men han holdt ud i endnu syv år som ærkebiskop. Da bad han paven om at måtte trække sig tilbage til et kloster i Frankrig, og tilladelsen blev givet.

Hans efterfølger i Lund blev Absalon, der frem for nogen repræsenterede det gnidningsfrie samarbejde mellem konge, stormænd og kirke.

St. Bendts kirke i Ringsted blev radikalt ombygget i 1170'erne for at kunne tjene som en værdig helligdom for kongeslægten. Endnu Erik Menved blev begravet her halvandet hundrede år senere; men dermed var kirkens egentlige rolle også udspillet.

Relieffet herover stammer fra Sönder Kirkeby kirke på Lolland. Manden til venstre hedder Toste, og hans påklædning viser, at han er en verdslig herremand – måske kirkens bygherre. Foran ham går Konrad, kirkens præst. Han bærer messehagel, og i højre hånd holder han en alterkalk. Meningen med relieffet er tydelig nok. Det fortæller jævnt og enkelt, hvordan denne verden skal styres, nemlig af kongens mænd og kirkens mænd i forening og harmoni. Som kong Valdemar og Absalon ledede riget, således klarede Toste og Konrad sagerne i Sönder Kirkeby sogn.

Vendertogene

Venderne havde mange guder – Svantevit, Pripegala, Rygevit, Porenut m. fl. Fælles for dem var, at de blev tilbudt i skikkelse af store træfigurer med fire hoveder. I trosiver væltede de kristne statuerne og huggede dem til pindebrænde; men i Polen har man dog fundet en enkelt gudfigur – vistnok en Svantevit. Den er henvend tre meter høj og ret primitivt udført.

Venderne var et slavisk stammefolk, der levede langs med Østersøens sydlige kyst – endnu hedninger, men under hårdt pres fra de ombøende folk – tyskere, danskere og polakker, der alle stræbte efter at omvende dem til Kristendommen og kolonisere de tyndt befolkede vendiske egne. Venderne selv reagerede på denne udfordring ved at foretage planløse plyndringstogter til lands og til vands.

Omkring 1160 stod det klart, at venderne var på nippet til at bukke under for det tyske pres, idet hertug Henrik Löwe – stærkt støttet af en massiv tysk emigration – gradvis flyttede Tysklands grænser østpå. Dette var igen en udfordring til Danmark, som ikke uden videre kunne tolerere, at Østersøen blev et tysk hav. Derfor kaldte kong Valdemar 1. (den Store) ledingsflåden ud til togter mod Venden år efter år – snart i samarbejde med hertug Henrik, snart med det formål at krydse hertugens planer.

Et højdepunkt blev nået i 1169, da en dansk hær havde lejret sig foran den vendiske hovedfæstning og helligdom Arkona på Rügen. Det lykkedes at stikke ild på fæstningen, som kapitulerede, og efterretningen herom bevægede også besætningen på kongeborgen Garz på det sydlige Rügen til at overgive sig.

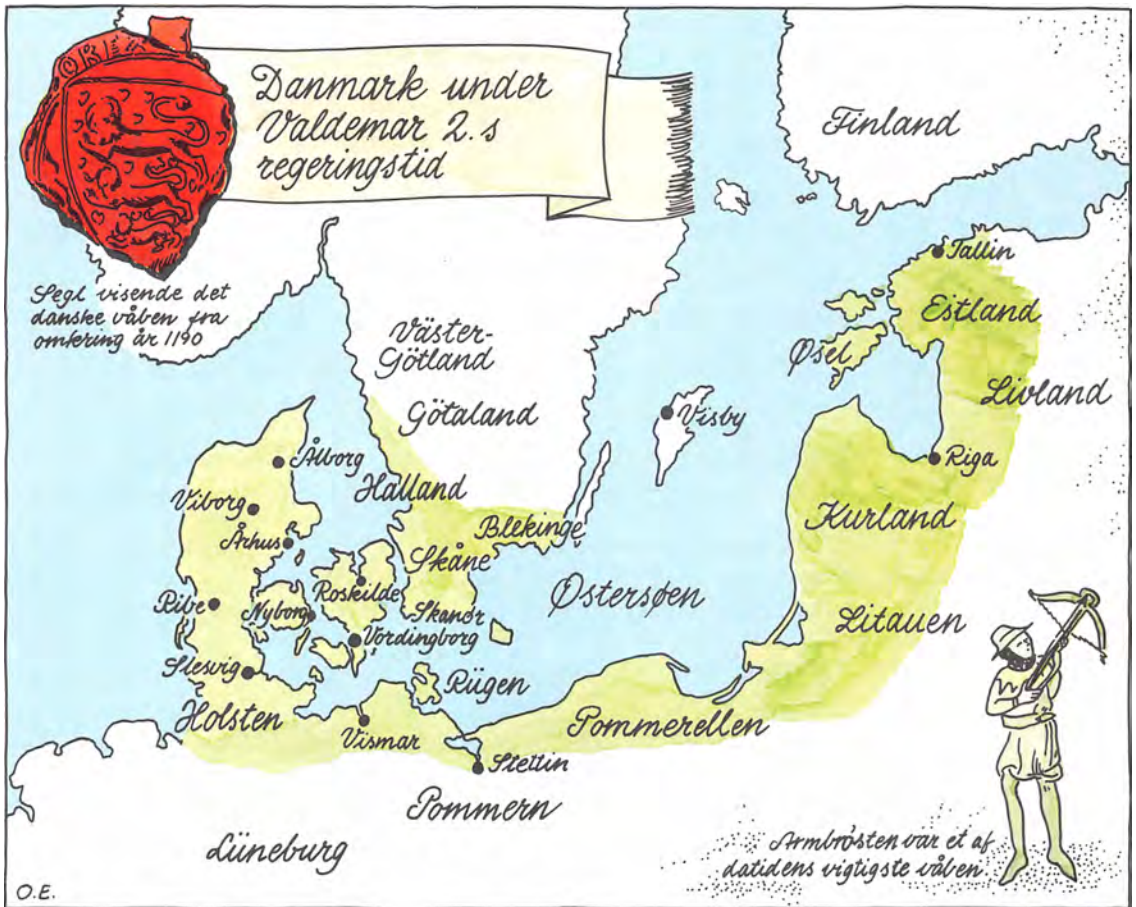
Takket være krønikeskriveren Saxos malende beskrivelse af Rügens erobring huskes dette stadig som en strålende bedrift; men sandt at sige er Rügen kun en lille ø – ikke engang så stor som Falster. Befolkningen blev tvangsdøbt og øen lagt ind under Roskilde stift; men sejrens militære betydning lå snarest deri, at Rügen var et bekvemt springbræt til fastlandet.

Det var Danmarks held, at stridigheder mellem Kejser Frederik Barbarossa og Henrik Löwe i 1181 førte til den mægtige hertugs fald. Kejseren var ikke i stand til at genetablere rigsmagten i Nordtyskland, og Danmark fik forholdsvis frit spil. Dette skulle kong Valdemar 1. dog ikke nå at opleve; men et par år efter hans død i 1182 lykkedes det Absalon, der førte regeringen på den mindreårige Knuds vegne, at besejre den pommerske fyrst Bugislav, og da Knud – stadig meget ung – døde i 1202, besteg hans yngre broder Valdemar 2. tronen og fortsatte erobringerne. Han skød grænserne for sit væld helt frem til Elben.

Det var disse medgangsrigtige år, der i eftertiden forskaffede ham tilnavnet Sejr og kulminationen kom i 1219, da han landsatte en hær i det baltiske Estland og lagde også dette land under dansk herredømme.

Men de storartede militære bedrifter blev i længden temmelig betydningsløse. Den danske konge kunne grundlægge byer i de erobrede egne som Reval og Stralsund, men ikke befolke dem. Tilflytterne var tyske udvandrere – ikke danske, og der skulle ikke meget til at vælte korthuset. I 1223 blev Valdemar Sejr kidnappet af en tysk vasal under en jagtudflugt på Lyø, og løskøbelsen af den fangne konge afstedkom politisk kaos.

Valdemars forsøg på at opnå revanche efter tilbagekomsten endte i et fuldstændigt militært nederlag ved landsbyen Bornhöved i det østlige Holsten. Trods alle danske kraftanstrengelser havde tyskerne overtaget Østersøherredømmet.

Den danske ekspansion i Østersøområdet indledtes med Rügens erobring 1169 og fortsatte med Pommerns underkastelse 1184. I sine første regeringsår erobrede Valdemar 2. Holsten og landene øst herfor (under ét kaldet Nordalbingien), og i 1219 fulgte Estland. Alt undtagen Estland gik atter tabt i Valdemar 2.s egen tid.

Da man i 1600-årene ryddede dronning Dagnars grav i Ringsted for at gøre plads til nye begravelser, skal man ifølge overleveringen have fundet dette fine lille kors, der er udført i guld og emalje i Byzans o. år 1000. Om det virkelig har tilhørt Valdemar Sejrs populære dronning, ved vi altså ikke, men det var og er en stor kostbarhed. Inde bag de sammennittede guldplader ligger der uden tvivl en lille bitte relikvie.

Over den såkaldte kat-hoveddr i Ribe domkirke sidder et stort relief med en vrimmel af figurer, der har givet megen diskussion. Den går både på relieffets nøjagtige alder og på, hvem de gengivne figurer skal forestille. Relieffet anskueliggør dog uden tvivl de forestillinger, man i Valdemarstiden gjorde sig om forholdet mellem Gud, konge og undersætter. I underkanten af himlen sidder den kronede Kristus sammen med jomfru Maria, og lige over menigheden møder vi til højre en biskop og til venstre to skikkelser, måske Valdemar 2. og en af hans sønner.

En krønikeskriver i Lübeck skrev i begyndelsen af 1200-årene, at danskerne havde forandret sig forbavsende meget på kort tid. Hvor de førhen plejede at gå klædt som sømænd, bar de nu samme slags tøj som tyskerne, og hvor de ikke tidligere havde lagt vægt på lærdom, rejste overklassens unge sønner nu til Paris for at studere.

Sandt er det, at Valdemarernes tidsalder ytrer sig ved en sprudlende rigdom af kulturelle nyskabelser. Berømt er navnlig den Danmarkshistorie på latin, som Saxo, Absalons sekretær, nedskrev til kongernes og stormændenes forherligelse. Der skulle gå århundreder, før nogen var i stand til at yde noget tilsvarende. Mindre kendt er det, at også den kongelige hirdmand Svend Aggesen beherskede latinen og kunne forfatte en krønike, der viser, at han var i stand til at udtrykke sig så fint og fornemt som en fransk ridder. Det var vistnok også i denne periode, man begyndte at digte de kendte danske »folkeviser« – til en vis grad en efterligning af den europæiske ridderdigtning, men i reglen med et indhold af hjemlig oprindelse.

Den ydre storhed gik tabt allerede i 1220'erne, da Valdemar 2.s tyske vasal Henrik af Schwerin kidnappede kongen på Lyø og siden i samarbejde med andre tyske fyrster aftvang ham næsten alle erobringer; men indadtil forblev Valdemars kongedømme tilsyneladende uberørt af de voldsomme begivenheder. Ganske kort før sin død i 1241

skulle han knytte sit navn til en nyredigering af den jyske lovsamling, der indledes med ordene: »Med lov skal land bygges«.

Fortalen var skrevet af den 90-årige biskop Gunner af Viborg og byggede egentlig på den katolske kirkeret. Her – så at sige i sidste øjeblik – fremlagde Valdemarerne deres regeringsprogram. Kongen tager skarpt afstand fra et samfund, hvor magten alene sidder i spydstagen. Sandheden går frem for alt; men hvor sandheden ikke kendes, må loven afgøre, hvad der er ret. Det er kongens opgave ikke mindst at beskytte de værgeløse – de forældreløse, kvinderne, pilgrimme og udlændinge på rejse, som ikke kan nyde nogen beskyttelse hos deres slægt.

Mon de høje idealer nu også blev nået? Det har vi lov til at tvivle om. Men kongens og kirkens krav om *retfærdighed* var også en revolutionerende nyhed i et Danmark, som vel aldrig havde hørt dette ord nævne før. Traditionelt var det *hævnen*, man søgte – æresoprejsning for dræbte slægtninge, gengældelse og erstatning for røvet gods. Held den, der tilhørte en mægtig og anset slægt – ve den, der stod uden for sammenholdet – f. eks. den forældreløse unge pige, hvis nærliggende slægtninge ikke undte hende en medgift og en ægtemand. Her kunne kongens ombudsmand nu gribe ind, og kongen kunne være hende i de døde forældres sted. Og som skrevet står: det var ombudsmandens pligt, ikke den bestjålnes, at hænge en tyv, for ombudsmanden hængte ham for retfærdighedens skyld og ikke af hævn.

Ribe var Danmarks store havn mod vest med skibsforbindelse til England, Nederlandene og så langt bort som ad Rhinen og dybt ned i Tyskland. Folkeviserne knytter Valdemar 2. til Ribe. Det var her, han først mødte sin unge brud, der »på grund af sin skønhed kaldtes Dagmar«, og det var her han – kun få år senere – vild af sorg knælede ved hendes dødsleje efter et forrygende ridt gennem det halve Jylland.

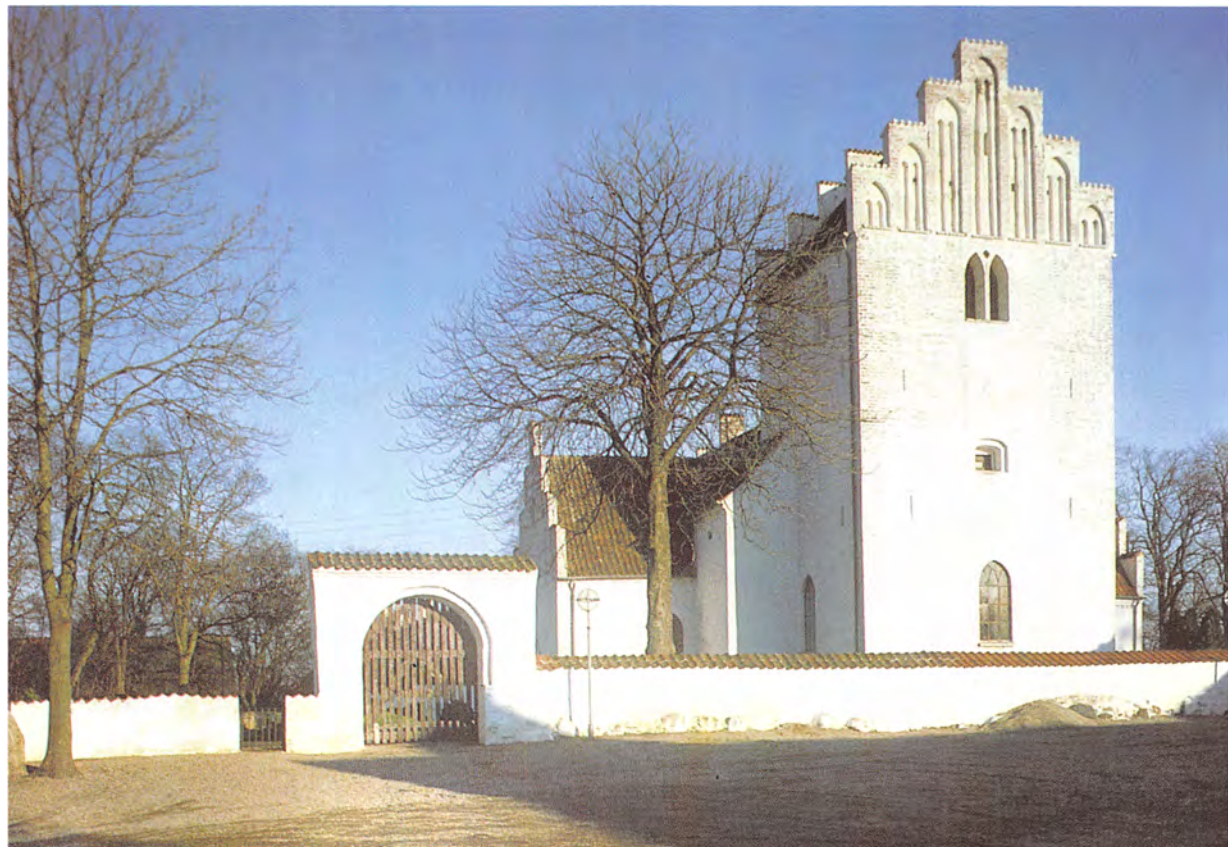
Totusind kirker

Omkring 1070 skal der have været henved ét tusind kirker i Danmark – næsten alle af træ og meget små. I løbet af 1100-årene begyndte de at forsvinde igen for at blive afløst af henved 2.000 kirker alene i det nuværende Danmark. De ældste blev alle bygget af natursten – af omhyggeligt tilhugne granitkvadere i Jylland, af utildannede marksten på Sjælland, af tilsavede frådstensblokke dér, hvor man havde adgang til dette nemme, men sparsomme materiale, ja endog af rhinsk tuf, som skibene, der vendte hjem til Ribe fra rejser til Rhinen, medførte i ballast. Efter 1170 begyndte man også i vid udstrækning at bruge teglsten – en gammel italiensk opfindelse, men først nu tilgængelig i Danmark. Kirkerne på Lolland-Falster, der alle er ret sene, er bygget af tegl.

Alsted kirke nær Sorø har skib, kor og absis fra 1100-årene og er bygget af Fakse-kalk skåret i kvadere. Som det ofte er tilfældet, har kirken i 1400-årene fået tilføjet tårn, våbenhus og kapel – alt bygget i tegl og i sengotisk stil med slanke, lodrette blændinger og »trapegavle«. – I våbenhuset står en runesten fra vikingetiden rejst af Eskild over Østen og broderen Flir.

Af de totusind kirker står langt de fleste endnu, omend altid noget ombyggede. Fra en høj bakke kan man ofte tælle en fire-fem stykker. Når man ser dem, må man betænke, at stenarkitekturen dengang var ganske ny i Danmark, og ikke desto mindre lykkedes det altså at få rejst totusind kirker på rundt regnet hundrede år. Det giver sådan noget som tyve kirker pr. år – en enorm investering i gudstjeneste. I den samme periode blev der også bygget en snes kongelige slotte og nogle stormandsborge; men sammenligningsvis talte dette byggeri ikke meget i hele regnskabet.

De små sognekirker er i egentligste forstand aflæggere af de store domkirker. Når arbejdet i bispebyerne ind imellem måtte afbrydes for en tid – p. gr. af pengemangel eller af andre årsager – må vi antage, at

håndværkerne drog ud på landet for at søge arbejde der. Ofte udgjorde de hele sjak af tømrere, stenhuggere, murere, blytækkere m. v. Dette giver i hvert fald en naturlig forklaring på, at man helt ud i stiftets fjerneste afkroge kan finde portaler, vinduer og andre detaljer, der så at sige er kopieret efter domkirken, selv om det ofte har været nødvendigt af formindske de store former. Om Tveje Merløse kirke ved Holbæk gælder, at den vistnok er bygget som en tro kopi af den nu forsvundne frådstenskatedral i Roskilde - bare i mindre målestok.

De fleste af kirkerne blev opført i den tunge stilart, der kaldes romansk, fordi den endnu var bundet af den romerske arkitekturopfattelse; men o. 1200 begyndte den lettere »gotiske« stil at gøre sig gældende.

Grønbæk kirke i Østjylland, bygget o. 1225, har samtidige kalkmalerier i apsishvælvet. Her sidder Kristus som verdensherskeren på sin trone og lyser velsignelsen. Han flankeres af helgenerne Maria, Johannes, Peter og Paulus.

Kun sjældent hæves anonymiteten omkring de håndværkere, der byggede kirkerne. Et enkelt navn er bevaret, nemlig mester Horder, der leverede stenhuggerarbejde til en lang række østjyske kirker. På Vinderslev kirkegård ved Viborg findes et sten kors rejst over en navnløs, men i øvrigt ret ubeskeden mester. Billederne viser, at han kunne svinge både tømmerøkse, smedehammer og murerske og endda ikke gik af vejen for at støbe klokker.

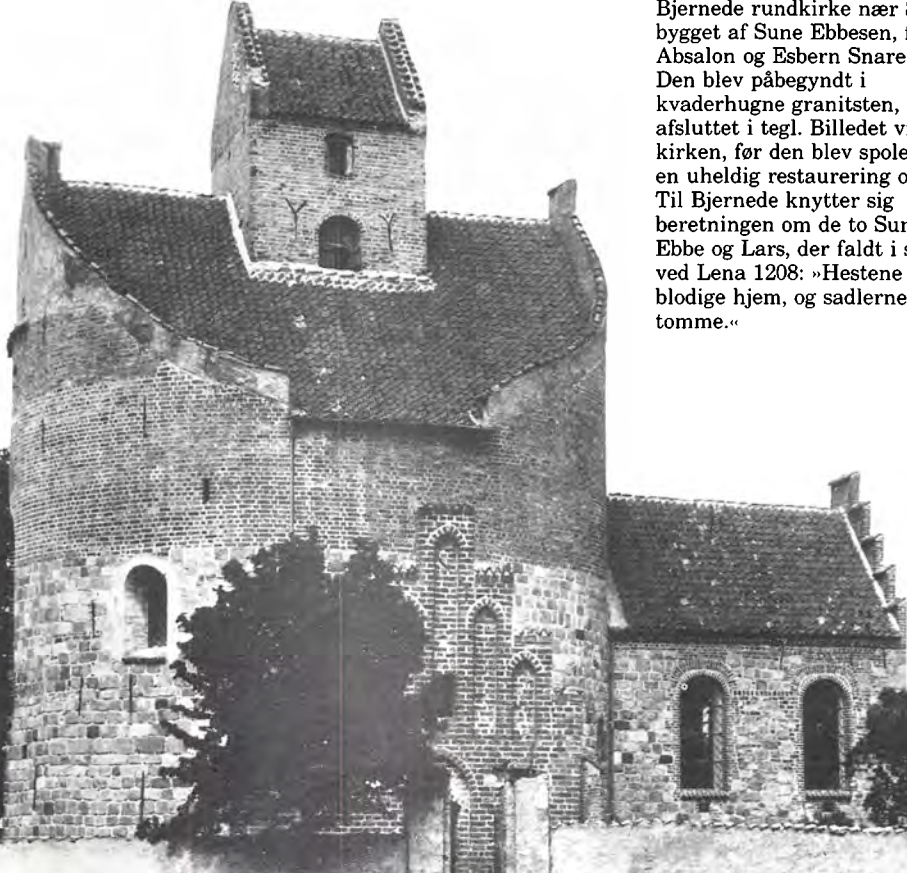

Kirkeherrer

Hvem stod som bygherrer for det vældige kirkebyggeri? For de store kirkers vedkommende er der ingen tvivl. Domkirkerne var især bispernes værk, medens f. eks. St. Bendts kirke i Ringsted (se billedet side 67) – kongeslægtens kærne gravkirke – havde kongen selv som bygherre. Langt de fleste kirker er imidlertid anonyme, for så vidt som hverken bygningerne selv eller de samtidige dokumenter røber noget om, hvem der tog initiativet eller afholdt omkostningerne.

Man har heraf ladet sig forlede til en noget romantisk, nærmest grundtvigsk tro på, at sognekirkerne blev rejst af landbyens »frie bønder« – underforstået: befolkningens brede flertal. Men i 1100-årene udgjorde de frie bønder kun et lille mindretal; størstedelen af al jord tilhørte ret få slægter, omend ejendoms- og driftsforhold var temmelig udviklede. Store gårde og hele godsområder blev ofte forvaltet af »bryder«, der trods høj social status meget vel kunne være »ufri« – dvs. trælle, medens »landboer« var betegnelsen for egentlige fæstebønder, som til gengæld ofte var fri mænd.

Vi kan gå ud fra, at et så kapitalslugende arbejde som opførelsen af landsbykirker blev organiseret af dem, der havde bedst råd og mest indflydelse – at godsherrerne altså også blev kirkeherrer. I nogle tilfælde, og det vil navnlig sige i de tilfælde, hvor kirken kom til at ligge dér, hvor kirkeherren også havde en sædegård, kunne dette komme til at sætte et umiskendeligt præg på bygningen, idet kirke-

Bjernede rundkirke nær Sorø blev bygget af Sune Ebbesen, fætter til Absalon og Esbern Snare, o. 1170. Den blev påbegyndt i kvaderhugne granitsten, men afsluttet i tegl. Billedet viser kirken, før den blev spoleret ved en uheldig restaurering o. 1890. Til Bjernede knytter sig beretningen om de to Sunesønner Ebbe og Lars, der faldt i slaget ved Lena 1208: »Hestene kom så blodige hjem, og sadlerne var tomme.«

Til venstre Tveje Mørløse kirke set mod skibets vestgavl med det velbevarede herskabspulpitur. Der findes ingen overlevering om kirkens bygherre, men visse arkitektoniske detaljer peger mod en slægting af Skjalmsønnerne.

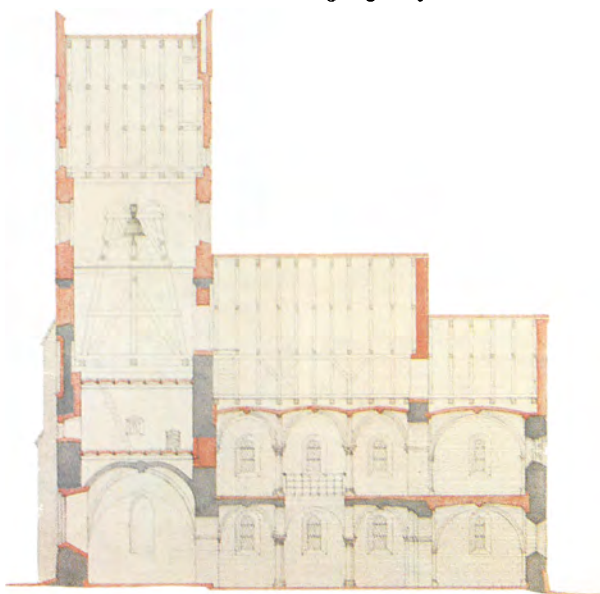
Herunder såkaldt stifterbillede i Fjenneslev kirke, Asser Rig og hans hustru fru Inge rækker en model af den totårnede kirke mod himlen, og Gud kvitterer med en velsignende håndbevægelse. Billedet er sikkert malet på foranledning af sønnen Absalon.

herren til brug for sig og sin familie i vestenden af skibet lod opføre et »herskabspulpitur«. Herfra kunne han så deltage i gudstjenesten uden at blande sig med andre. Et herskabspulpitur kan ses i Skarpsalling kirke i Vestjylland, og rester af et tilsvarende er sporet i Tårnby kirke på Amager – det sidste sikkert beregnet for stadsherren i København, ærkebiskop Absalon. Samme Absalon byggede ifølge en runeindskrift sammen med en vis Esbern Mule også Norra Åsum kirke i Skåne, som imidlertid bare er en »ganske almindelig« kirke.

Nogle – ganske få – kirker falder helt uden for de normale rammer som den ottekantede kirke i Store Heddinge på Stevns og Ledøje kirke ved København med »over- og underkirke«. Her må der være tale om en meget prætentios efterligning af tyske fyrstekapeller.

Ledøje kirke i tværsnit med de to kirkerum. Over- og underkirken står dog i indbyrdes forbindelse, idet underkirkens midterste hvælvingsfag er fjernet.

Klosterbyggeri

I en missionskirke som den danske i vikingetiden hørte klostervæsenet ikke rigtig hjemme, for det forudsatte et organisationsniveau, som ikke var nået endnu. De tidligste danske klostre spirede derfor først frem i 1060'erne – i begyndelsen ofte knyttet til domkirkerne, hvor munkene gjorde tjeneste som præster. Erik Ejegod indkaldte munke fra det engelske kloster St. Evesham til Odense med det formål at opbygge en helgendyrkelse omkring Eriks myrdede broder Knud den Hellige.

1000-årene var imidlertid en forfaldstid for hele det vesteuropæiske klostervæsen, og mange danske brødre betragtede munketilværelsen som en livsvarig pension uden særlige forpligtelser. Vi hører om munke, der inviterede familien på dans og druk. Men så oprettede den fromme stormand Peder Bodilsen i 1135 St. Peders kloster for benediktinermunke ved Næstved, og det danske klostervæsen fik en opblomsring i og med, at der gik en vækkelse over Europa. Fra det reformerede kloster Citeaux i Frankrig udgik cistercienserne, hvis talsmand var Bernhard af Clairvaux, en nær ven af ærkebiskop Eskil. Ærkebiskopen oprettede cistercienserklostre i Herresvad i Skåne og Esrum i Nordsjælland, foruden fire klostre for den konkurrerende Præmonstratenserorden i Skåne. Valdemar 1. og Absalon tog tråden op. Sorø kloster blev omdannet til cistercienserkloster, Løgum, Øm og Vitskøl grundlagt i Jylland, de fornemme Johanniter-riddere blev indkaldt til Antvorskov ved Slagelse osv.

Og i Valdemar 2. Sejrs tid kom franciskanerne eller gråbrødrene vandrende »på deres bare fødder«. Egentlig var de ikke munke, men fattige »brødre«, der drog omkring – navnlig i byerne – og holdt prædiken for menigmand. Med dem nåede vækkelsen ud i samfundets fjerneste afkroge.

Kapitelsalen i Løgumkloster er kraftigt restaureret, men må alligevel betragtes som et af de skønneste rum, der er bevaret fra 1200-årenes Danmark. Det var en forsamlingsaal, hvor munkene mødtes til højtlesning af skriften og til forhandlinger om fælles anliggender – herunder den interne justits. Abbeden skulle adlydes lige så ubetinget, som apostlene adlød Kristus.

Af den middelalderlige købstad Vä i det østlige Skåne er der i dag kun en landsby tilbage, men med en prægtig klosterkirke – en rest af det præmonstratenser-kloster, ærkebiskop Eskil grundlagde. Præmonstratenserne havde navn efter og udgik fra klostret Premontre i Frankrig. Modsat cistercienserne, der holdt på et strengt selvstyre, underkastede præmonstratenserne sig villigt den lokale biskoppelige øvrighed. Når klosterkirkerne ofte fremtræder med rige udsmykninger, var det i grunden mod hele ideen i den religiøse vækkelse. Bernhard af Clairvaux rasede mod enhver overflødig pynt, der drog tankerne bort fra det guddommelige.

Rekonstruktion af Æbelholt kloster i Nordsjælland, som blev oprettet – eller flyttet hertil – af Absalons franske ungdomsven abbed Vilhelm fra Paris – en asketisk, karakterfast mand, som opnåede helgenry endnu i levende live. Klostret blev med årene kendt for sit hospital, hvor munkene ydede syge og handicappede lægehjælp og pleje. Et museum på stedet skildrer navnlig denne side af klosterlivet.

Bed og arbejde

Det var under det ovennævnte slagord, grundlæggeren af Vesteuropas munkevæsen Benedikt af Nursia satte sine »brødre« i gang med at opbygge det kloster på Monte Casino i Italien, som skulle blive ophavet til alle andre klostre. Århundreder gik, nye klostre blev grundlagt i hellig iver, klostertugt gik i forfald, institutionerne blev korrumperet; men man strammede sig op igen og skabte nye ordener – cluniasensere, cisterciensere osv., stadig under mottoet *bed og arbejde*.

Kloster betyder »aflukke«, og lukkede var de – af høje mure, bag velbevogtede porte. Disciplinen var eller burde være mere end militær i sin strenghed, og dog bevarede klostervæsenet en vitalitet, der gang på gang tillod munkene at overskride alle grænser, når de blev udkommanderet, at træde i forbindelse med folk af enhver nationalitet og påvirke det omgivende samfund – religiøst, det siger sig selv, men også på andre områder.

Klostrene var rige, men munkene burde leve som fattige. Deres klædedragt var enkel, de sov på sovesale, og deres måltider var tarvelige – aldrig kød, kun fisk og grøntsager. De arbejdede, ja, intet arbejde burde være dem fremmed. De mest lærde og fingernemme blev sat til at afskrive bøger og pynte dem med kolorerede billeder. Andre havde mere praktiske gøremål – forstod sig på landbrug og vandbygningsanlæg; mange vandmøller blev opført i forbindelse med klostrene. Atter andre beskæftigede sig med avanceret gartneri. Det er formentlig cistercienserne, vi skylder indførelsen af æble- og pæretræer i Danmark.

Men bede skulle de altså også. Døgnet igennem – såvel ved dag som ved nat – kaldtes der regelmæssigt til gudstjeneste i klosterkirkens store kor, og det var vel ikke mindst bønnen – eller måske snarere forbønnen, der bevægede de rige og mægtige til at skænke klostrene vidtstrakte jordegodser. Når man selv blev gammel og svag, var det rart at vide, at man kunne flytte ind i en bolig ved klosterporten,

Billedet til venstre med munkene er et miniaturemaleri fra benediktinerklostret (nu Herlufsholm) ved Næstved. Billedet til højre forestiller evangelisten Johannes og stammer fra et bibelhåndskrift fra Dalby kloster i Skåne.

Bindet til den såkaldte Horne-bog på Nationalmuseet er et af de få bevarede eksempler på den kunsthåndværk, hvormed man udsmykkede de hellige skrifter. Alt måtte man tålmodigt afskrive i hånden, hvert eneste bogstav var omtrent en tegning, og på bindet ødslede man kostbarheder som elfenben og bjergkrystaller. Man forstår, hvorfor bøger dengang ofte blev tøjret til reoler og læsepulte med svære jernkæder og transporteret fra sted til sted i omhyggeligt tilsnørede skindposer.

modtage sine måltider fra abbedens køkken og om fornødent blive plejet på klostrets hospital. Man var tæt på den evige lovsang til Herren, der gav garanti for hans nåde, og når man endelig døde og blev begravet på klostrets kirkegård, havde man sikkerhed for, at munkene år efter år ville minde Gud om ens forhåbning om at blive udfriet af skærsilden og gå ind til den endelige frelse.

Klostrene skabte også det første hospitalsvæsen i Danmark, egentlig en følge af deres forpligtelse til at give vejfarende og nødlidende husly og underhold. Specielt udgravningerne i Øm og Æbelholt (se rekonstruktionen side 77) med de mange skeletfund viser, at patienterne ikke bare blev behandlet med urtemedicin, men også i en vis udstrækning med kirurgiske indgreb.

Men alt det har vi uendeligt svært ved at begribe i dag; vi forstår, hvad et gartneri er og et plejehjem, men ikke meningen med et kloster.

Stormændenes oprør

Valdemar 2. blev efterfulgt af tre sønner, der alle fik en kort regeringstid og en voldsom død. Erik kaldet Plovpenning blev snigmyrdet af sin broder hertug Abel af Sønderjylland, der selv ville være konge og blev det. Abel faldt i slag mod friserne, og Christoffer 1. blev vistnok forgivet.

Den lurende magtkamp, der så at sige var indbygget i selve det feudale samfund, og som kun ventede på en anledning til at bryde ud i lys lue, begyndte altså som en fejde om tronen inden for kongeslægten; men i ly af kongedømmets vanskeligheder indledte ærkebiskop Jakob Erlandsen af Lund ydermere en kirkekamp, hvis mål var kirkens »frihed« – dvs. uafhængighed af den verdslige regering. Kirken skulle være en stat i staten, og kun i det omfang, den selv ville medvirke, stod den til rådighed for kongen med sine vidtstrakte jordegodser, sine rigdomme i øvrigt, sine borge, fæstebønder og krigsfolk, og kun i den udstrækning, landets egne love stemte overens med kirkeretten, ville man bøje sig for tingstedernes domme og de politiske afgørelser.

Christoffer kunne aldrig gå med til, at rigets største organisation unddrog sig kongens herredømme. Han lod ærkebispem og udløste dermed et interdikt, dvs. lukning af kirkerne, og åben borgerkrig. Midt i det hele døde Christoffer, sikkert myrdet af ærkebispens tilhængere, og efterlod sin mindreårige søn Erik Klipping og en beslutsom enke, Margrethe Sambiria kaldet Sprænghest.

Omstændighederne tvang enkedronningen til at løslade ærkebispem; men opgøret var ikke forbi. Ærkebispem og den sønderjyske hertug dannede en fælles front, som Margrethe ville bryde med militærmagt. Men hun tabte i slaget på Lohede og blev sammen med sønnen ført i krigsfangenskab i Tyskland. Hertugslægten og ærkebispem syntes at have besejret monarkiet definitivt.

Middelalderlige sværd – til højre de ældste, korte typer der blev ført med én hånd, til venstre de yngre tohåndssværd, der tenderede mod at blive længere og længere. Sværdet var ikke blot ridderens fornemste våben; der udviklede sig en hel legende litteratur om navngivne sværd, f. eks. Dyrendal, og sværdet indgik ofte i symbolsproget. En strid mellem konge og kirke blev således i datidens sprogbrug til en konflikt mellem kongens »verdslige« og kirkens »åndelige sværd«. Billedet blev vendt og drejet under mange års hårdnakket ærkebispemstrid.

I sin kamp mod de danske konger hævdede Jakob Erlandsen, at han brugte kirkens »åndelige magtmidler« mod en tyrannisk regering; men i virkeligheden skyede den fanatiske prælat absolut ikke de voldsmetoder, han bebrejdede sine modstandere. På Bornholm stormede og ødelagde bispens mænd den kongelige fæstning Lilleborg i Almindingen, og derefter påbegyndte de opførelsen af bispeborgen Hammershus, Danmarks eneste »højborg«, der i århundreder skulle beherske øen. Selv nåede Jakob ikke at få nogen glæde af fæstningen. Det gjorde til gengæld hans efterfølger Jens Grand, der efter sin berømte flugt fra fangetårnet på Søborg bragte sig i sikkerhed på Hammershus.

Kirkekamp og diktatur

En strid mellem kongen og rigets førende prælat kunne aldrig forblive et isoleret opgør, men bredte sig til hele samfundet og fik ethvert modsætningsforhold til at bryde i åbent fjendskab. Når f. eks. bispem af Roskilde, der var nevø af Jakob Erlandsen og støttede onklen, havde et anspændt forhold til befolkningen i København, der hørte under Roskildesædet, så betød det, at københavnerne kom i krig på kongens side. Og når munkene i Øm, der skændtes med bispem af Århus, tog parti for Jakob, kunne bispem omvendt støtte sig til enkedronningen. Hertugerne af Sønderjylland, der ideligt stræbte efter tronen, holdt med ærkebispem, medens bispem af Ribe, der altid lå i klammeri med hertugen, til gengæld stod last og brast med regeringen. Franciskanerne var ærkebispem's mænd, medens den konkurrerende prædikebrødreorden dominikanerne naturligvis blev kongens, og sådan var det hele vejen igennem. Man kan forestille sig, at to herremænds skænderi om et markskel måtte føre dem ind i hver sin lejr.

Jakob Erlandsens triumf blev kort. I 1262 vendte Margrethe Sambia hjem fra krigsfangenskabets ledsaget af sin slægtning hertug Albrecht af Braunschweig, der med sine tyske riddere formerede en prætorianergarde omkring den vaklende trone. Ærkebispem og hans tilhængere måtte hastigt forlade landet. Hertug Albrecht trak sig snart tilbage til Tyskland igen, men dronning Margrethes regering forblev fastlåst i en stram, afvisende holdning, der ikke tillod indrømmelser.

Ærkebispem befandt sig i Italien, hvor han forsøgte at få en ikke alt for ivrig pave til at tage sig af hans sag. En pavelig udsending kom til Danmark – truende nok, men i virkeligheden for at trække et tåleligt kompromis i land. Det nægtede man ham, og sagen måtte igen køres gennem den bureaukratiske mølle i Rom, hvilket ikke gavnede Jakob Erlandsen. Regeringens hårde politik betalte sig faktisk, og da Jakob – gammel og træt – endelig sagde ja til en overenskomst, havde han ikke opnået reelle indrømmelser af større betydning. I 1274 tiltrådte han hjemrejsen; men nåede ikke længere end til Rügen. Her – lige inden for grænsen af Roskilde stift – døde han pludseligt. Han havde

tidligere erklæret, at dersom hans kamp for kirkens uafhængighed skulle mislykkes, ville han være franciskaner – forsvinde i de ydmyge brødres grå rækker. Hans ønske blev opfyldt efter døden, idet han blev begravet i gråbrødrekirken i Lund.

Låsbuen eller armbrøsten var højmiddelalderens vigtigste krigstekniske nyhed. Ved hjælp af en krog, man bar i et bandoler, eller en vinde, var man i stand til at akkumulere en enorm mængde muskelkraft i den spændte bue. Skudhastigheden var lav, men træfsikkerhed og gennemslagskraft stor.

Et samtidigt lovhåndskrift i Reval bærer et miniaturemaleri forestillende kong Erik Klipping (til højre) og moderen Margrethe Sambiria. Dette skyldtes, at Margrethe var forlenet med Estland og førte styret her på sønnens vegne. Vi har lov til at tro på en vis portrætlighed.

Ved udgravninger i den for længst nedrevne franciskanerkirke i Lund fandt man lige foran alteret, dvs. på kirkens fornemste plads, et skrin indeholdende tæt pakkede knogler af en mand. Liget var tydeligvis blevet afkogt, fordi den døde skulle hjemtransporteres over en større afstand. Det kan næppe være nogen anden end den berømte ærkebisp Jakob Erlandsen, man fandt her, og en frygtelig læsion i kraniet må forklares som følgerne af et vellykket mordforsøg. Afkogningen kan også have tjent til at skjule de ellers iøjnefaldende spor.

Her kunne historien være endt, dersom man ikke under en gravning i kirkens tomt for få år siden havde gjort et ejendommeligt fund – efter alt at dømme: ærkebispens grav og med tydelige spor af, at den gravlagte var blevet myrdet – skudt med en armbrøstbolt gennem hovedet. Noget kunne tyde på, at hans gamle fjender ikke ville tage nogen chancer, og hvis det er sandt, havde de held med sig, for en menneskealder senere gravede en ny stridbar ærkebisp – Jens Grand – alle de gamle klagepunkter og beskyldninger op igen, men intet om noget mord.

Sprænghesten Margrethe havde vundet i tyve års bitre stridigheder – endog så totalt, at regeringen kunne holde fyrstelenene – herunder ikke mindst Sønderjylland – besat; men omkostningerne, både de politiske og de menneskelige, stod også mål med voldsomheden. Det ville være forståeligt, om selv den unge kong Erik kunne blive træt af den dominerende enkedronning.

Danehof og kongemord

»Et sted i riget, hvortil man kan komme med skib«, det må vel siges at være en god karakteristik af Nyborg – midtpunktet i det historiske Danmark. I foråret 1282 afblæste Erik Klipping sin konflikt med stormændene og indledte en afspændings- og forhandlingspolitik i stedet, og samme sommer trådte det første »hof« eller »danehof« sammen i Nyborg – en stormandsforsamling, hvis første resultat var en kongelig håndfæstning, et løftebrev til stormændene om medindflydelse på rigets anliggender.

Hof hed på latin »parlamentum« – dvs. parlament eller »samtale«, og det sidste ord dækker godt. Stridigheder blev bilagt, kompromisser udarbejdet, nye love, der sikrede mod kongelige overgreb, udarbejdet. I første række betød forliget, at de fyrstelige lensmænd – bl. a. hertug Valdemar af Sønderjylland – genindtrådte i alle deres rettigheder.

Hertug Valdemar var imidlertid ikke tilfreds og forsøgte oprør, men blev sat til vægs af kongen og de andre stormænd i forening. Danehof-regeringen fungerede altså efter sin hensigt; tilsyneladende var der sat en bom for alle yderligere splittelsesforsøg. Men en efterårsaften, da kong Erik under en jagt på egnen vest for Viborg søgte natteherberg i en lade, blev han pludselig myrdet af ukendte drabsmænd.

Den formentlige ophavsmand til mordet var hertug Valdemar; men det lykkedes ham at udmanøvrere sine modstandere, og netop danehoffet blev scene for opgøret. Grev Jakob af Nørrehalland, hovedmanden i »Nyborgforliget«, marsk Stig Andersen m. fl. blev udpeget som kongemordere og dømt fredløse. De unddrog sig den sikre død ved at flygte til Norge og sværge den norske kong Erik troskab. Med norsk hjælp påførte de derefter deres fædreland en uforsonlig hævnkrig. Lederen af krigen blev naturligt nok marsk Stig – den mest krigserfarne blandt de fredløse.

Han befæstede øen Hjelm ved Djursland og brugte den som base for sørøveragtige overfald på kystbyerne. Det var ikke særlig heltedigt; men i disse år voksede der dog en digtning frem – den mest dramatiske sagnkreds, Danmarks middelalder har fostret, nemlig viserne om marsk Stig, hvor han blev hovedpersonen i et tragisk drama – en sveget ægtemand, der hævner sin hustrus tabte ære. Trods plyndringer og ødelæggelser havde befolkningen åbenbart mere sympati for de fredløse end for den regering, der bortjog dem. Hertil kom, at regeringen ydermere blev konfronteret med en ny kirkekamp – nu mod ærkebiskop Jens Grand. Der gik hårdt slid på Valdemarernes monarki og dets guddommelighed.

Hvem herskede i Danmark? Spørgsmålet kan lettest og mest anskueligt besvares, hvis man gennemser rækkerne af vokssegl på datidens dokumenter, for seglet var identisk med manden eller institutionen, og dets tilstedeværelse på et dokument er ensbetydende med en underskrift. Øverst ses Erik Klippings kongesegl, dernæst seglet tilhørende prioren i Sorø kloster og seglet for domkapitlet, præsterne, ved Roskilde domkirke. Dernæst følger drosten Uffe Nielsens segl, den mistænkelige sønderjyske hertug Valdemars segl og endelig ærkebisp Jens Grands.

Nyborg slot blev anlagt i Valdemarstiden som et led i den fæstningskæde, der skulle betrygge sejladsen over Storebælt. Det meste af slottet er nu en ruin, men indkapslet i tilbygninger finder man dog stadig den middelalderlige beboelsesfløj – det såkaldte palatium. Et rum i bygningen udpeges som »danehofsalen«. Traditionen er givetvis falsk, for så vidt som hoffet må være blevet afholdt udendørs under fremmøde af mennesker i hundrevis – »selv almue«, som der står i et dokument, men det er muligt, at »salen«, som er temmelig lille, har været kongens sengekammer, og det er sandsynligt, at de vigtigere beslutninger blev truffet her, medens stormændene så at sige bænkedede sig på selve den kongelige ægteseng.

Et af de ældste danske lovhåndskrifter, en udgave af Jyske Lov fra ca. 1300. Det tog tid – meget lang tid, før danskerne vænnede sig til, at det skrevne ord vejede tungere end det talte. Det var kirken, der kom med sine dokumenter; men på tingstederne var man vant til, at det, der blev »mælt over fire tingstokke«, var det egentligt afgørende. Det kunne drive en mand som ærkebisp Jakob Erlandsen til vanvid, at man på tinge affejede skriftlige beviser og foretrak at støtte sig til, hvad »oldingene« mente at kunne huske.

Gentagelser

Erik Menveds historie er en beretning om gentagelser. Ligesom sin fader var han barnekongen, der blev mand, medens en omsorgsfuld moder og indkaldte tyske riddere stivede den vaklende trone af. Og ligesom sine forfædre – det beundrede forbillede var tydeligvis oldefaderen Valdemar 2. – ville han som voksen ryste indenrigs problemer af sig ved at føre en aggressiv udenrigspolitik.

Han vendte sig mod Nordtyskland, hvis rige byer og stridbare fyrster udøvede en mærkbar indflydelse i Danmark, og i første omgang lykkedes indgrebet. I sommeren 1311 kunne kong Erik lade sig fejre som Nordtysklands stærke mand ved en ridderfest uden for Rostock – en af disse festligheder, datiden elskede så højt, med turnerende ryttere, strømme af vin og minnesangernes lovprisning af herligheden. En sen eftertid, der ellers nok forstår værdien af en rummelig repræsentationskonto, har til gengæld udtalt forargelse over sløseriet.

Men Nordtyskland var en bundløs sump af småfyrstendømmer, feudale forviklinger, intriger og skiftende magtkonstellationer, og at få en ende på kampene syntes håbløst. De blev udkæmpet af tyske lejetropførere, der selv hvervede mandskab og så at sige tog krigen i entrepriise. For at dække omkostningerne måtte kong Erik stramme skatteskruen og give lejetropførerne danske len og slotte som sikkerhed for gælden.

Resultatet blev oprør, og nu drejede det sig ikke længere bare om utilfredse hertuger og prælater. Nu var det den brede bondebefolkning, der rørte på sig, og i stedet for at udbrede Danmarks magt i

Kalø, Ulstrup og Horsens var navnene på de »tvingborge«, som de jyske bønder blev tvunget til at opføre, da kong Erik havde nedkæmpet dem. Ifølge Christoffer 2.s håndfæstning skulle de sløjfes igen; men i hvert fald Kalø ved Århusbugten fik lov til at blive stående.

I slutningen af 1200-årene blev hvælvingerne i St. Bendts kirke i Ringsted udsmykket med kalkmalerier, der skulle styrke kongeslægtens anseelse. Man malede et billede af Knud Lavard (se side 66) – den anerkendte kongehelgen, men ledsaget af et billede forestillende Erik Plovpenning. Også ham så man gerne helgenkåret – især fordi det ville kaste et mistænkeligt skær over efterkommerne af Abel – konge- og brodermorderen.

Nordtyskland, førte den danske konge tyske soldater op i Danmark for at bekæmpe sine egne landsmænd. Hundreder af bønder blev hængt, de overlevende sat til at bygge nye kongelige slotte. Indskriften på kong Eriks grav røber, at han ikke var ovenud lykkelig for, hvad han havde udrettet.

Skak er et middelalderligt spil, og det var særdeles populært dengang efter de mange fundne skakbrikker at dømme. Egentlig er det et magtspil – for og imod en kongebrik. I det middelalderlige spil finder vi kongen siddende på en trone, og han forsvares henholdsvis angribes navnlig med de stærke brikker – »officererne« – dvs. springerne, egentlig beredne riddere med følge, eller løberne, dvs. bisper. Bønderne findes også; men de er spillets svage brikker. Helt ned til vore dage har skakspillet bevaret et genskær af en magtkamp, der engang var bitter virkelighed.

Falskspilleren og panteherrerne

Erik Menveds broder Christoffer 2. havde altid drømt om at vinde tronen – om galt skulle være ved forræderi; men da han nåede sine længslers mål, måtte han underskrive en håndfæstning, der gjorde definitivt op med Eriks ambitiøse politik. Christoffer havde sikkert ikke et øjeblik i sinde at opfylde løfterne. I begyndelsen skjult – siden åbenlyst – blandede han sig påny i de nordtyske anliggender; men i 1326 udbrod der et mytteri i hæren, det blev til et oprør, og Christoffer blev fordrevet, medens stormændene kårede hertug Valdemar af Sønderjylland, endnu kun et barn, til konge. Den virkelige regent blev den holstenske feltherre grev Gerhard af Rendsborg, der var onkel til hertugen.

Efter et par års landflygtighed forsøgte Christoffer et come back. Det var iscenesat af hans halvbroder grev Johan af Kiel, der åbenbart var jaloux på Gerhard. Kongen gik i land ved Vordingborg, hvor en sjællandsk bondehær blev tilintetgjort. Høvedsmanden i København ville overgive sin borg til Christoffer; men da kongen nåede frem, så han, at Johan var kommet ham i forkøbet: det holstenske banner vajede over tårnet. Falskspilleren havde fundet sin overmand.

Christoffer måtte slutte en overenskomst med Johan, der fik Skåne og øerne »i pant« for 80.000 mark sølv – en enorm sum. Så længe gælden ikke var betalt, kunne Johan frit besidde alle kongelige slotte

Christoffer 2. døde i Saksøbing i 1332 – titulært konge af Danmark, men fattig som en kirkerotte. Han blev begravet i Sorø ved siden af sin dronning Eufemia, og det er formentlig Valdemar Atterdag, der senere har ladet gravmælet udføre. I sine velmagtsdage havde Christoffer betænkt munkene, der fire gange om året skulle læse sjælemesser for ham. Belønningen var »et rundeligt og muntert traktement« og al den øl, de kunne drikke.

På Rigsarkivet i København opbevarer man et af de dokumenter, hvorved kong Christoffer fraskrev sig den sidste rest af magten i Danmark, medens de holstenske grever opgjorde deres samlede tilgodehavende til 200.000 mark sølv. Gælden skulle betales på én gang, og det var reelt en umulighed.

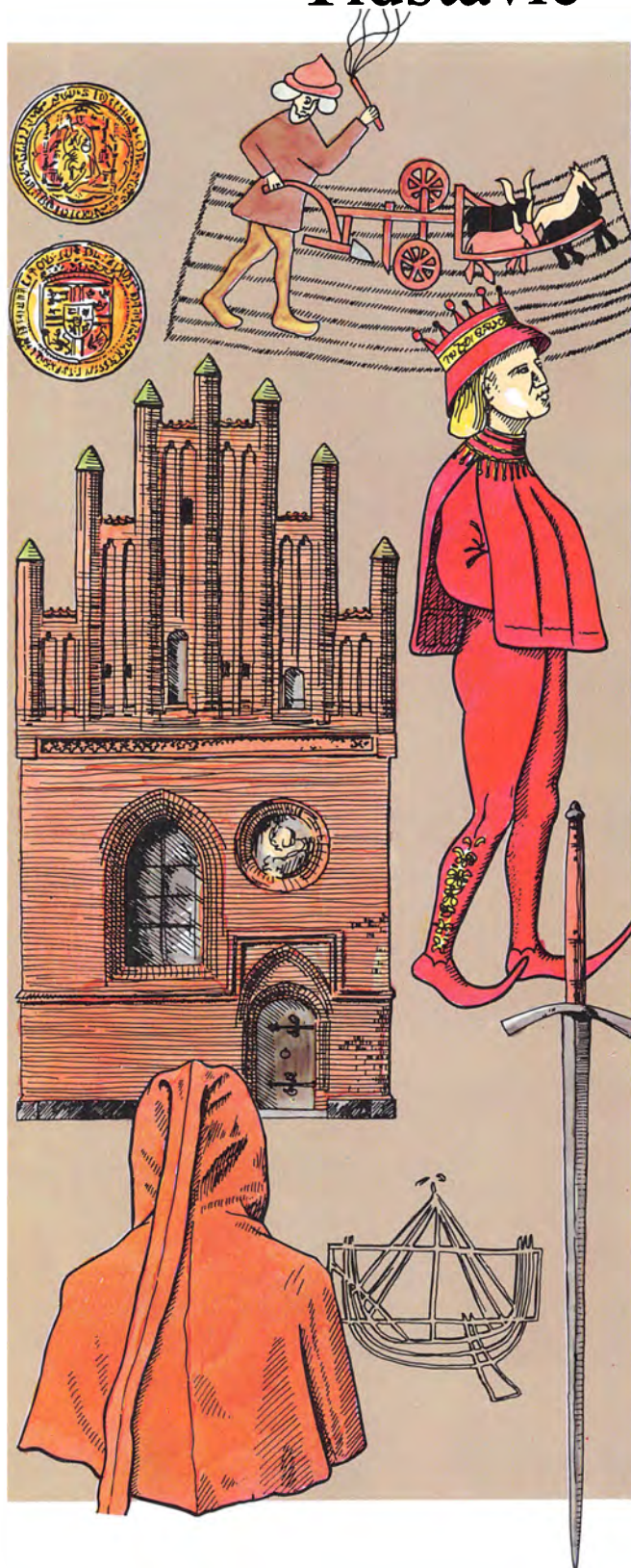
og hæve alle kongelige indtægter. Christoffer rejste til Jylland, hvor han mobiliserede en hær i den hensigt at gøre op med grev Gerhard, men blev slået i et slag lige nord for Dannevirke. Herefter aftvang Gerhard den slagne konge hele Jylland for 100.000 mark sølv.

Således endte magtkampen mellem konge og stormænd; det blev i den sidste ende tyske fyrster og lejetropførere, der greb magten i Danmark, og som besatte de danske slotte med en sværm af små panteherrer – holstenske riddere, der hurtigst muligt måtte kradsede udgifter til lejetropper ind igen. Et par af dem drev sørøveri i farvandetene, nogle optrådte som landevejssrøvere, og alle udsugede de den hjemlige befolkning. I Skåne udbrød der åbent oprør, en flok holstenerne blev myrdet i Lunds domkirke, og ærkebispens lagde Skånes skæbne i hænderne på kong Magnus Eriksson af Sverige, der opnåede en ordening med grev Johan.

På øerne herskede der herefter totalt anarki, for grev Johan kunne ikke styre sine mænd. I Jylland var der tilsyneladende ordnede forhold, for Gerhard – »den kullede greve« – blev i det mindste respekteret af sine egne. Men i den danske befolkning ulmede uroen, og da greven i 1340 foretog en straffeekspedition mod den ulydige provins, blev han myrdet i Randers af herremanden Niels Ebbesen.

Kongemagtens udhuling og dalende anseelse afspejler sig ikke blot i den politiske historie. Også pengevæsenet blev gradvist ødelagt. I vore dage trykker man sedler, medens inflationen konstant puster værdierne op. Dengang blandede man år for år mere og mere kobber i sølvmønterne og forsøgte at opretholde kursen ved at udstede love og påbud, medens realværdien bare sank og sank. Til sidst bestod mønten kun af kobber.

Årstal	Politisk historie
1340	Grev Gerhard af Rendsborg myrdes. Valdemar Christoffersen hjemkaldes som konge.
1348	Kong Valdemar Atterdag må fravriste holstenerne de sjællandske slotte med magt.
1370	Den store Hansekrig afsluttes. Danmark afstår slottene langs Øresund for en årrække.
1389	Albrecht, konge af Sverige, taber i slaget ved Falköping til Margrethe, regent i Danmark og Norge.
1397	Unionen i Kalmar. Erik af Pommern krones til konge over de tre nordiske riger.
1434	Opør i Sverige stopper kong Eriks krig mod holstenerne og hansestæderne.
1460	Christian 1., konge af Danmark, Norge og Sverige, vælges i Ribe til hertug af Slesvig og greve af Holsten.
1479	
1512	Kong Hans sejrer i krigen mod Hansestæderne.
1517	Christian 2. lader Torben Okse henrette. Regeringsmagten tilfalder borgerlige rådgivere.
1520	Et vinterfelttog bringer Sverige til fald. I november følger »det stockholmske blodbad«.
1523	Christian 2. s fiasko i Sverige kalder den danske adel til opør. Kongens farbroder hertug Frederik bliver konge.

Økonomisk og social historie	Kulturhistorie	Udlandet
Skanörmarkedet i opløsning. Nye fiskemarkeder opstår flere steder.		Hundredårskrigen mellem England og Frankrig. Engelsk søsejr ved Slusys.
Den sorte Død rammer Danmark. Befolkningstabet vistnok over 30%.	Epidemierne fremkalder religiøs uro og aktivitet.	Pesten i Firenze inspirerer Boccaccio til »Decameron«.
Massiv tysk invandring til de danske byer – ikke mindst København.		Mongolerfyrsten Timur Lenk udråber sig selv til sultan. Engelske nederlag til Frankrig.
Tiltagende landbrugskrise; landsbyer nedlægges, jordafgifter falder, og godsejere går fallit.		Det schweiziske Edsforbund opnår anerkendelse som selvstændig stat.
	Religiøs vækkelse udgående fra Birgitta-klostret i Vadstena.	
Kong Erik søger at give købstæderne monopol på handel og håndværk. Godsejerne omlægger landbruget fra kornavl til kvægavl.	Karmelitterordenen vinder indpas i Danmark.	Hussiterkrigen i Böhmen. Det engelske herredømme i Nordfrankrig står for fald.
		Borgerkrig mellem den røde og den hvide rose i England. Tyrkerne besætter Peloponnes.
Kong Christian fremmer købstædernes monopolisering af byerhvervene.	Københavns Universitet oprettes.	Aragonien og Castilien forenes til kongeriget Spanien.
Den nyskabte flåde af danske orlogsskibe demonstrerer deres overlegenhed.		Spansk-franske krige om Norditalien. Portugiserne opdager Molukkerne.
Kong Christian vil bringe de danske købstæder op på et internationalt niveau og søger handelspartnere.	Helsingør-munken Poul Helgesen hentes til København for at forny undervisningen ved Universitetet.	Martin Luther fremsætter 95 theser med angreb på pavekirken.
Kong Christians økonomiske planer kulminerer med drømmen om et fælles-nordisk handelskompagni.		Magellan gennemsejler strædet mellem Sydamerika og Ildlandet.
Christian 2.s økonomiske reformer kaldes tilbage.		Italieneren Verrazano kaprer et spansk skatteskip fra Mexico. Hermed udbyder sørøverkrigen mod Spanien

Den svenske historiker Erik Lönnroth har sammenfattet middelalderens historie i Nordeuropa i en enkelt sætning, idet han sagde, at det afgørende var »den tyske folkestammes fremmarch mod Østersøen.« – Dette fik man at mærke på mange områder – holstenske panteherrer og riddere i 1330'ernes Danmark, et mecklenburgsk kongehus i Sverige; men den sejeste, mest vedholdende del af tyskernes fremmarch blev dog præsteret af hansekøbmændene. Mellem ca. 1150 og 1250 slog de sig ned langs Østersøens kyster – først og fremmest i de gamle slaviske og baltiske egne, men i øvrigt overalt, hvor der var varer at hente, varer at sælge og penge at tjene.

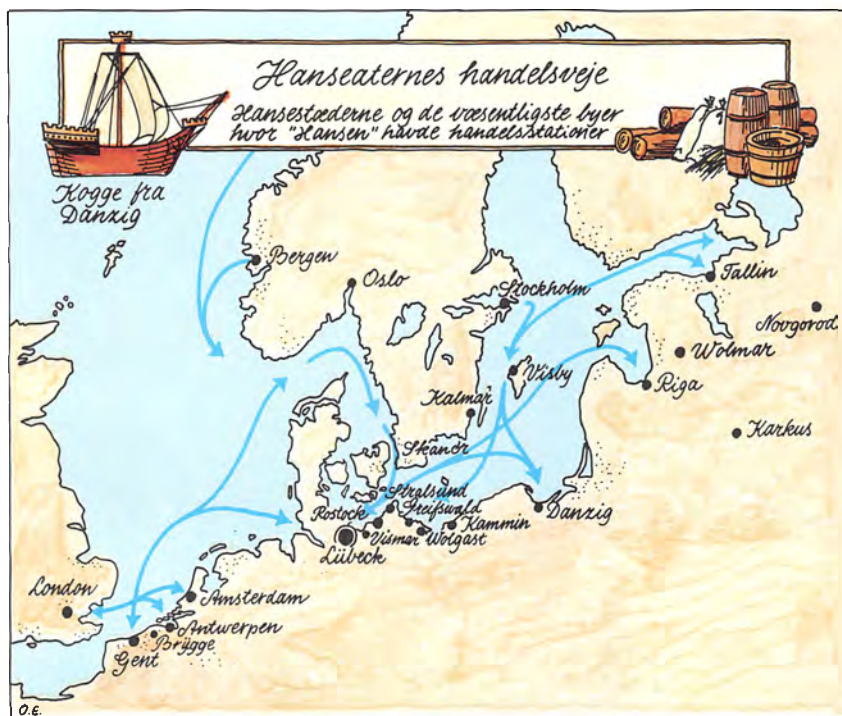
De sejlede frem i kølvandet efter de gamle vikingehandelsmænd; men med deres lastedygtige koggeskibe udvidede de handelen til at omfatte grovvarer: tømmer og beg fra Østeuropa, korn fra Nordtyskland og Danmark. De opdagede, at Sverige havde jernmalm, som kunne udsmides og eksporteres fra et sted, der hed Stockholm, og de slog sig ned i Bergen på Norges vestkyst, hvorfra de kunne kontrollere handelen med klipfisk, ost, smør og hvalrostand fra Nordnorge og Island. De betalte med tysk øl, krydderier fra Indien og klæde fra Nederlandene. Opsvinget i handelen skabte en livlig omsætning i de nordiske byer; men storkapitalen forblev på tyskernes hænder, og det gav anledning til stærke spændinger – sociale såvel som politiske.

Indridset billede i Himmelev kirke forestillende en kogge – den skibstype, der i løbet af 1200-årene blev mere og mere dominerende i de nordiske farvande, og som efterhånden fortrængte vikingetidens skibstyper. Koggen var et stivere skib end vikingetidens, ikke egnet til at fremføres af roere og ret tungt at navigere; men den kunne bygges større end vikingeskibet og medtage en stor last – alt sammen fordele for hansekøbmændene, der interesserede sig mere for tunge grovvarer som jern og salt end for hastighed. Foran og bagtil havde koggen ofte højt opbyggede lette manøvredæk, hvorfra man betjente sejl og styreåre eller ror; men ellers var der ingen bekvemmeligheder for mandskabet. Kabysen f. eks. kunne være noget så enkelt som et ildsted foran i det åbne lastrum, og kahytter eksisterede slet ikke. Man gik helst i kystsejlad, pejlede sig frem fra landemærke til landemærke og undgik om muligt åbent hav. En sejlad f. eks. fra Nederlandene rundt om Skagerrak og ned i Kattegat var så risikabel, at den først blev etableret hen imod midten af 1200-årene. Derfor har Hansestæderne med al deres søfart heller aldrig gjort verden så meget som en tomme større. De opdagede hverken Amerika eller Indien; det gjorde vikingerne, portugiserne og spanierne, men de havde heller ikke sans for den sikre fortjeneste.

Holstentor i Lübeck blev opført i anden halvdel af 1400-årene, tilsyneladende som et modtræk mod den dansk-holstenske union. Ingen dansk købstad formåede at rejse det fæstningsværk af denne størrelse; men Lübeck var også »Østersøens dronning«.

»Hanse« betyder en sammenslutning, en klub. Den udsprang af det interessefællesskab, som de tyske købmænd oparbejdede, når de mødtes på fremmede handelspladser. Det virkede tilbage på hjembyerne, der organiserede et samarbejde – de regelmæssigt genkommende møder, kaldet »hansedage«. Et par og halvfjerds byer kunne henregnes til forbundet. Hertil kom »kontorer« i London, Brügge, Bergen og Novgorod samt – mere uformelt – tyske kolonier f. eks. i Stockholm.

I al international handel har der altid eksisteret nøglevarer, dvs. varer, der var vigtigere end alle andre. I vore dage hedder den olie, i middelalderen hed den salt. Den, der behersker nøglevaren, behersker også markedet, den internationale politik – alting.

Byen Lüneburg ligger på en vældig salthorst, og ved at drive vand ned i horsten og pumpe det op igen som fed saltlage, fik man i den tidlige middelalder Nordeuropas bedste og reneste saltkilde til at springe. Lüneburg ligger imidlertid inde i landet, og for at saltet kunne nyttiggøres, måtte det eksporteres over den nærmeste havn – Lübeck.

Skanör er en halvø – temmelig sandet og ufrugtbar, der fra Skånes sydvestlige hjørne strækker sig ud i havet og sætter skel mellem Øresund og Østersø. Strømforholdene i havet er her ret komplicerede, og en sildeart, der insisterede på hvert efterår at gyde i Østersøen, var tilbøjelig til at hobe sig op i den modgående strøm ved Skanör. Så mange sild var der, påstår Saxo Grammaticus, at man næppe kunne ro en båd gennem stimerne. Men hvad glæde havde indbyggerne af al den sild, når den var fed, let rådnet og ikke lod sig tørre?

Lübeckerne havde svaret – Lüneburgsalt. I slutningen af 1100-årene begyndte de at rejse til Skanör i september og oktober, opkøbte sild hos de danske fiskere, lod gællekonerne rense fisken, lod læggekonerne salte den i tønder, hvorefter de stuede tønderne ombord på koggerne og eksporterede dem til Mellemeuropa, hvor der altid var efterspørgsel på en fed fisk i fastetiden, når kødspiser var forbudt.

Den fidus beholdt Lübeckerne naturligvis ikke for sig selv. Det strømmede til med købmænd fra de andre tyske byer ved Østersøen – med folk fra de små danske byer, som også ville have andel i handelen, og o. 1250 begyndte købmænd fra Nederlandene og England – de såkaldte »ummelandsfarere«, der sejlede »umme« eller om Jylland – at indfinde sig. Handel avler handel. Hvad der var begyndt som et fiskemarked, blev en international handelsplads – den største, man nogensinde har oplevet i Danmark.

Her handlede man beg og tømmer fra Preussen, og købte spanske og franske vine. Her blev Nederlandenes uldne klæde bortsjaket for Lüneburgsalt og svensk jern. Det var en markedsplads så vild og

Den saltede Øresundssild var en mærkevare. Lübeckerne satte faste mål på tønderne, så enhver køber kunne vide sig sikker på mængden og gennemtrufede en mærkning af tønderne, der garanterede for kvaliteten. Endvidere skulle alle købmænd signere tonden med sit private bomærke. Under udgravninger på Skanör er man ofte stødt på sildetønder fra middelalderen, som er overdekoreret med udskårne mærker. Det var bl. a. denne nærgående kontrol, der fik de andre hansestæder til at gå egne veje og opkøbe dansk fisk f. eks. i Limfjorden og på Bornholm.

Endnu i 1400-årene kunne man tro på fortsat velstand for Skanör og byggede et prægtigt sengotisk kor. Så svigtede indtægterne katastrofalt, og resten af kirken blev bare stående som en dværgagtig gevækst på det store kor. Fra det lave tårn overværede Christian 5. i øvrigt slaget i Køge Bugt 1677.

voldsom, så hæslig og frastødende, som man vel kan forestille sig, med tjærede boder, sandede veje, øldunstende beværtninger, horehuse, slagsmål – alt gennemvævet af en stank af fiskeaffald, af begær efter hurtig profit.

Den var på ingen måde til skade for Danmark – tværtimod. Det lykkedes næsten altid kongen at fastholde, at Skanör var kongelig ejendom, og at al told, al beskatning skulle gå til den danske konge. Det var også danske fiskere, der tjente en god dagløn på den løntunge ende af erhvervet. Og vi må gå ud fra, at mange af dem benyttede lejligheden til at handle og omsatte daglønnen i krydderier og tysk øl, nederlandsk klæde og svensk jern – varer, hvormed de kunne starte som købmænd hjemme i Vordingborg eller Randers.

Politisk set var det utvivlsomt en fordel for Danmark, at Skanörmarkedet kun varede et par måneder. Hansekøbmændene blev ikke hængende, som tilfældet var i Bergen og Stockholm. Problemerne var snarere interne, for lübeckerne, der var de første på Skanör, betragtede i grunden altid markedet som deres, tyranniserede de andre byer, forsøgte at holde nærgående konkurrenter væk. Det resulterede i, at en række hansestæder o. 1330 udvandrede for at grundlægge deres eget marked ved Dragør på Amager. Det betød ikke enden på Skanörmarkedet, som overlevede helt op i 1500-årene, men en spredning af markedshandelen ud over alle de vidstrakte danske kyster.

Endnu da den svenske gejstlige Olaus Magnus o. 1530 skrev sit værk om »Folkene i Norden«, fremhævede han Skanör-fiskeriet som noget nær et mirakel. Man kunne endog stikke en hellebard fast i sildestimerne! Sandheden var, at handelen var skrumpet ind til det betydningsløse, og at selv silden nu var begyndt at svigte. Men de sagnagtige beretninger fra middelalderen havde uendeligt svært ved at dø.

Valdemar Atterdag

Opvokset i Brandenburg, ledsaget af kejserlige tyske rådgivere, i bedste forståelse med de tyske hansestæder og efter overenskomst med de holstenske grever kom Valdemar Atterdag i 1340 til Danmark for at bestige tronen og afvikle det holstenske fremmedherredømme. Situationen var speget, og Valdemars tyve-årige arbejde på en rekonstruktion af riget blev et indviklet mønster af krige, fredsslutninger, intriger, traktater og overraskende kup. Men han havde tydeligvis befolkningens fulde støtte, ekstraskatter og ekstraordinær krigstjeneste blev bevilget ham uden mukken.

Da Valdemar i 1360 også havde frataget Sverige de danske provinser øst for Øresund, var den nationale genopbygning færdig; men han var ikke manden, der ville stoppe her. Kort efter angreb han øen Gotland med hansestaden Visby – tydeligvis i den hensigt at forny sine forfædres aggressive politik i Østersøen. Han styrede nu på en kurs, der før eller senere måtte føre til et opgør med hansestæderne – og indadtil med de herremænd, der havde kunnet støtte ham i de første år, da målet var likvidation af et fremmedherredømme, men ikke kunne tolerere, at kongen fortsatte sin hårdhændede politik, da de normale tilstande var genoprettet.

De egenskaber, der havde hjulpet ham frem – rastløsheden, arrogancen og evnen til hensynsløst at skære igennem – kom ham nu til skade. Medens hanseaterne angreb og erobrede slottene ved Øresund, rejste de jyske herremænd oprør, og Valdemar foretrak at lade drosten Henning Podebusk rage kastanjerne ud af ilden, medens han selv drog i eksil. Han vendte hjem igen og knuste det jyske oprør; men med hansestæderne måtte han slutte en ydmygende fred. Aldrig havde hansens politiske magt været større.

For få år tilbage fandt man ved Viksø på den jyske vestkyst disse to rytterfigurer af bronze, som stammede fra de nedre Rhinegne. Egentlig drejer det sig om »vandheste«, dvs. vandkander til brug for præsten, der skulle vaske hænder under messen; men ofte blev de udformet som rent verdslige skulpturer. Troubadouren til venstre synger uden tvivl en elskovssang. Kanderne stammer fra et strandet skib.

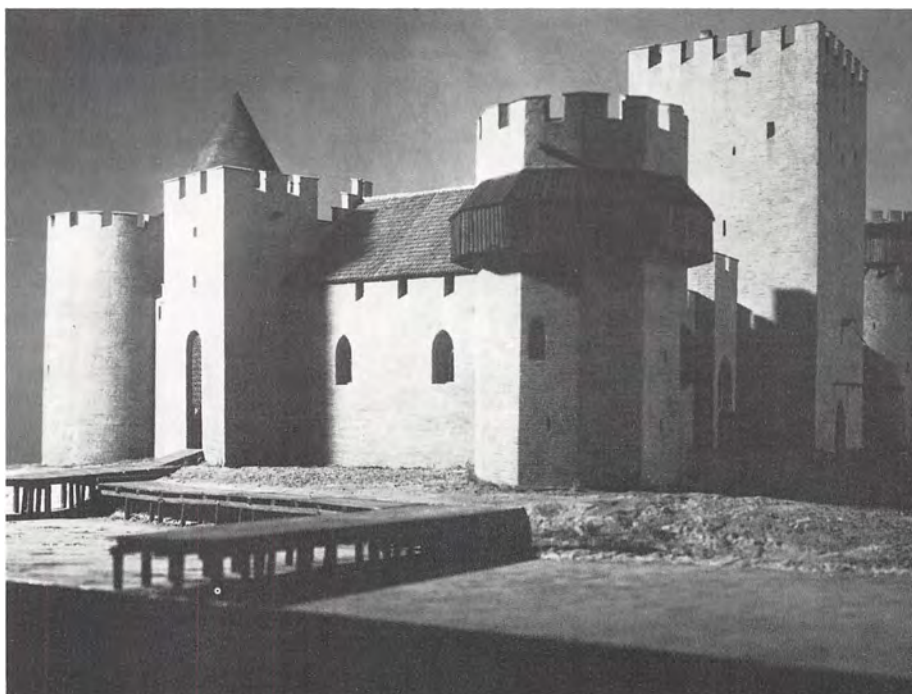
Valdemar Atterdag skal hånende have kaldt hansestæderne for en flok skræppende gæs, som han rent ud sagt ville skide på, og i den anledning skal han have opsat en forgyldt gås som vindfløj på det store tårn i Vordingborg Slot, som han selv havde bygget. Om det sidste er andet end et sagn, ved vi ikke; men faktisk kaldtes tårnet siden for »Gåsen«. Det var i øvrigt i Vordingborg, han indskibede sig, da vanskelighederne under hansekrigen voksede ham over hovedet.

Et kalkmaleri i St. Peders kirke i Næstved viser Valdemar Atterdag og hans dronning Helvig, søster til hertug Valdemar af Sønderjylland. Billedet kan have en vis portrætlighed. Valdemars bevarede skelet i Sorø fortæller om en høj, velbygget mand med en markant profil. Et par hugsår røber, at han ikke slap ganske uskadt ud af sine mange krigerske sammenstød; men han lagde også megen vægt på ridderlighed i alle dens former.

Unionen i Kalmar

Kalmar Slot blev anlagt som en svensk grænsefæstning ved kystvejen, der førte ned mod det danske Blekinge. Som slottet står i dag, er det en renæssancebygning fra 1500-årene; men i virkeligheden er middelalderborgen bevaret bag den senere maskering, og det har været muligt at bygge denne model af slottet, som det så ud dengang, Nordens skæbne blev afgjort inden for dets mure.

Det er om den nordiske union i Kalmar 1397, man har skabt talemåden »et tilfælde, der ligner en tanke«, og sandt nok – tilløbet til unionen var en række tilfældigheder, men unionen selv var virkelig en tanke.

Det var et tilfælde, at Valdemar Atterdag døde uden livsarvinger, hvorved rigsrådet så sig nødsaget til at vælge hans datter-søn Olaf, som også var norsk tronfølger til konge. Det var et tilfælde, at faderen kong Håkon døde tidligt, så hans moder Margrethe blev alene tilbage med drengen; men det var ikke noget tilfælde, at oprørske svenske stormænd henvendte sig til hende om hjælp, da det gjaldt om at slippe af med kong Albrecht. Ligesom Danmark en menneskealder før var kommet under holstensk styre, var det nu lykkedes mecklenburgerne at sætte sig fast i Sverige; Albrecht var en marionet i hænderne på sin fader Albrecht den Ældre af Mecklenburg. Der var tale om en bevidst fælles nordisk front, en instinktiv holden-sammen for at stoppe »den tyske folkestammes fremmarch mod Østersøen«.

Den unge Olaf var altså nu kaldet til konge i tre riger. Så indtraf den næste og mest grusomme tilfældighed: han døde uventet, endnu før opgøret med mecklenburgerne kunne sættes i værk. Men nu var begivenhederne i den grad kommet i skred, at ingen tilfældighed længere kunne standse dem.

Ved en hastig improvisation blev Margrethe kåret som »fuldmyndig frue og husbonde« – en af de mærkeligste regent-titler i verdenshistorien, og kort efter blev Albrecht og hans mecklenburgske ridderhær tilintetgjort i et eneste slag ved Falköping, et af de mest afgørende militære sammenstød i Nordens historie.

Alabastfiguren på dronning Margrethes gravmæle i Roskilde. Hun skulle have hvilet i Sorø, men Roskildebispens Peder Jensen Lodehat bortførte liget »næsten med vold mod munkene«.

Alabastbuste i St. Annen Museum i Lübeck forestillende dronning Margrethe. Den antages at have været figurens oprindelige hovede og ligner formentlig dronningen ret godt.

Krigen fortsatte dog. Mecklenburg kæmpede videre, og kapere fra de mecklenburgske hansestæder – »vitaliebrødrene« – forstyrrede stadig freden i farvandene; men i sommeren 1397 samledes stormænd fra de tre riger i Kalmar for at slutte et forsvarsforbund og – hvad der måske var vigtigere – deltage i kroningen af Erik af Pommern som fælles konge.

Den hellige Birgitta

Granitrelief på muren af domkirken i Maribo med gengivelse af Kristus som »smertensmanden« – dvs. omgivet af de redskaber, hvormed han blev pint. Stenen har et gennemgående hul. Det skyldes sikkert, at de andagtssøgende skulle ledsage deres bøn med et kontant vederlag til en kirkebøsse, der stod inde bag muren.

Eftertiden har bebrejdet dronning Margrethe, at hun intet gjorde for at »integrere« de nordiske lande, da hun nu engang havde samlet dem; men det var dog lige akkurat, hvad hun gjorde eller forsøgte at gøre. Den verdsliggjorte eftertid har nemlig glemt, at middelalderens mennesker var fundamentalt religiøse og altid tænkte religiøst. Margrethe tog Birgittiner-ordenen under sine vinger og gav den udbredelse – først og fremmest i Skandinavien.

Fru Birgitta af Ulfsåsa var en svensk adelsdame fra midten af 1300-årene – en husmoder med adskillige børn, der blev enke og følte sig grebet af religiøse hallucinationer eller åbenbaringer. Hun var en kontroversiel dame, der blev uvenner med den svenske konge, og som senere – da hun var bosat i Rom – også skændtes med paven; men konen fik altid sin vilje. Hun foranledigede, at Vadstena kongsgård ved Vättern blev omdannet til et dobbelt-kloster for mænd og kvinder, og hun fik paven til at anerkende den nye orden.

Selv om klostret i Vadstena kun gav adgang for det højeste aristokrati, og selv om munke og nonner næsten var afskåret fra omverde-

Domkirken i Maribo – tidligere klosterkirke – blev bygget efter den hellige Birgittas omhyggelige anvisninger på, hvordan klosterkirkerne skulle indrettes. Det skulle være store lyse rum med et alter i hver ende – ét for munke og ét for nonner.

I Undløse kirke syd for Holbæk arbejdede en kalkmalerimaler o. 1440, som kaldes »unionsmesteren«, fordi hans karakteristiske streg også findes i svenske kirker. Billedet til venstre er en akvarel udført efter et kalkmaleri af den ovenfor nævnte »unionsmester«. Det forestiller den hellige Birgitta. Der var altid et stærkt præg af det følelsesladede og sværmeriske i hendes oplevelser. Hun blev også meget populær i Danmark som værnende navnehelgen. Hvor mange hedder ikke Birgit, Birt(h)e, Gitte, Bitten osv.

nen, blev klostret et mål for titusinde af pilgrimme. Fire gange om året strømmede valfartende til for at lytte til lovsangen af jomfru Maria og for at få del i den syndsforladelse, som munkene kunne meddele de angrende.

Dronning Margrethe havde også rent personligt et nært forhold til den hellige dame af Vadstena, idet hun var blevet opfostret af Birgittas egen datter, og i øvrigt var hun uden tvivl stærkt grebet af hendes sværmeriske forkyndelse. Det er næppe noget tilfælde, at en kvindelig regent har følt sig tiltrukket af Birgitta og hendes religiøse syn; de kunne mødes i fælles dyrkelse af Guds moder jomfru Maria – kvinden, der satte kravet om nåde og forsoning højere end verdensherskerens uforsonlige krav om retfærdighed.

Margrethe kom til Vadstena for at blive optaget som »søster uden for huset«. Skik og brug forudsatte, at hun kyssede nonnernes og munkenes hænder, men en af munkene viklede ydmygt sin hånd ind i kutteærmet først. Dronningen strøg imidlertid ærmet til side med bemærkningen: »Lad mig kysse din hånd udækket; nu er jeg jo din søster.«

Margrethe arbejdede for, at Birgitta blev ophøjet til helgen, hvilket lykkedes, og at der blev anlagt Birgittiner-klostre også i de andre nordiske lande – Nådendal ved Bergen i Norge, Maribo og Mariager i Danmark. Hensigten var tydeligvis at give Birgitta-vækkelsen nordisk udbredelse, og det var efter middelalderlig tradition også et stykke politik. Det blev først Margrethes efterfølger Erik af Pommern beskåret at få de danske Birgittiner-klostre under tag; men Margrethe havde set rigtigt. Også Maribo og Mariager blev centre for en stærk religiøsitet – så stærke, at begge klostre i løbet af kun få årtier blev omgivet af nyanlagte købstæder. Takket være Eriks internationale familieforbindinger blev der herefter også grundlagt Birgittinerklostre i England og Bayern. Det er den eneste religiøse bevægelse, der fra Norden har udbredt sig til det øvrige Europa.

Studebaroner og unge konger

»Således modtog jeg ikke rigerne af dronning Margrethe,« sagde Erik af Pommern hidsigt, da han i sine sidste regeringsår blev mødt af en voldsom kritik fra den danske og svenske adel. Det var Eriks mål at udjage de holstenske grever, der havde sat sig fast i Sønderjylland – en sidste rest af holstenervældet; men krigen udmattede unionsrigernes kræfter, den svenske almue gjorde oprør, og adelen krævede større medindflydelse.

Men det kunne den stivnakkede konge altså ikke finde sig i, og han forlod sine riger for at slå sig ned på Visborg Slot på Gotland, medens de danske og svenske rigsråder valgte Eriks unge nevø Christoffer af Bayern til konge. Christoffer var rigsrådernes ja-herre, som man sagde, men døde allerede i 1448 uden arvinger, og for anden gang valgte man en ung tysk fyrste til konge – Christian 1. af Oldenburg.

Igennem et par menneskealder havde de danske godsejere været svækket af en landbrugskrise, om hvis årsager historikerne er dybt uenige, men hvis virkninger i hvert fald var tydelige nok. Det kneb med at skaffe arbejdskraft til bøndergårdene – måske på grund af pestepidemier, der bortrev mange mennesker, og det besværlige kornlandbrug måtte mere eller mindre opgives. Man fandt da redningen i kreaturopdræt – navnlig kastrerede tyre, der æder sig fede og bliver til ypperligt slagtekvæg. De danske stude kunne i titusindvis eksporteres til de nordtyske og nederlandske byer. Studeeksporten skabte en ny overklasse af danske adelsmænd som f. eks. slægten Gyldenstjerne, der opkøbte kriseramte jyske godser og »lagde jorden under fæfod«.

Det var disse ny-rige adelsmænd, der forlangte at blive taget med på råd i rigets anliggender, og de sørgede også for, at rigets konger ved sin tronbestigelse underskrev en håndfæstning, så han ikke slap dem af

I dag kaldes den Hærvejen, men i ældre tid var den nu mest kendt som Oksevejen, dette vejstræk ned langs Jyllands højderyg, der egentlig ikke er nogen vej, men en rute markeret af hjulspor og opsparket lyngtørv. Fra midten af 1400-årene til midten af 1800-årene vandrede studeflokkene ad denne vej under råb og stokkeslag fra studedriverne.

Det var en undtagelsessituation, der opstod i 1459, da grev Adolf af Holsten døde, og »det holstenske ridderskab« pludselig stod i den situation, at man nu kunne vælge en ny landsherre, for i de autoritetstro tyske fyrstedømmer holdt man ellers strengt på de nedarvede rettigheder. Ridderskabet udpegede Christian »for den gunst, de havde til hans person«; men deres nedarvede rettigheder måtte ikke gå i glemme. Dokumenterne blev omhyggeligt opbevaret i ridderskabets brevkiste (herover) – nu på Gottorp Slot. Den er fin at se på, men egentlig meget lille – nærmest på størrelse med en postkasse.

I 1474 drog Christian 1. på en rejse til Italien, der angiveligt var en pilgrimsfærd, men egentlig bar præg af et officielt statsbesøg. Målet var pavehoffet i Rom; men undervejs besøgte han de norditalienske fyrstedømmer, hvor hans markante profil blev modelleret og gengivet på en medalje.

hænde. Men de kunne godt støtte kongen – også med penge og krigsmænd, når det gjaldt om at hævde riget udadtil, for der kunne jo være gode forleninger at se hen til i Sverige og Norge. Christoffer døde som konge over alle tre riger, hans efterfølger måtte slås for at opretholde den samme position, og Sverige gik tabt for ham i den sidste ende; men til gengæld udvidede han unionen mod syd.

Det skete, da grev Adolf af Holsten, sønnesøn af »den kullede greve« og hertug af Slesvig, døde i 1459 uden arvinger. I sine unge dage havde han kæmpet for at bevare de holstenske positioner i Sønderjylland; men dem var der ingen, der anfægtede mere, og den holstenske adel var træt af krige med Danmark. Den enkleste måde at afslutte dem på, var da simpelthen at vælge den danske konge til hertug af Slesvig og greve af Holsten. Det skete på rådhuset i Ribe, og ude i Grønnegade stod folk og jubled. Således begyndte unionen med Holsten, der skulle vare betydeligt længere end Kalmarunionen, nemlig helt til 1864. Men dens eftermæle skulle til gengæld blive en hel del dårligere.

De sengotiske kirkemalere var stærkt optaget af motiver fra landbrugets hverdag, for var ikke Adam og Eva, Abel og Kain bønder som de fleste af os? En enestående god billedserie – kaldet »årstidernes hvælv« – ses i Rinkaby kirke i Skåne. Her finder man bl. a. høsten, hvor negene stakkes på vognen klar til hjemkørsel og den slidsomme månedlange tærskning på logulvet.

I 1400-årene antog det danske bondesamfund den karakter, det skulle beholde helt ned til landreformerne o. 1800. De gamle bondeklasser af »bryder« og »landboer« smeltede sammen til den mere jævne klasse af fæstebønder. Store gårde, som ikke kunne holdes i drift p. gr. af mangel på arbejdskraft, blev delt, og adskillige »gårdsæder« – dvs. jordløse husmænd – rykkede op i fæstebøndernes klasse.

Agerbruget, der havde lidt hårdt under landbrugskrisen, kom ikke til kræfter igen. Hovedafgrøden var byg – også kaldet »hårdt korn« eller »hartkorn«, og heraf medgik langt den største del til ølbrygning. Det almindelige brødkorn var rugen; hvedeavlens var beskeden og blev kun brugt, når man bagte fint brød til højtiderne. Af grønsager kendte og dyrkede man kun få; men grønkålen spillede en afgørende rolle for den daglige ernæring – ikke mindst om vinteren. Blandt kreaturerne udgjorde svin det store flertal; men de var oftest små og magre, fordi de omtrent løb fedtet af sig under oldendriften i skovene. Okserne gav langt mere kød.

Bøndernes hverdag var behersket af et nært og nødvendigt samarbejde, som blev reguleret af »viderne«, dvs. de fælles vedtægter, og i

øvrigt var byens befolkning ofte organiseret i et lav eller gilde – gerne viet til en populær helgen.

Landsbygildets medlemmer skulle f. eks. gratis låne hinanden okser, hvis dødsfald blandt kreaturerne pludseligt berøvede en bonde trækdyr, når pløjningen stod for døren. De deltog også hver og én i de utallige ceremonier, der ledsagede årets arbejder – herunder »korsbyrden« om foråret, hvor man med sognepræsten i spidsen ombar kors og kirkefaner og lyste velsignelsen over jorden. Alle højtider sluttede uvægerligt med et vældigt drikkegilde.

Det ville være forkert at romantisere bondens tilværelse. Hvis den havde været særlig tillokkende, ville der næppe have været så mange unge bondekarle, der foretrak at stikke af til købstæderne – eller endnu bedre: til de tyske hansestæder – frem for at tage en fæstegård i arv. Der var uendelige trakasserier omkring afgifter, der ikke blev betalt, omkring adelens krav om, at bønderne skulle lægge stald og foder til herregårdens studehold. Og der var et voksende pres på bønderne i herregårdens nærhed om hoveri – pløjning, høstarbejde, kørsel m. v. – på herregårdsmarken. Held den, der boede langt fra sædegården og den nidkære ladefoged.

Men retsløs var bonden ikke; han behøvede ikke at finde sig i, at en drukken, adelig playboy red kornet ned og lod sine jagthunde skambide fårene. I en tid, der ivrigt dyrkede retslige tvister og anså et godt skænderi på tinge som livets salt, var den protesterende, retsbevidste bonde ikke noget særsyn.

Den korrekte kalender var et problem, der optog middelalderens mennesker stærkt – ikke mindst, fordi den vejledede bønderne om de rette tidspunkter for igangsættelse af årets arbejder. Oftest klarede man sig med en slags primitive evighedskalendere kaldet primstave, hvor årets dage var indskåret i en træstok – de vigtigere markeret med særlige tegn. Men man kendte også finere kalendere som denne – en strimmel bemalet pergament, hvoraf man også kan aflæse helgendagene.

Næstved by tilhørte St. Peders kloster – nu Herlufsholm; men der var krig på kniven mellem munkene og byens selvbevidste borgmester, købmand Morten Thuesen. Han var en foretagsom herre, og endnu består de »stenboder«, han opførte i slutningen af 1400-årene i den hensigt at udleje små boliger – »lejevåninger« – til byens mindre velstillede borgere – dvs. især håndværkere. Under husene er der høje kældre, der åbenbart var tænkt som lagerrum.

Hanseaternes handel var en vigtig forudsætning for fremkomsten af mange små byer i Danmark; men da de kun kunne fungere som mellemhandlere, var de i det lange løb dømt til at blive hæmmet i væksten af de samme hanseater. Dertil kom, at det store marked på Skanör, der førhen havde samlet alle hanseaterne ét sted, gik i opløsning i løbet af 1400-årene, og de tyske købmænd spredtes ud over hele landet, hvor de ikke bare drev en gros handel som før, men også konkurrerede direkte med de danske købmænd om at få del i detailhandelen.

Dette var den direkte anledning til en omfattende lovgivning, der begyndte i Erik af Pommerns tid og fortsatte under hans efterfølgere. Man skred ind mod »vinterliggere«, dvs. tyske købmænd, der blev boende vinteren over i de danske byer. Enten skulle de som »gæster« forføje sig bort om efteråret, eller også skulle de tage borgerskab i Danmark. Man forbød de »ulovlige havne« – dvs. fiskerlejer, hvor der blev drevet handel, og man tvang landhåndværkere til at bosætte sig i byerne. Således opstod den privilegerede danske købstad, der igennem århundreder – faktisk helt ned til gennemførelsen af næringsfrihedsloven i 1857 – skulle monopolisere al handel og det meste håndværk; men det lader sig næppe bestride, at den skrappe lovgivning virkelig hjalp. Ved udgangen af middelalderen var byerne større, rigere og mere betydningsfulde end nogensinde før.

O.E.

Allerede i middelalderen eksisterede langt den største del af de byer, der også i dag udgør de økonomiske centre i landet, og i 1200-årene blev København vistnok den mest folkerige. Erik af Pommern grundlagde Helsingør, der hurtigt blev landets næststørste by. Den største by i Norden var dog Bergen.

Jørgen Kock var egentlig en hansekøbmand – westfaler, der i 1500-årenes begyndelse valgte at blive dansker, idet han slog sig ned i Malmø. Han var købmand og kongelig møntmester, og i 1520'erne blev han også borgmester. Han var en forgrundsfigur i Grevens Fejde 1533-36, hvor han stod Christian 3. hårdt imod; men efter krigen arbejdede han udmærket sammen med kongen. Hans gård i tysk sengotik kan stadig ses i Malmø.

Fattig mand og rig mand

Den store landbrugskrise i 1300-årene lattede kårene for bondebefolkningen. Mangel på arbejdskraft betød, at godsejerne måtte sætte landgilderne – dvs. afgiften af bondegården – betydeligt ned, samtidigt med, at de løse landarbejdere, daglejerne, kunne forlange højere løn. Men da den nye studepranger-adel først havde etableret sig, kom der andre tider; bl. a. forsøgte man at holde fast på arbejdskraften ved at indføre »vornedskabet« – dvs. bøndernes pligt til at blive på deres gårde og bondesønnernes pligt til at overtage fæstemålet efter deres fædre.

Utilfredsheden ulmede under overfladen, og da Erik af Pommern havde forladt sit rige, kom det i 1441 til åbent oprør i Nordjylland, hvor lavadelsmanden Henrik Tagesen organiserede en bondehær. Herregårdene blev overfaldet og nedbrændt, og det blev den unge Christoffer af Bayerns første regeringshandling i Danmark at sætte sig i spidsen for det adelige opbud og jage bønderne foran sig, indtil de valgte at standse op ved St. Jørgensbjerg i Thy, kørte trossen sammen til en vognborg og kæmpede fortvivlet mod deres overlegne fjender. En folkevise har bevaret vreden og sorgen over nederlaget:

Først da flygted' de morsingboer
og så de forrædere af Thy,
ene stod de vendelboer,
de ville ikke fly.

Ærkebiskop Hans Laxmand frydede sig inderligt over bøndernes tilintetgørelse; »de var solgt af Herren, sendt i døden af Gud,« sagde han. Men fra sit eksil på Gotland slyngede den gamle kong Erik sin bandstråle mod de danske adelsmænd – bebrejdede dem deres »ubarmhertighed og gerrighed, jeres uredelige regimente, som også har rejst jeres egen menighed og bønder imod jer.«

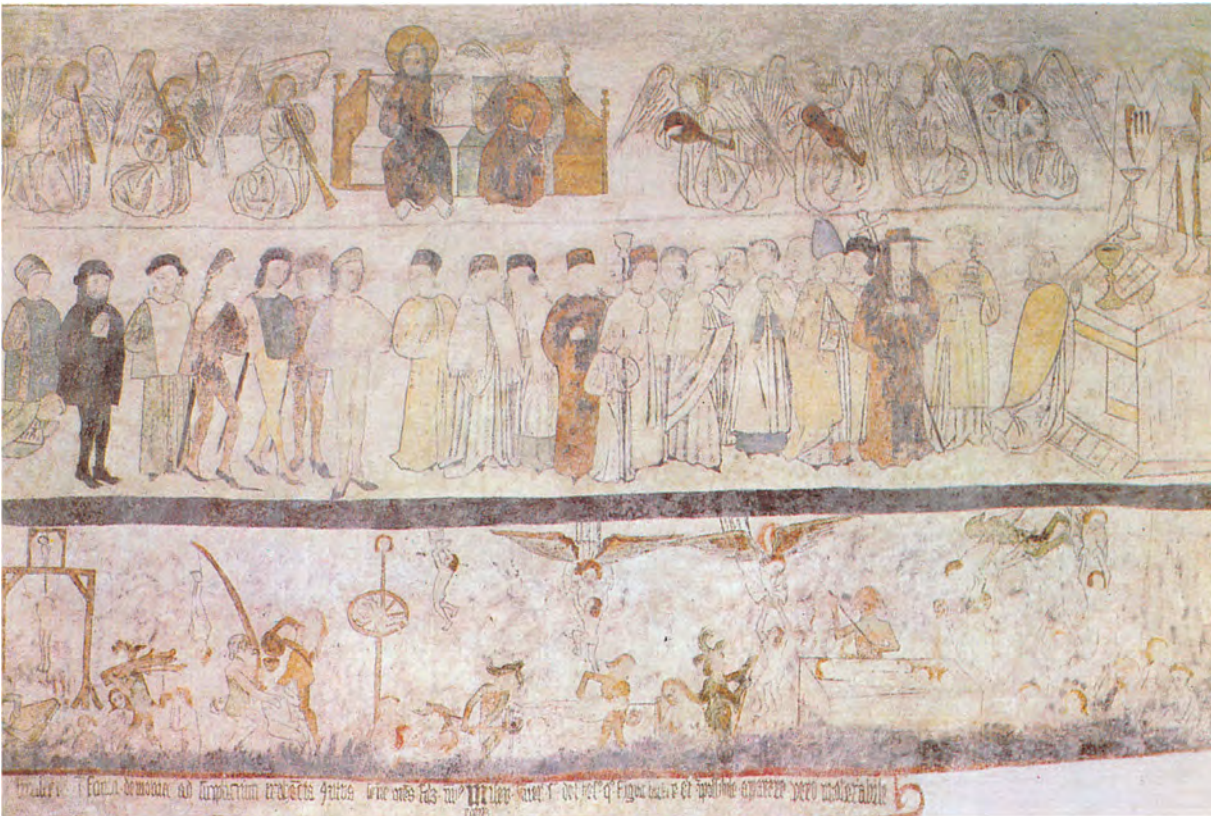
Henrik Tagesen blev lagt på hjul og stejle ved Ålborg som en advarsel mod gentagelser; men de sociale spændinger bestod. Det lykkedes ikke at få gennemført vornedskabet i Jylland – adelsmændene turde vel ikke, når det kom til stykket; men det blev gennemtvunget på øerne og gav ustandselig anledning til konflikter. Unge bønder, der stak af hjemmefra, blev »delt til stavns«, som det hed, dvs. hentet tilbage til hjemstavnen, med mindre de var så heldige at opnå borgerskab i en købstad, for da rykkede borgmestre og rådmænd sammen og afviste alle krav om udlevering af de formastelige. I Tyskland hed det sig, at »byluft gør fri.« Reglen kendtes altså også i Danmark.

At de danske bønder forholdt sig i ro efter det mislykkede oprør i 1441 og næsten hundrede år frem skyldtes altså ikke nogen social afspænding, men snarest det forhold, at initiativet til et oprør savnedes, og tidens religiøse kunst – navnlig kalkmaleriet, der oplevede en vældig opblomstring i denne periode – afspejler tydeligt bekymring, angst og uro. Selv om de kendte og navnlig ukendte mestre bag kalkmalerierne må have fået deres betaling af denne verdens mægtige og rige, udtrykker deres billeder ofte sympati for de fattige og underkuede – endda på bekostning af undertrykkerne, der trues med helvedes evige pine.

Til venstre kalkmaleri i Keldby kirke på Møn forestillende den fattige og den rige mands bøn – et yndet motiv i 1400-årene, som refererer til Jesu ord om, at det er lettere for en kamel at gå gennem et nåleøje end for en rig mand at komme ind i Guds rige. Den fattige mand beder, idet hans tanker – udtrykt med streger – går til frelserens blødende sår. Den rige mand beder også; men han kan ikke koncentrere sig om Kristus, idet hans jordiske gods – hans heste, hans fine klæder osv. – leder tankerne på afveje.

Der er tre verdener, siger dette kalkmaleri (nedenfor) fra Århus domkirke, nemlig Guds rige for oven, djævelens rige for neden og jorderiget i midten. Om du vil finde din evige fremtid i Guds eller djævelens rige afgør du selv ved at tilrettelægge dit jordeliv. Der er fire slags mennesker, nemlig de fire stænder: gejstlighed, adel, borger og bønder, og de adskiller sig stærkt fra hinanden – både ved deres klædedragt og ved den anseelse, de nyder her i verden. Men døden er demokrat; hvad enten du er biskop, ridder, borger eller bonde – dø skal du, og ved døden omfordeles goderne efter fortjeneste. Bonden kan vandre til Guds rige, og bispren nedstyrtet i helvedesgabet.

Senmiddelalderens danskere vidste godt, hvad moral var; men den blev rigtignok også sat i relief af et ganske uvictoriansk kendskab til umoralen. Der var historier om gråbrødre, som man sjældent så ædru, om klostergivne adelsdamer, der fik børn, om biskop Niels Stygge af Børglum, der mærkeligt nok ikke drak, men til gengæld holdt flere elskerinder. Og når kong Hans for alvor skulle træde på hanseaterne, mødte han op til en vigtig forhandling med en luder under hver arm.

Enhver købstad med respekt for sig selv havde sin »kærlighedssti« eller »rosengård« – kønne navne for det kvarter, hvor forlystelseslivet udfoldede sig på »horekroer« og billige ølknejper, og hvor man hæmningsløst hengav sig til »doblen« – det af alle kirkelige autoriteter strengt fordømte terningspil. Den der blev myrdet under doblen, nægtede man begravelse i indviet jord.

For så vidt den kønslige umoral holdt sig inden for visse, tolererede grænser, forblev den ustraffet, indtil en ny sygdom med epidemiens hast o. 1500 bredte sig over Europa – kaldet pokker eller franzoser. Det var syfilis, lige hjembragt fra det nyopdagede Amerika. Rædselen for syfilis formåede, hvad den katolske kirke aldrig havde evnet, nemlig at sætte en effektiv bremse på kønslivet. Man måtte skride til lukning af de offentlige badstuer og rejse en storm af farisæisme og harme mod den prostituerede, der »havde ondt øl i sin kande.«

Det hørte til kirkekunstens traditioner, at malere ind imellem forlystede med »drolerier« – et uhøjtideligt vittighedsmageri midt i al højtiden. Det kunne være en narrefigur, der lader sit vand, eller endnu stærkere sager som manden i Dalum, der onanerer ved at gnide sit lem mod hvælvingsribben.

Til højre dommedagsfremstilling i Mørkøv kirke på Sjælland. De fortabte sjæle kan almindeligvis opfattes som hvem som helst; men kirkemalerne kunne ikke nære sig for at indentificere nogle få, og det var i så fald altid denne verdens mægtige – en konge, en biskop. Et vist behag ved sadisme er også kendeligt.

Ægteskabet var først og fremmest en social foranstaltning, som sikrede kvinden en forsørger, manden en husholderske. Derfor forekom der også utallige, aldersmæssigt meget skæve ægteskaber, og det hævnedes sig. Kalkmaleriet i Vrå i Vendsyssel (herover) viser en dødsscene. Englene bortfører den gamle mands sjæl, medens hans unge kone og hendes elsker forlyster sig. En tjener skænker op, og det unge par begraver hænderne i sammenpuget rigdom. Verset lyder på moderne dansk: »Bryd dig ej om, at han er død, for nu har vi det guld så rød.«

Til venstre et ualmindeligt skrappt eksempel på et droleri er nadverscenen i Smørum kirke i Nordsjælland, der forstyrres af et voldsomt optrin – tilsyneladende en flok gøglere, der underholder med et komisk nummer af fækalisk karakter. Konen med riset skal åbenbart sætte en stopper for løjerne. Tidens omgangsformer var nu heller ikke ligefrem behersket af blufærdighed eller finfølelse.

Hr. Aksels sønner

Aksel Pedersen Thott – Erik af Pommerns tro lensmand på Varberg Slot i Halland – skal engang have kaldt sine sønner sammen og givet dem en opgave. Han bandt et bundt kviste sammen og bad dem bryde bundtet; ingen kunne. Så løste han båndet, og enkeltvis lod kvistene sig nemt knække. Dette skulle de huske, sagde hr. Aksel – enkeltvis var de svage, sammen uovervindelige.

Faderens kongetroskab tog sønnerne ikke i arv; men sammenholdet fungerede, og det er ikke langt fra, at man kan påstå, at der i 1400-årenes anden halvdel eksisterede tre magter i Norden: Danmark-Norge, Sverige og brødrene Thott. Et par af dem døde unge, men resten klarede sig fint. Ved arv og ved ægteskaber kom de i besiddelse af jordegodser både i Danmark og i Sverige, ligesom de skaffede sig forleneringer og lensmandsposter flere steder i Norden. Der sad Thott'er både i det danske og det svenske rigsråd; men kommandoposten i familieforbundet var dog knyttet til Gotland – denne strategisk set så vel beliggende ø, der gav kontrol med skibsfarten i store dele af Østersøen. Først var det Oluf Akselsen, da han døde, tiltrådte Filip, og sidst gik Gotland så at sige i arv til Ivar – den mest betydelige af brødrene.

Thott-slægten tilhørte kort sagt, hvad eftertiden har kaldt unionsadelen, dvs. stormandsslægter, der både i kraft af deres ejendomme,

Visborg lå i udkanten af Visby på Gotland og var øens hovedfæstning – ja en hovedfæstning i hele Østersøen. Derfor valgte Erik af Pommern borgen som opholdssted, da han fandt forholdene i Danmark og Sverige utålelige, og derfor sikrede Aksel-sønnerne sig Visborg, da kong Erik langt om længe gav op.

Thott-familiens ejendomme og forleninger i Norden o. 1460. En af brødrene var domprovst i Lund og dermed leder af domkapitlet, Erik giftede sig svenske godser til, Ivar arvede ejendomme på Sjælland og i Skåne og var høvedsmand på Sølvesborg, medens Laurids ejede godser både i Danmark og Sverige og havde Skælskør og Møn i len. Filip arvede gennem sin kone en mængde gods på Fyn og fik Langeland i len. Åge overtog Varberg efter faderen, og Oluf var høvedsmand på Gotland. – I Norden kom disse brødre til at spille samme rolle, som »magnaterne« under de samtidige rosekrige i England, herunder ind- og afsættelse af konger.

Ivar Akselsen Thott er den første danske ikke-kongelige person, hvis portræt eksisterer. Det findes på Frederiksborg.

deres positioner og deres familieforbindelser syntes at danne et ubrydeligt bånd mellem Danmark og Sverige; men brødrenes egne ambitioner om selv at skulle dirigere unionsrigernes skæbne skulle i høj grad medvirke til, at forholdene tværtimod blev meget ustabile.

De så i og for sig gerne Christian 1. som konge af Sverige, men kun på betingelse af, at kongen hovedsageligt varetog Thott-familiens interesser. Søgte han støtte fra anden side, foretrak man at sadle om og medvirke til et oprør. Den halvtragiske figur Karl Knutsson, der selv tilhørte den svenske højadel, og som virkede imponerende nok i sine unge dage, oplevede at blive konge af Sverige tre gange, at blive afsat to gange og at dø som en kronet marionet under Thott-slægtens stærke hænder. Det var imidlertid også gennem en alliance med denne familie, at Sten Sture skulle nå frem – manden, der med sine patriotiske appeller fik dalkarlene til at gå mand af huse og rykke frem mod Stockholm, hvor Christian 1.s elitehær i 1471 måtte forlade Brunkeberg i hovedløs flugt. De svenske bønders vrede over skatteplyndring lod sig lettere kanalisere end de danskes, der ikke havde en fremmed konge og hans »jyder« at slå løs på.

I en sen folkevise besang man herren til Visborg i gammeldags ridderstil: »Hr. Ivar bryder den stærke bølge om Gotland.« Men efter 30 års Thott-regimente blev hr. Ivar ensom og isoleret. Han havde ikke længere en brødræflok at støtte sig til, og Visborgs kanoner kunne ikke opveje tabet af politisk indflydelse. Han kom i klemme mellem Danmark og Sverige og valgte da i 1487 at overgive Gotland til kong Hans.

Jens Holgersens hus

Noget arkitektonisk pragtstykke er Glimmingehus ikke. Stort og tungt hæver det kantede stenhus sig over det flade østskånske sletteland og er synligt på lang afstand. Bygmesteren var Adam van Düren – en westfaler, der over Sverige indvandrede til Danmark og blev leder af en række restaureringsarbejder på domkirken i Lund. Adam van Düren var imidlertid også billedhugger, og han udsmykkede det rå hus med nogle få, lidt klodsede relieffer. Som lensmand i Visby gik Jens Holgersen heller ikke af vejen for at plyndre gotlandske bygninger for fine karmsten og andet, der blev sendt hjem til Glimminge.

Omkring 1400 lod dronning Margrethe stormændenes private borge nedrive, idet hun åbenlyst kaldte dem »røverskjul«, hvorfra der skete »umåde liden ret«. Det er da et stærkt vidnesbyrd om adelens gevundne magt, at man henved år 1500 påny byggede herreborge. Den prægtigste og bedst bevarede er Glimmingehus i det østlige Skåne, der blev opført af rigsadmiral Jens Holgersen Ulfstand.

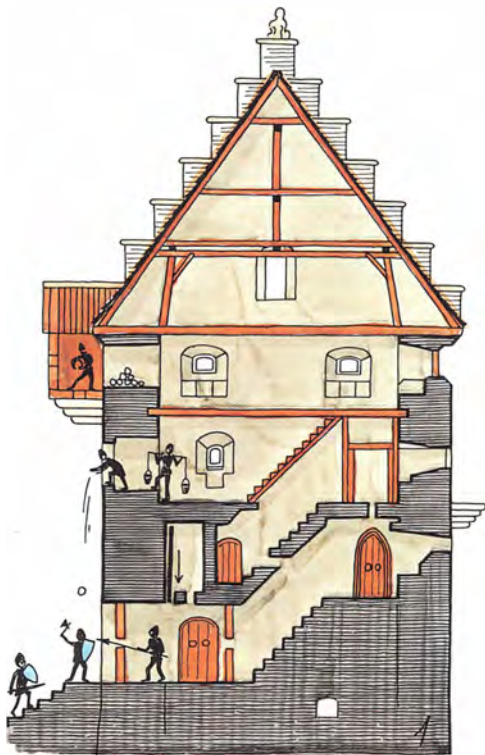
Husets svære mure fortæller, at de nye ildvåben nu var så effektive, at man måtte pansre sig imod dem; men hvem rustede Jens Holgersen sig egentlig imod? Hverken Glimmingehus eller nogen anden dansk herreborg kunne modstå angreb af regulære tropper. Den mulige fjende var hverken riget selv eller rigets »uvenner« – snarere en personlig uven til admiralen, for adelen gik stadig ikke af vejen for en rask lille fejde, og mest sandsynligt: bønderne. Det hændte jo, at ubefæstede herregårde gik op i røg.

Jens Holgersen selv synes at have været en enkel og usammensat soldat – kongens tro mand. I mange år sad han som lensmand på Gotland, hvor han vistnok berigede sig grundigt; men først og sidst var han en »søhane« – en kaperkaptajn, der efter underhåndsordre fra regeringen provokerede hanseaterne ved at opbringe deres handelskibe. Det var en brutal politik, men også det hårdeste pres, man kunne udøve over for stæderne som optakt til nye handelsforhandlinger. Længe gik det godt; men til sidst blev stænderne dog trætte af at »købe rævehaler af kong Hans«, og i 1510 kom det til åben krig.

Danmark var vel forberedt. I de forudgående år havde kongen ladet bygge krigsskibe – den første egentlige orlogsflåde i Nordeuropa, og Jens Holgersen fik kommandoen. Hans flagskib var »Engelen«, hvorom det sagdes, at det lignede en kirke mellem kapeller og havde ildkraft nok til at jage en hel krigsflåde foran sig.

Efter et par års krig var hansestæderne rede til en fredsslutning og ville endda strække sig langt for at få Danmark til at spærre Østersøen for nederlænderne – Hansens hårde konkurrent; men kong Hans svarede: »Strømmene i vore lande er fri, og vi agter ikke til skade for riget og til fordel for Lübeck at lukke dem for nogen søfarende nation.«

Med opdagelsen af Indien og Amerika blev verdenshandelens veje fuldstændig omlagt, og klokkerne ringede for hansestæderne.

Kanonerne var opfundet, men dog ikke så voldsomme endnu, at tykke mure ikke kunne modstå deres ildkraft. Glimmingehus er dog også – og måske især – beregnet på et nærforsvar mod mand mod mand. Husets trappe er – som tegningerne tydeligt viser – en sand dødsfælde, hvor en indtrængende fjende må kæmpe sig frem meter for meter. Kogende beg oppefra, barrikaderede døre, jernbeslåede gitre og nakkeskud fra skjulte skydeskår hørte til arrangementet.

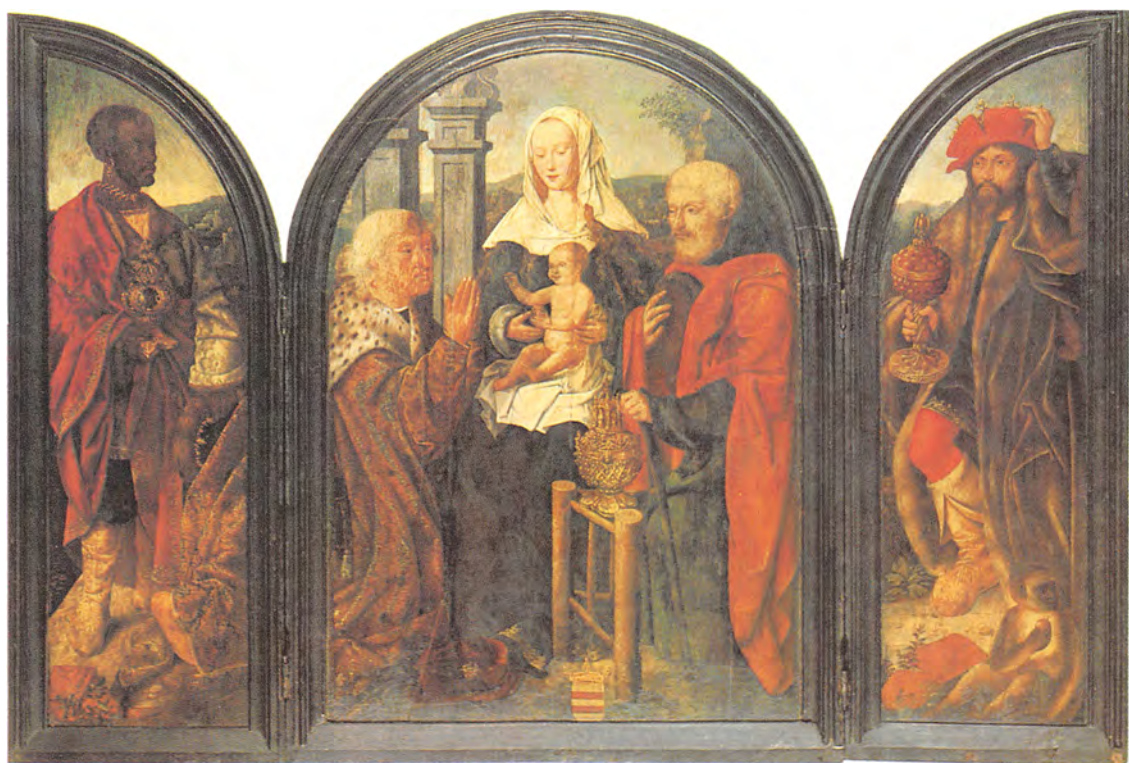
To mærkelige konger

I Udbynedre kirke findes en gengivelse af et orlogsskib, som muligvis er det meget omtalte »Engelen«. Foruden de høje kasteller for og agter, hvor kanonerne stod, bemærker man de fire meget høje mæster med den komplicerede rigning. Christian 2. medtog »Engelen«, da han i 1523 sejlede til Nederlandene, og det vides ikke, hvad der senere blev af skibet.

Kong Hans var kraftig for ikke at sige tyk, jovial og ligefrem, enkel såvel i sin påklædning som i sine spisevaner, yndede at spille kort med sine hofmænd, drikke øl med gode venner i badstuen og få et kvikt svar. At han også var en farlig mand, opdagede man vistnok kun langsomt.

Han lignede sine samtidige – kong Ludvig 11. af Frankrig, kong Henrik 7. af England – ved til fulde at forstå, at den pengeøkonomi, der nu var ved at slå igennem i Europa, kunne styrke statsmagten kolossalt. Han havde altid penge, når der var brug for dem, dvs. til krig. Og han begreb værdien af det omhyggeligt forberedte, tålmodige diplomati. Han indkredsede Sverige ved at slutte forbund med russerne, og han pressede hansestæderne ved at opnå handelsaftaler med England. Indadtil var det hans politik konsekvent at fremme købstædernes – navnlig købmændenes interesser.

Det lykkedes kong Hans at erobre Sverige, men ikke at fastholde herredømmet. Det var i grunden det eneste nederlag, han måtte lade gå i arv til sønnen Christian 2. – en ung mand med den samme politik, men af et noget andet temperament.

»Hvis huen på mit hoved kendte mine tanker, ville jeg rive den af og kaste den i ilden,« sagde Christian. Han var en personlighed med en stor udstråling, med et vindende væsen, men uforudsigelig og voldsom. Det var kun med de største betæneligheder, adelen i 1513 lod ham bestige tronen; men en god lykke fulgte den unge himmelstormer. Han giftede sig med en søster til kejser Karl 5. af Tyskland – det fornemste og storpolitisk set mest fordelagtige ægteskab, en dansk konge nogensinde har indgået. Men han forsømte sin hustru til fordel for elskerinden Dyveke, og han var – af andre grunde – betaget af Dyvekes moder Sigbrit, en hollandsk købmandsenke fra Bergen, grov og klog, en mester i regnskaber og politik.

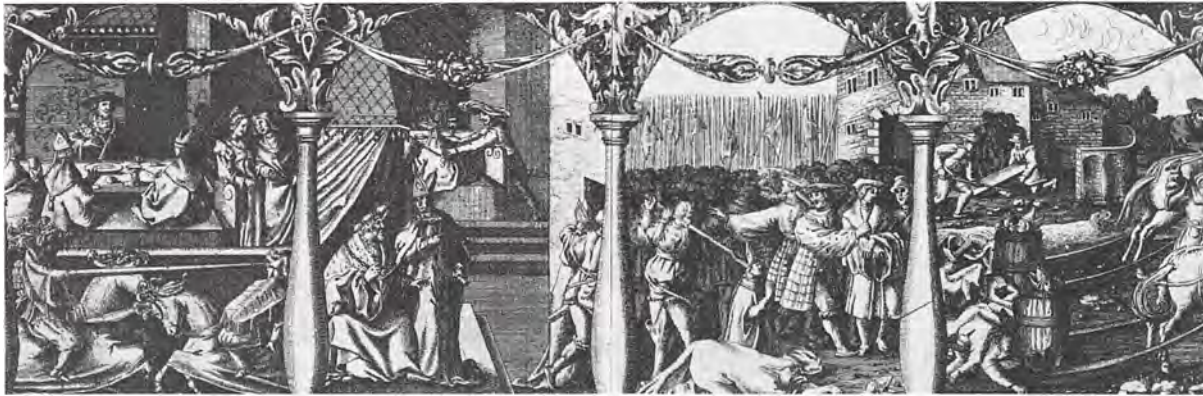
Det var ikke mindst den direkte kontakt til den hollandske forretningsdygtighed, der lod Christian lytte til Sigbrit. Han drømte om rigere byer, større indtægter, mere fyrstemandt. Da Dyveke pludseligt døde, var kongen og Sigbrit overbevist om, at dette skyldtes et adeligt komplot. Den adelige rigsrådsregering blev overrumplet og skudt til side, medens landet blev styret af en hjernetrust bestående af kongen selv, »moder Sigbrit« og den rige Malmö-borger Hans Mikkelsen.

Store planer blev lagt. Byerne skulle rives ud af deres middelalderlige dvale, handelskompagnier oprettes, og en aktiv eksporthandel, der sigtede mod det europæiske marked, iværksattes, men for at alt dette for alvor skulle kunne lykkes, var det nødvendigt påny at opnå kontrol med Sverige – og dermed koble Hansen ud af nordisk politik.

Tysk altertavle fra begyndelsen af 1500-årene, tidligere i Helligåndshuset i Nykøbing Falster, nu på Nationalmuseet. Tavlen forestiller de hellige tre kongers tilbedelse af Jesusbarnet; men som det ofte er tilfældet med denne scene, har man gengivet to af »kongerne« som portrætter af levende personer, nemlig dem, der har bekostet tavlen. Knælende foran Maria ses den aldrende skægløse kong Hans, medens sønnen Christian 2. ses på sidefløjen, langskægget og med en lægpokal i hånden.

Blodbadet i Stockholm

Tre års krige knækkede den svenske modstand. I det afgørende slag på den tilfrosne Åsunden sø faldt den unge svenske rigsforstander Sten Sture, og da Stockholm kapitulerede, kunne Christian 2. lade sig krone til svensk konge; men endnu midt under festlighederne begik han den handling, der for altid skulle fæstne skændselen til hans navn og hans kongegerning: i et afsindigt forsøg på én gang for alle at udrydde den politiske opposition i Sverige, lod han henved hundrede svenske mænd – fortrinsvis adelige – henrette.

I første omgang slap han godt fra det. Han tiltrådte en rejse til Nederlandene og Tyskland, mødte sin svoger kejser Karl, omgikkes tidens førende kunstnere som Albrecht Dürer og indbød filosofen Erasmus af Rotterdam til sit taffel. Og alt imens blev de store planer udkrystalliseret.

Man trådte i forbindelse med det store handelshus Fugger i Augsburg, og man organiserede et hele Skandinavien omfattende kompagni, der skulle afsætte nordiske varer – korn, stude, fisk, jern, elsdyrhuder osv. Snart skulle Malmö og København, den danske hovedkassel i kompagniet, stråle som Antwerpen og Amsterdam. Selv den hollandske properhed ville man kopiere, idet husmødrene fik pålæg om at gøre hovedrent i huset hver lørdag.

Hvad der egentlig foregik på Stockholm Slot i de mørke novemberdage 1520, da Christian 2. (til højre) tog sit livs mest skæbnevangre beslutning om en masselikvidering af ledende mænd, er temmelig gådefuldt, og historikerne drøfter stadig, hvem der tog initiativet, hvem der var den skyldige. Allerede få år efter begivenheden havde den svenske oprørsleder Gustav Vasa, der mistede sin fader ved »blodbadet« og siden blev valgt til svensk konge, sin version af begivenhederne klar, og den blev mangfoldiggjort i form af en tegneserie (se øverst på siden). Formålet var tydeligvis en folkelig propaganda for kong Gustavs egen sag. Billederne viser festlighederne ved Christians kroning og kongen i samråd med den svenske ærkebisp Gustav Trolle. Det var ærkebispens tidligere strid med det svenske rigsråd og krav om oprejsning, der fik begivenhederne til at rulle; men hvor langt ville ærkebispens gå? Ønskede han bare erstatning, eller ville han have hævn? Det blev i hvert fald det sidste.

Det blev senere sagt om moder Sigbrit, at havde hun holdt sig til forordninger om rengøring alene, ville ingen have haft noget at bebrejde hende; men det gjorde hun altså ikke, og i tiden efter blodbadet i Stockholm blev hun befolkningens syndebuk for alt, hvad der vakte utilfredshed.

Af den strålende fremtid havde man hidtil ikke oplevet stort andet end den beskatning, som krigen gjorde nødvendig, og da der udbrød oprør i Sverige under ledelse af den unge adelsmand Gustav Eriksson Vasa – og Lübeck henrykt sendte ham tropper til undsætning – kunne krigen og beskatningen fortsætte.

Da paven ydermere rettede en forespørgsel til kong Christian om, hvordan det kunne være gået til, at to svenske bisper mod kirkelig lov og ret var blevet ofre for blodbadet, snoede kongen sig fejt udenom og kastede skylden på Didrik Schlagheck – en tysk karrieremager, som Sigbrit protegerede. Schlagheck, der såmænd i mellemtiden var blevet ærkebisp i Lund, blev til straf brændt levende på Gammeltorv i København. Selv folk, der havde set noget stort i kong Christian, måtte efterhånden få deres betænkeligheder.

Kongens herredømme i Sverige brød sammen, og det prestigetab overlevede han ikke. Den jyske adel fattede mod, forhørte sig hos kongens farbroder hertug Frederik på Gottorp, og med en tronkandidat på hånden opsagde de Christian 2. huldskab og troskab. Rejsningen gik som en stormflod over landet; også bønder og borgere var med. En af kongens sekretærer kom fra Jylland til København og aflagde rapport om stemningen. Christian kastede et blik op mod vindfløjen på slotstårnet og sagde: »Når vinden er god, rejser jeg.«

Ledsaget af sin familie stod Christian 2. i 1523 til søs på den danske orlogsflåde for at søge hjælp hos sin svoger kejser Karl. Han kunne ikke vide, at det skulle vare flere år, før kejseren så sig i stand til at yde ham hjælp, og at han aldrig skulle genvinde den trone, han nu forlod uden sværdslag. En epoke var forbi; det adelige rigsråd vendte tilbage til magten for ikke at slippe den i mere end hundrede år. Men med alle sine fejl, sin grusomhed og ikke mindst sit selvforskyldte nederlag havde denne mærkelige konge dog indvarslet en fremtid, som ikke skulle dø med ham og hans dybe fald.

De anklagede blev dømt som modstandere af kirken – dvs. som kættere, og efter kirkeretten var de ikke bare hjemfaldne til døden, deres lig skulle også brændes, så de ikke kom i kristen jord. Også dette fortæller tegneserien. Var det da i virkeligheden en svensk ærkebiskops opgør med sine standsfæller, der sluttede på Stortorget i Stockholm? Var det et indre svensk anliggende? Nogle fremstiller det således; men svaret må være et nej. Det lå i kong Christians hånd at stoppe ærkebispens, men det gjorde han ikke. Derfor var han den ansvarlige.

Billedliste

Forkortelser

D.R. = Dennis Rosenfeldt
Fred. = Frederiksborg slot
Kgl. = Det Kongelige Bibliotek
L.L. = Lennart Larsen
MM. = Den Kongelige Mønt- og Medaille-

samling
M.R. = Mogens Rud
N.E. = Niels Elswing
NM. = Nationalmuseet
P.E. = Preben Eider
S.H.M. = Stig Hornshøj-Møller
T.B. = Torkild Balslev

Alle tegninger er udført af Ole Espersen.

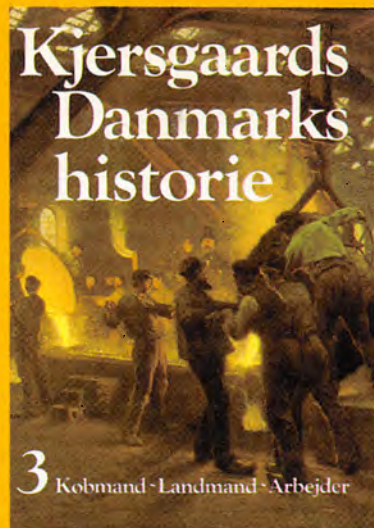
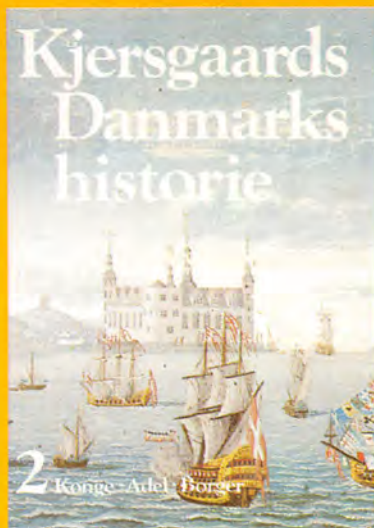
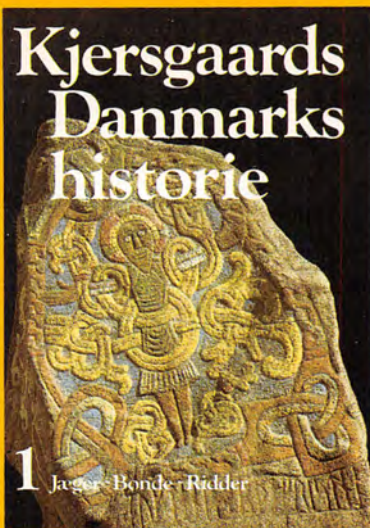
For- og bagsats er et Danmarkskort fra 1570, Det Kongelige Bibliotek.

Side

- 8 Tidstavle: Skæftet flintøkse til træfældning, Yngre stenalder. Stridsøkse, ca. 2500 f.Kr. Spidsbundet lerkar, Ertebølle-tid. Halvmåneformet flintsegl, Yngre stenalder. Solvognen fra Trundholm mose, Ods-herred, ca. 1300 f.Kr. Helleristning fra bronzealderen, pløjende mand med to okser for en ard (træplov). Bronzehjelm fra Viksø mose, Nordsjælland, ca. 700 f.Kr. Sværd fra bronzealderen. Kvinde der grutter korn på en skubbekværn. Kam fra bronzealderen.
- 9 Indridset dyrefigur på knogle. Mandsmaske af forgyldt sølvblik fra Illerup Ådal, ca. 300 e.Kr. Egyptiske pyramider.
- 10 Skaftungepil, NM. Fot. L.L.
- 11 Rekonstruktion af landskab, Naturhistorisk Museum, Århus.
Rentakøkse, NM. Fot. L.L.
- 12 Ravfigurer, NM. Fot. L.L.
- 13 Flintredskaber, NM. Fot. L.L.
- 14 Verup-egen, Store Åmose, Vestsjælland, nu NM.
- 15 Vedbæk-kvinden, NM. Fot. L.L.
- 17 Jættestuen Troldhøj i Stenstrup, Odsherred. Fot. D.R.
Keramik, NM. Fot. L.L.
- 18 Flintdolke fra Hindsgavl, NM. Fot. L.L.
Rekonstruktionsmodel af flintmine. Gottorp slot.
- 19 Flintsværd og bronzesværd, NM. Fot. L.L.
- 20 Lur, NM. Fot. L.L.
- 21 Kivikgraven. Fot. D.R.
Votivøkser, NM. Fot. L.L.
Tegning af figurerne fra Grevensvænge, af Marcus Schnabel 1779.
- 23 Egtvedpigens kiste, NM. Fot. L.L.
- 24 Model af højovne. Fot. Gottorp slot.
Udgravning af højovne. Fot. M.R.
- 25 Luftfoto af Lindholm Høje. Fot. T.B.
Luftfoto af Borremose. Fot. T.B.
- 27 Glas fra Himlingeøje, NM. Fot. L.L.
Sølvbægre fra Hoby, NM. Fot. L.L.
- 28 Gundestrupkedelen, NM. Fot. L.L.
- 29 Tollundmanden, Silkeborg. Fot. Adam Paltorp.
Farvelagt tegning af guldhornene, NM. Fot. L.L.
Gravurne, NM. Fot. L.L.
- 30 Rekonstruktion af lavmose, NM udstilling 1968. Fot. L.L.
- 31 Guldhalsring fra Tissø, NM. Fot. L.L.
Rude Eskilstrup-manden, NM. Fot. L.L.
Broddenbjergmanden, NM. Fot. L.L.
- 32 Model af landsbyen Hodde, NM. Fot. L.L.
- 33 Rekonstruktion af jernalderlanghus, Lejre. Fot. M.R.
Rekonstruktion af jernalderlandsby, Lejre. Fot. M.R.
Risbyvejen, Sydsjælland. Fot. Mogens Schou Jørgensen.
- 34 Brakteater, NM. Fot. L.L.
- 35 Ringbrynje, NM. Fot. L.L.
Våbenofre fra Illerup Ådal. Fot. Jørgen Ilkjær.
Nydambåden, Gottorp slot.
- 36 Tidstavle: Grundplan af Trelleborg, ca. 970. Troldmaske på runesten, Århus. Spadeserestok, vikingetidsfund fra England. Hængesmykke forestillende Thorshammer. Snoet guldring, vikingetid. Kam, vikingetidsfund fra England. Vikingesværd. Sølvbæger fra Jelling, ca. 900. Hænggekors. Stævnen af Osebergskibet, Oslo.
- 37 Dragesmykke. Træstykke med Jellingornamentik. Hjulplov. Svend Estridsenmønt.
- 38 Dannevirke og Valdemarsmuren. Fot. P.E.
- 41 Hedebyklokken, NM. Fot. L.L.
Hedebyvolden. Fot. Gottorp slot.
Hedebyhuset, Moesgaard. Fot. P. Delholm.
- 43 Udgravning af Skuldelevskibene, nu NM. Fot. M.R.
Mammen-øksen, NM. Fot. L.L.
- 44 Glavendrupstenen og skibssætningen. Fot. P.E.
- 45 Hovedskal med runeindskrift, NM. Fot. L.L.
- 46 Luftfoto af skibssætningen, Lejre. Fot. T.B.
Detalje af skibssætningen, Lejre. Fot. M.R.
- 47 Menneskeofring, Lejre. Fot. Harald Andersen.
Stigbøjle fra Brandstrup, Moesgaard.
- 48 Støbeform fra Trendgården, NM. Fot. L.L.
Jellingstenene. Fot. M.R.
- 49 Guldplade fra Tamdrup, NM. Fot. L.L.
Hjortetak-stokkehåndtag, NM. Fot. L.L.
- 51 Luftfoto af fyrkat. Fot. T.B.

- 52 Luftfoto af Bastruptårnet. Fot. T.B.
53 Gunhildkorset, NM. Fot. L.L.
Frådsten, NM. Fot. L.L.
54 Møntstempel fra York.
55 Lymose mønter, NM. Fot. L.L.
56 Krypten i Lund domkirke. Fot. P.E.
57 Lund domkirke. Fot. P.E.
Necrologicum Lundense, Universitetsbiblioteket i Lund.
58 Relikviagemme, NM. Fot. L.L.
Rødding alterben, NM. Fot. L.L.
59 Hørning-planken, NM. Fot. L.L.
60 Relikvier, NM. Fot. L.L.
Døbefont i Kettinge kirke. Fot. L.L.
61 St. Olaf-figur, St. Olofs kirke. Fot. P.E.
62 Tidstavle: Grundplan af Lund domkirke, 1100-årene. Forgyldt krucifiks fra Åby, ca. 1100. Det middelalderlige danske kongevåben. Høvisk dans, kalkmaleri i Ørslev kirke, ca. 1300. Mønter fra Valdemarstiden. Tysk miniature forestillende slaget ved Bornhöved, 1227. Skakbrik, »løber« - dvs. biskop til hest. Tveje Merløse kirke ved Holbæk, 1100-årene.
63 Udsnit af kalkmaleri. Gotisk spidsbue.
64 Rytterfrisen i Aal kirke. Fot. J. Piepgrass.
65 Haraldsted kapel, akvarel af Kornerup, NM. Fot. L.L.
66 Kalkmaleri af Knud Lavard, St. Bendts kirke. Fot. L.L.
67 Sønder Kirkeby relief, NM. Fot. L.L.
St. Bendts kirke, Ringsted. Fot. P.E.
70 Relief over Kathoveddøren, Ribe domkirke. Fot. P.E.
69 Dagmarkorset, NM. Fot. L.L.
71 Ribe domkirke. Fot. P.E.
72 Alsted kirke. Fot. P.E.
73 Apsis, Grønbæk kirke. Fot. D.R.
Gravsten, Vinderslev kirkegård. Fot. Poul Pedersen.
74 Bjernede kirke. Fot. L.L.
75 Interieur, Tveje Merløse kirke. Fot. P.E.
Kalkmaleri, Fjenneslev kirke. Fot. P.E.
Tværsnit, Ledøje kirke, akvarel NM. Fot. L.L.
76 Kapitelsalen, Løgumkloster. Fot. P.E.
77 Apsis, Vå kirke. Fot. P.E.
78 Miniaturemalerier. Kgl.
79 Hornebibelen, NM. Fot. L.L.
80 Middelalderlige sværd, NM. Fot. L.L.
81 Hammershus. Fot. P.E.
82 Armbrøst med pile, NM. Fot. L.L.
83 Jacob Erlandsens skeletrester. Fot. Kulturen, Lund.
Miniaturemaleri. Fot. L.L.
84 Segl fra middelalderen, MM. Fot. N.E.
85 Nyborg slot. Fot. P.E.
Jyske Lov, Rigsarkivet.
86 Luftfoto af Kalø slotsruin. Fot. T.B.
87 Akvarel efter kalkmaleri, NM. Fot. L.L.
Skakbrikker, NM. Fot. L.L.
88 Christoffer 2.s gravmæle, Sorø. Fot. D.R.
89 Pantsættelsesdokument, Rigsarkivet.
Mønter. MM. Fot. N.E.
90 Tidstavle: Kong Hans nobel (mønt). Adam pløjer, kalkmaleri i Gjerrild kirke, 1400-årene. Oluf Mortensens våbenhus, sengotisk tilbygning til Roskilde domkirke. Christoffer af Bayern, konge 1440-48, tysk miniature. Tohåndssværd, ca. 1500. Strudhætte fra Herjolfsnæs på Grønland, 1300-årene. Skib med styreåre, indridsning i Himmelev kirke.
91 Udsnit af kalkmaleri. Københavns Universitets segl.
92 Indridset billede, Himmelev. Fot. L.L.
93 Holstentor, Lübeck. Fot. P.E.
94 Sildetønder. Fot. L.L.
95 Skanør kirke. Fot. P.E.
Silderigdommen i Skanør. Efter Olaus Magnus.
96 Rytterfigurer, Viksø. Fot. L.L.
97 Gåsetårnet. Fot. P.E.
Akvarel efter kalkmaleri, NM. Fot. L.L.
98 Model af Kalmar slot. Fot. Kalmar Läns Museum.
99 Dronning Margrethes gravmæle, Roskilde. Fot. L.L.
Alabastbuste af dronning Margrethe, Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck. Fot. Herbert Jäger.
100 Granitrelief, Maribo domkirke. Fot. P.E.
Interieur, Maribo domkirke. Fot. P.E.
101 Akvarel efter kalkmaleri, NM. Fot. L.L.
102 Hærvejen. Fot. P.E.
103 Brevkiste, Gottorp slot.
Christian 1. medalje. MM. Fot. N.E.
104 Kalkmaleri, Rinkaby kirke. Fot. P.E.
105 Kalender, NM. Fot. L.L.
106 Morten Thuesens stenboder, Næstved. Fot. P.E.
107 Jørgen Kochs hus, Malmö. Fot. P.E.
109 Kalkmaleri, Keldby kirke. Fot. S.H-M.
Kalkmaleri, Århus domkirke. Fot. Poul Pedersen.
110 Kalkmaleri, Dalum kirke. Fot. P.E.
Kalkmaleri, Mørkøv kirke. Fot. P.E.
111 Kalkmaleri, Vrå kirke. Fot. S.H-M.
Kalkmaleri, Smørum kirke. Fot. L.L.
112 Visborg, Gotlands Fornsal. Fot. Raymond Hejdström.
113 Ivar Akselsen Thott. Fred.
114 Glimmingehus. Fot. P.E.
116 Kalkmaleri, Udbynedre kirke. Fot. S.H-M.
117 Altertavle, NM. Fot. L.L.
118 Kobberstik af Blodbadet i Stockholm. Kgl.
119 Træsnit af Christian 2. Kgl.

Kjersgaards Danmarkshistorie

Det kræver en fortæller af sjældent format at levendegøre vort lands historie i den grad, som Erik Kjersgaard har gjort det i sin tv-serie og i dette værk. De personer og begivenheder, vi alle har mere eller mindre vage forestillinger om, bliver her gjort nærværende. Det er danmarkshistorie på en ny måde - kortfattet, men fyldestgørende, og fuld af nye og overraskende synspunkter.

Bind 1 går fra de ældste tider og til 1523, da Christian 2. drager i landflygtighed.

Bind 2 omfatter tiden fra 1523 til 1850, året efter Danmarks første grundlov.

Bind 3 strækker sig 1850 og til vore dage: nederlag, genforening, besættelse, opgang og nedgang.

Forlaget Danmark

DANIAE
REGNI
TYPVS

GOTTLANDIAE
PARS

SUEVICVM MARE, olim MARE BAL
CVM, hodie Germanis DE OOST SEE

POMERANIA

PRUSSIAE
PARS

GOTIA INSVLA,
ENINGIA Plinio,
ut quidam vult.

Meler lacus

Asbou lacus

IALAN
DIA

ANIA

CKEN

BLIECKER

Neu Bran

Stockholm

Nicopen

Norcopen

Steckholm

Kalmar

OELANT

BORN
HOLM

POMERANIA

PRUSSIAE
PARS

GOTIA INSVLA,
ENINGIA Plinio,
ut quidam vult.

Meler lacus

Asbou lacus

IALAN
DIA

ANIA

CKEN

BLIECKER

Neu Bran

Stockholm

Nicopen

Norcopen

Steckholm

Kalmar

OELANT

BORN
HOLM

POMERANIA

PRUSSIAE
PARS

GOTIA INSVLA,
ENINGIA Plinio,
ut quidam vult.

Meler lacus

Asbou lacus

IALAN
DIA

ANIA

CKEN

BLIECKER

Neu Bran

Stockholm

Nicopen

Norcopen

Steckholm

Kalmar

OELANT

BORN
HOLM

POMERANIA

PRUSSIAE
PARS

GOTIA INSVLA,
ENINGIA Plinio,
ut quidam vult.

Meler lacus

Asbou lacus

IALAN
DIA

ANIA

CKEN

BLIECKER

Neu Bran

Stockholm

Nicopen

Norcopen

Steckholm

Kalmar

OELANT

BORN
HOLM

POMERANIA

PRUSSIAE
PARS

GOTIA INSVLA,
ENINGIA Plinio,
ut quidam vult.

